

MAGYAR NYELVJÁRÁSOK 62.

MAGYAR NYELVJÁRÁSOK

62.

**FŐSZERKESZTŐ
HOFFMANN ISTVÁN**

**FELELŐS SZERKESZTŐ
RESZEGI KATALIN**

**SZERKESZTŐBIZOTTSÁG
BÁBA BARBARA, BENŐ ATTILA, CSERNICKÓ ISTVÁN
DOBI EDIT, PETTERI LAIHONEN, LANSTYÁK ISTVÁN
RÁCZ ANITA, JOZEF SCHWING, TÓTH VALÉRIA**

DEBRECEN, 2024

**A DEBRECENI EGYETEM
MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TANSZÉKÉNEK
LEKTORÁLT FOLYÓIRATA**

Internet: <https://mnytud.arts.unideb.hu/mnyj/62/>

ISSN 0541-9298 (Nyomtatott)
ISSN 1588-7162 (Online)

Kiadja a Debreceni Egyetemi Kiadó, az 1795-ben alapított Magyar
Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesülésének a tagja.
Felelős kiadó: Karácsony Gyöngyi főigazgató

Technikai szerkesztő: Homoki-Mozga Evelin, Reszegi Katalin
Készült a Kapitális Kft. nyomdájában.

Korai okleveleink helynévtörténeti forrásértéke*

SZŐKE MELINDA

1. Az utóbbi évtizedekben a nyelvtörténeti kutatások fontos irányvonalává vált a nyelvi szempontból korábban nem vizsgált korai oklevelek feltárása (pl. KOVÁCS 2015). Az pedig, hogy az ún. bizonytalan kronológiai státuszú oklevelek közül azok kerültek a nyelvtörténeti érdeklődés középpontjába, amelyeknek kapcsolata van a 11. századdal (SZŐKE 2015, KOVÁCS 2018, PELCZÉDER 2022), azal magyarázható, hogy a latin betűs írásbeliségünk kialakulásának az idejéből, a 11. századból csupán négy hiteles és eredeti magyarországi irat maradt ránk: 1. a Tihanyi alapítólevél, 2. a pannonhalmi apátság javainak (birtokainak, szolgálónepeinek, könyveinek és kincseinek) Szent László-kori összeírása, 3. Guden herceg adománya a veszprémi székesegyház számára és 4. Dávid herceg adománya a tihanyi apátság részére (vö. DHA.). A nyelvészeti szempontból bizonytalanabbul értékelhető, vagyis az átiratban fennmaradtak, illetőleg a hamis oklevelek nyelvészeti elemzésekbe történő bevonása tulajdonképpen a hiteles oklevelek csekély számából adódó hiányt próbálja mérsékelni.

A Szent István nevére hamisított, az ő neve alatt fennmaradt négy oklevél (a Pécsváradi/PA, a két Zalavári/ZA és a Bakonybéli oklevél/BA) példáján azt kívánom bemutatni, melyek azok a módszertani alapelvek, amelyek mentén vizsgálva egy-egy bizonytalan kronológiai státuszú oklevelet, a nyelvi adatokban szégyény 11. század további magyar nyelvi elemekkel, helynevekkel gazdagítható. Ezt követően pedig a Bakonybéli alapítólevél alapján ezeknek az alapelveknek a konkrét alkalmazási lehetőségeit mutatom be.

Valóságtartalma alapján a négy oklevél mindegyike hamis oklevél. Közülük kettőt (a Pécsváradi és a Bakonybéli oklevelet) a 13. század első felében, a két Zalavári oklevelet pedig a 14. században hamisították (vö. DHA. 1: 63–80, 113–119, 86–92, 98–102).

* A publikáció a 2024. június 4-én, a Kiss Lajos-díj átadó ünnepségén, Debrecenben elhangzott előadás szerkesztett változata, mely a HUN-REN-DE Magyar Nyelv- és Névtörténeti Kutatócsoport programja keretében készült.

A négy oklevél számos szállal kötődik a 11. századhoz: vagy azért, mert a hamis okleveleknek volt 11. századi előzményük (PA, BA), vagy egy ebből a korból származó oklevelet használtak fel a megírásukhoz (ZA); vagy azért, mert az apátság 11. századi alapításáról számolnak be (PA, BA, ZA). A keletkezési és a fennmaradási körülményeikből adódóan azonban ezekre a korai rétegekre későbbi korból valók rakódtak rá (SZŐKE 2016, 2019: 107, 2021a).

A módszertani nehézséget éppen az okozza tehát, hogy miként lehetséges visszafejteni az okleveleknek ezt a korai rétegét. A négy oklevél a bennük található magyar nyelvű helynévi szórványok jelentős száma miatt is figyelmet érdemel: a Pécsváradi megközelítőleg 140, a két Zalavári 100, a Bakonybéli pedig 30 helynévi szórványt tartalmaz.

2. A 11. század bizonytalan státuszú forrásait nyilvánvalóan nem lehet ugyanolyan módon elemezni, mint a hiteles és eredeti okleveleinket. Ehhez tehát mindenekelőtt speciális módszertan kidolgozására és alkalmazására van szükség (vö. SZŐKE 2023a), amelyben a legfontosabb alapelvek megítélésem szerint a következők lehetnek.

1. Az oklevelek keletkezési körülményeinek és filológiai jellemzőinek a feltárása. Mielőtt egy oklevelet mint nyelvemléket vizsgálunk, fontos megismerünk a keletkezési körülményeit és a filológiai jellemzőit. A bizonytalan kronológiai státuszú oklevelek esetében ennek az ismeretanyagnak a felderítése még fokozottabban szükséges, hiszen ennek fényében kereshetünk egyáltalán egy-egy hamis oklevél szövegében a hamisított korra vonatkozó információkat.

2. A hamis oklevelek megírásához esetlegesen felhasznált oklevelek bevonása az elemzésbe. Az itt említett négy hamis oklevél nyelvi vizsgálatához nem használhatjuk fel közvetlen forrásként a 11. századi Szent István-kori okleveleket, ezek ugyanis nem maradtak fenn, sőt az egykori létezésük sem mindig bizonyítható egyértelműen. Ezeknek, illetőleg a hamis oklevelek megírásához felhasznált egyéb iratoknak a befolyásoló szerepére azonban fontos tekintettel lennünk az adott oklevelek elemzése során (SZŐKE 2023b).

3. A hamis oklevelek oklevélcsoport tagjaként való vizsgálata. Amellett, hogy egy-egy hamis oklevelet a vele kapcsolatba hozható források hálózatában érdemes elemezni, legalább annyira fontos az is, hogy az egy oklevélcsoportba tartozó hamisítványok vizsgálata során igyekezzünk minél nagyobb mértékben fókuszálni a csoportba tartozó többi hamis oklevélre is. A diplomatika a hamis oklevelek körében tárgyi és személyi kapcsolatok, valamint sokszor az azonos helyen történt hamisítás alapján határozza meg ezeket az oklevélcsoportokat (SZENTPÉTERY 1930: 255).

Az általam kiválasztott négy Szent Istvánhoz kapcsolt hamis oklevél egyazon oklevélcsoportba tartozik: a Pécsváradi, a két Zalavári és a Bakonybéli oklevél

között ugyanis kapcsolatot jelent az apátságok Szent Istvántól való alapítása mellett az is, hogy megírásukhoz valószínűleg forrásként használták fel a Panonhalmi oklevelet (vö. SZENTPÉTERY 1930: 255–256).

4. Az oklevelek névtörténeti és nyelvtörténeti forrásértékének szétválasztása. A bizonytalan kronológiai státuszú okleveleknek fontos jellemzője az, hogy szövegükben — a keletkezési és fennmaradási körülményeikből adódóan — névtörténeti és nyelvtörténeti szempontból is több időbeli réteg feltételezhető.

Ez utóbbi módszertani alapelvvel kapcsolatban a következőkre szükséges előzetesen rávilágítanunk. A kronológiai rétegzettséget helynévtörténeti és nyelvtörténeti tekintetben szigorúan külön kell kezelnünk, és a nyelvészeti elemzés során a névtörténeti rétegek vizsgálatát kell először elvégeznünk. Ahhoz ugyanis, hogy az egyes helynevek nyelvtörténeti jellemzőit meg tudjuk határozni, előzetesen tisztáznunk kell azt, hogy azok szerepelhettek-e az eredeti oklevélben (ha volt eredeti oklevél), illetve léteztek-e már abban az időben, amikorra a hamisító az iratot datálja (azaz a 11. században), vagy csak a hamisítás hozadékaként kerültek bele az oklevélbe, és korábbi létezésük nem feltételezhető. A kronológiai rétegek név- és nyelvtörténeti szempontból való vizsgálata által kerülhető el például az, hogy egy olyan név lejegyzésében (helyesírásában, hangalakjában) keressünk korai (jelen esetben 11. századi) nyelvtörténeti nyomokat, amelyek a forrásnak számító eredeti oklevélben még nem szerepeltek, és létezésük az adott időszakban más módon sem igazolható.

A hamis alapítólevelek helynévtörténeti forrásértékét vizsgálva azt próbáljuk meg tehát rekonstruálni, hogy a névvel leírt adományok közül melyek származhatnak az alapító Szent Istvántól, és ezzel összefüggésben mely helyneveket tartalmazhatták már az eredeti oklevelek is. Emellett arra is fontos kitérnünk, hogy ezeken túl — tehát a hiteles oklevéltől függetlenül — szerepelnek-e a hamis oklevelekben olyan helynevek, amelyek írásbeliségünk első századában már vélhetően létező nevek voltak. Amennyiben találunk ilyen elnevezéseket, ezek annak ellenére sorolandók a 11. századi helynévtörténeti forrásértékkel rendelkező nevek közé, hogy a hamis oklevelek előzményének számító hiteles oklevelekben nem szerepeltek. A helyek és helynevek létrejötte időben ugyanis nem feltétlenül (sőt az esetek óriási többségében bizonyosan nem) esik egybe a jelenleg ismert első hiteles előfordulásukkal, hiszen az általunk nyelvemlékeként vizsgált okleveleket jogi ügyletek miatt, és nem amiatt írták, hogy a helyneveket a keletkezésük pillanatában lejegyezzék, és megőrizték, ráadásul ezeknek az okmányoknak a fennmaradása is meglehetősen esetleges (mindehhez vö. SZŐKE 2021b, SOLYMOSI 1976: 142).

3. A továbbiakban a Bakonybéli alapítólevél példáján kívánom részletesebben is bemutatni a hamis oklevelek nyelvi feltárásának módszertanát.

3.1. Az oklevelek keletkezési körülményeinek és filológiai jellemzőinek a feltárása. A Bakonybéli alapítólevél keletkezési körülményei közül a nyelvi feltáráshoz elengedhetetlenül szükséges információk a következőkben foglalhatók össze. A Veszprém közelében fekvő bakonybéli bencés apátság vélhetően az egykori királynéi udvarház területén létesült. Alapításának pontos idejét nem őrizte meg egyetlen történeti forrás sem. Az azonban bizonyos, hogy István király uralkodása alatt történt, annak is inkább a második felében (GYÖRFFY 1977: 244, 326). Az oklevél jelenleg elfogadott datálása GYÖRFFY GYÖRGY-től származik: +1037[1240 k.]/+1246/1330 (DHA. 1: 117–118). Az alapítólevelet a 13. század első felében (1230 és 1240 között) hamisították. Ez az oklevél nem maradt fenn eredetiben, szövegét csak többszörös átiratból ismerjük (vö. SZÓKE 2022: 5).

GYÖRFFY GYÖRGY azt feltételezi, hogy az apátság alapításakor is kiállíthattak egy oklevelet. A történeti földrajzában az összeírásban is szereplő nevekről határozottan úgy vélekedik, hogy az így megjelölt adományok István királytól származnak, koraiságukat támogatja ugyanis, hogy a Bakonybéli összeírás hiteles részei is megemlítik őket (Gy. 1: 898, 2: 578, 603, 613, 620, 3: 178). A hamisítvány keletkezésének a célját és körülményeit nem ismerjük pontosan. FÜGEDI ERIK általánosságban ugyan, de a monostorok alapítóleveleiről azt mondja, hogy a hamisítványok sok esetben a szóbeliség miatt elmaradt írásos dokumentumokat pótolhatták. Ha pedig állítottak ki a 11. században okleveleket, akkor az abból ki maradt adományokat kívánták biztosítani azáltal, hogy a meglévő oklevél szövegét kiegészítéssel, azaz interpolálással hamisították meg (1991: 39–40, vö. SZOVÁK 2001: 37). Az okleveleket nyelvemlékként vizsgálva ezek a vélekedések kedvezőnek mutatkoznak a forrásértéküket tekintve. Ugyanakkor az nagyon bizonytalan, hogy miképpen tudjuk ezeket az okleveleket (illetve oklevélrészeket) elkülöníteni azoktól, amelyek pedig már egyértelműen a valóság elferdítésének a szándékával készültek.

A Bakonybéli alapítólevél tehát egy 13. században készült hamis oklevél, amelyet a 11. századra datáltak vissza, és amelynek nagy valószínűséggel volt egy valóban Szent István-kori előzménye.

3.2. A hamis oklevelek megírásához esetlegesen felhasznált oklevelek bevonása az elemzésbe. A Bakonybéli alapítólevél a műfajából adódóan — a tágabb hálózatrendszerét tekintve — valamennyi magyar és külföldi oklevéllel kapcsolódik. A keletkezési körülményei miatt szorosabb szálak fűzik a magyarországi hamis oklevelekhez, és ennél is közelebbi a 11. századra datált, ám a 13. században készült hamis alapítólevelekhez. A fennmaradása alapján pedig az átiratok csoportja is részét képezi az alapítólevél tágabb hálózatrendszerének. Ezt a sort természetesen tovább folytathatnák figyelembe véve például a kiállítás helyét vagy a kiállítás évszázadon belüli pontos idejét stb. A nyelvtörténeti elemzés

során ugyanakkor az alapítólevél legszűkebb hálózatrendszerére kell a legnagyobb figyelmet fordítanunk.

A hamis alapítólevél legközvetlenebb forrásaként öt iratot említhetünk meg: 1. az interpolált Pannonhalmi alapítólevelet, 2. az 1086. évi Bakonybéli összeírás első és harmadik toldalékát, 3. IX. Gergely pápa 1230. évi bulláját, 4. Szent Zóárd és Benedek 11. századi legendáját és 5. Szent István király nagyobb legendáját (DHA. 1: 117).

Az egyes okleveleket, legyenek azok hiteles iratok vagy bizonytalan kronológiai státuszú oklevelek (mint amilyen a BA), nem önmagukban, hanem egy hálózat részeként kell elemeznünk (vö. SZÖKE 2023b). A Bakonybéli alapítólevél esetében a legfontosabb viszonyítási pontot a Bakonybéli összeírással való egyezései, illetve eltérései jelentik.

3.3. A hamis oklevelek oklevélcsoport tagjaként való vizsgálata. Ahogyan azt már korábban említettem, a diplomatika egy csoportba tartozónak gondolja a Bakonybéli alapítólevelet, a Pécsváradi alapítólevelet és a Zalavári okleveleket. Ezeknek az okleveleknek az együttes vizsgálata a helyesírási arculatuk megismerésében látszik a legeredményesebbnek. A hamis oklevelek szórványainak hang- és helyesírás-történeti értékelése a többszörös rétegzettség miatt általában véve meglehetősen bizonytalan. A hamisítás során ugyanis forrásként használtak korábban kiállított okleveleket. Az ezekből való másolás során ennek köszönhetően a hamisítványokba archaikus alakok is bekerülhettek. A fennmaradási körülmények még tovább bonyolítják az oklevelek nyelvi státuszát: a többszörös átírás miatt azt is szem előtt kell tartanunk, hogy az oklevelek lejegyzési módjában az átírás(ok) korának a lenyomata is jelen lehet.

Egy jelenséget emelek most ki ebből az elemzésből: a Bakonybéli és a Pécsváradi oklevélben a [k] hang jeleként mások mellett a *c* is feltűnik, a Zalavári oklevelekből azonban ez teljesen hiányzik. Több oklevél bevonásával végzett elemzés alapján úgy gondolom, hogy ez a szembetűnő különbség nem lehet független attól, hogy a Zalavári okleveleknek vélhetően nem volt 11. század eleji hiteles oklevélelőzményük szemben a másik két oklevéllel, a Pécsváradi és a Bakonybéli oklevéllel (vö. SZÖKE 2024: 225–234).

3.4. Az oklevelek névtörténeti és nyelvtörténeti forrásértékének szétválasztása. A keletkezési és fennmaradási körülményei miatt a hamis Bakonybéli alapítólevélnek helynévtörténeti és nyelvtörténeti szempontból egyaránt minimum három kronológiai rétege lehet: az apátság alapításának a kora (a 11. század eleje) és a hamis oklevél megírásának az évszázada (a 13. század) mellett a hamis oklevél átírásának az ideje (a 14. század) is nyomot hagyhatott a szövegen (SZÖKE 2022: 9).

A Bakonybéli alapítólevél korai (11. századi) rétegeinek a kijelölése helynévtörténeti szempontból a másik két általam vizsgált Szent István-i oklevélnél (PA,

ZA) biztosabb lábakon áll, hiszen ezúttal az alapítólevél forrásértékét a Bakonybéli összeírással összevetve tudjuk meghatározni. A hamisítványban István adományai kapcsán említett helynevek nagy része (23 helynév a 34-ből) az összeírás hiteles első két részében is feltűnik, tehát azok a 11. század végére vagy a 12. század elejére vonatkozó hiteles helynévtörténeti forrásként vehetők figyelembe. Az 1037. évre datált hamis alapítólevél még korábbi (11. század eleji) rétege a neveknek ebből a köréből kerülhet ki (vö. SZŐKE 2022).

A hamisítvány megszerkesztéséhez egyéb iratok mellett (DHA. 1: 117) az összeírást is forrásként használták fel, GYÖRFFY GYÖRGY szerint annak első és harmadik toldalékát (DHA. 1: 117). Ez a vélekedés ugyanakkor nem zárja ki annak a lehetőségét sem, hogy az összeírásnak az alapításra vonatkozó egységeit pedig egy egykori hiteles és eredeti István-kori oklevél alapján fogalmazták meg.

A két oklevél (a Bakonybéli alapítólevél és a Bakonybéli összeírás) együttes nyelvi elemzésén keresztül arra a kérdésre keresem a választ, hogy a Bakonybéli összeírás 11. század végi (a főszöveg), illetve 12. század eleji (az 1. hozzátdolrás) hiteles részeinek „árnyékában” milyen forrásértéke lehet a Bakonybéli alapítólevélnek, s van-e ezekenél korábbi, konkrétan 11. század eleji névtörténeti rétege.

A hamis alapítólevélben és a Bakonybéli összeírásban egyaránt feltűnő 23 név közül 8 név pontosan ugyanolyan írásmóddal szerepel mindkét oklevélben. Ide tartozik a birtoknevek fele: *Quiar*,¹ *Ocol*, *Mogos* és *Arpas* két alkalommal; valamint a Tolna megyei Madocsa rév (*Modosa*), illetve szabad halászhely (*tana*); a Csongrád vármegyei Nándor (*Nandur*) halastó.

Ezekben az esetekben nincs lehetőségünk kronológiai szempontból pontosabban meghatározni a helyneveket, pusztán annyit tudunk megállapítani, hogy ezeknek a neveknek az összeírásbeli említések miatt a hamis alapítólevélben (is) 11. század végi, illetve 12. század eleji névtörténeti forrásértéke van.

A fennmaradó 15 név arra mutat példát, hogy noha módszertani tekintetben az oklevelek helynévtörténeti és nyelvtörténeti elemzését elkülönítve kell elvégeznünk, azokban az esetekben, amikor hiteles források állnak a rendelkezésünkre, a helynevek nyelvtörténeti vizsgálata a helynévtörténeti forrásértékük meghatározását is segítheti. Az alapítólevélben és az összeírásban különböző alakban jelen lévő 15 névről általánosságban azt mondhatjuk, hogy az összeírás tartalmazza az archaikusabb formákat (mássalhangzó-torlódás, tövégi magánhangzók, a [v] hang *uu* jelölése stb.).

Az összeírás összes nevét tekintve azt is látjuk emellett, hogy az alapítólevélben is szereplő nevek lejegyzése korábbi lehet azoknál, amelyek csak az összeírásban szerepelnek. A Tihanyi alapítólevél és Tihanyi összeírás kapcsolatának

¹ A *Kajár* név a birtokon élő népek megnevezésekor az összeírásban további két alkalommal is feltűnik, akkor már nem *Quiar*, hanem *Kyar* formában (DHA. 1: 253).

analógiája alapján úgy képzelhetjük el az alapítólevél és az összeírás kapcsolatát, hogy a köztük lévő nagy fokú egyezés az eredeti István-kori oklevélre vezethető vissza (mindehhez vö. SZÖKE 2022).

Az alapítólevél 11 neve nem szerepel az összeírásban: 1–2. *Vngarie*, 3. *Veneicia*, 4. *Raba*, 5. (tributa) de portu et de foro in *Camarin*, 6. *Týzýa*, 7. *Hygeskw*, 8. *Kertuskw*, 9. *Feerkw*, 10. *Oduoskw*, 11. *Strigoniensis*.

Az a körülmény, hogy ezek a nevek a Bakonybéli összeírásból hiányoznak, arra utalhat, hogy az általuk jelölt adományok vélhetően nem szerepeltek az eredeti és hiteles 11. századi oklevélben sem. Ez ugyanakkor nem jelenti egyértelműen azt, hogy maguk a nevek nem is léteztek még a 11. században, azaz azt, hogy nem lehet 11. századi helynévtörténeti forrásértékük.

Az összeírásban nem szerepel például annak a négy Veszprém megyei hegynek az említése (*Hygeskw*, *Kertuskw*, *Feerkw*, *Oduoskw*), amelyek a mai napig megvannak (vö. VeMFN. 2: 172, VeMFN. 4: 103, 104, 127–129, Kiss 1997: 157), és amelyeket az elejtett vadak, illetve bőrük adományozása kapcsán említ meg az alapítólevél. Ennek az adománynak István királytól való származása több körülmény miatt is bizonytalannak tűnik.

A Bakonybéli medencét triász- és jurakori peremhegyek veszik körül jellegzetes mészkőszikla képződményekkel. A Bakonybéli összeírás 11. század végéről származó hiteles tartalmú főszövege a birtokadományok között határleírásával együtt említi meg a Veszprém megyei Koppányt is, a településen szolgáló népeket pedig név szerint felsorolja (DHA. 1: 250, 253). A területnek ez a 11. századi leírása, illetve a szolgálónépek említése kétségtelenné teszi, hogy a magyarok a 11. században már jelen lehettek a környéken, és minthogy a mai Bakonykoppány az alapítólevélben említett hegyek közelében található, a Bakonybéli alapítólevél tárgyalt hegynéveiről adatok hiányában is feltételezhető az, hogy a 13. századtól (az oklevél hamisításának idejétől) napjainkig meglévő nevek esetleg már a 11. században is léteztek (mindehhez vö. SZÖKE 2019: 317–319).

Az alapítólevél 34 helynévének nyelvi elemzése azt az eredményt hozta tehát, hogy az alapítólevél 13. századi hamisítása ellenére nagy jelentőségű névtörténeti forrásként vehetjük figyelembe a 11. század vonatkozásában is.

4. Készülő monográfiámban arra vállalkoztam, hogy Szent István négy hamis oklevelének a nyelvészeti elemzésével bemutassam, miként válhatnak ennek a nyelvtörténeti vizsgálatokban ezidáig elhanyagolt oklevélcsoportnak a tagjai, a hamis oklevelek a kutatások hasznos és értékes forrásaivá. Reményeim szerint a mostani írásomból is kiderült, hogy a korai időkre visszahamisított okleveleket nem kell kihagynunk a 11. század magyar nyelvének feltárásához használt források köréből. Megfelelő körültekintéssel és módszertannal elemezve őket, a 13. vagy a 14. században készült, de a 11. századra visszahamisított oklevelek alapján is fontos nyelvi ismeretanyaggal gazdagodhatunk erre a korai időszakra vonatkozóan.

Irodalom

- DHA. = GYÖRFFY GYÖRGY, *Diplomata Hungariae Antiquissima I.* Budapest, Akadémiai Kiadó, 1992.
- FÜGEDI ERIK 1991. Sepelierunt corpus eius in proprio monasterio: a nemzetiségi monostor. *Századok* 125: 35–67.
- Gy. = GYÖRFFY GYÖRGY, *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza 1–4.* Budapest, Akadémiai Kiadó, 1963–1998.
- GYÖRFFY GYÖRGY 1977. *István király és műve.* Budapest, Gondolat.
- KISS LAJOS 1997. Hegynevek a történelmi Magyarországon. *Magyar Nyelv* 93: 154–168.
- KOVÁCS ÉVA 2015. *A Tihanyi összeírás mint helynévtörténeti forrás.* A Magyar Névértéktár Kiadványai 34. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó.
- KOVÁCS ÉVA 2018. *A Századi alapítólevél mint helynévtörténeti forrás.* A Magyar Névértéktár Kiadványai 48. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó.
- PELCZÉDER KATALIN 2022. *A Bakonybéli összeírás mint nyelvtörténeti forrás.* A Magyar Névértéktár Kiadványai 56. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó.
- SOLYMOSI LÁSZLÓ 1976. A helytörténet fontosabb középkori forrásainak kutatása és hasznosítása. *Történelmi Szemle* 19: 123–155.
- SZENTPÉTERY IMRE 1930. *Magyar oklevéltan.* Budapest, Magyar Történelmi Társulat.
- SZOVÁK KORNÉL 2001. Monachorum pater ac dux. A bencés szerzetesség korai századai Magyarországon. In: TAKÁCS IMRE szerk., *Paradisum plantavit. Bencés monostorok a középkori Magyarországon.* Pannonhalma, Bencés Főapátság. 35–47.
- SZÖKE MELINDA 2015. *A garamszentbenedeki apátság alapítólevelének nyelvtörténeti vizsgálata.* Magyar Névértéktár Kiadványai 33. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó.
- SZÖKE MELINDA 2016. A bakonybéli apátság 1037. évi alapítóleveléről. *Helynévtörténeti Tanulmányok* 12: 45–58.
- SZÖKE MELINDA 2019. Adalékok a Bakonybéli alapítólevél nyelvtörténeti forrásértékéhez. In: FORGÁCS TAMÁS–NÉMETH MIKLÓS–SINKOVICS BALÁZS szerk., *A nyelvtörténeti kutatások újabb eredményei 10.* Szeged, SZTE BTK Magyar Nyelvészeti Tanaszék. 311–322.
- SZÖKE MELINDA 2021a. 11. századi nyomok az 1019. évi hamis Zalavári oklevélben. *Névtani Értesítő* 43: 135–143.
- SZÖKE MELINDA 2021b. A hamis oklevelek helynévtörténeti forrásértékének meghatározásáról. *Helynévtörténeti Tanulmányok* 17: 43–54.
- SZÖKE MELINDA 2022. A Bakonybéli alapítólevél és a Bakonybéli összeírás kapcsolatáról. *Magyar Nyelvjárások* 60: 5–20.
- SZÖKE MELINDA 2023a. Szent István király hamis okleveleinek nyelvtörténeti vizsgálatáról. *Magyar Nyelv* 119: 56–67, 171–179.
- SZÖKE MELINDA 2023b. Az oklevelek hálózati struktúrái. *Magyar Nyelvjárások* 61: 893–905.

SZŐKE MELINDA 2024. A Szent István-kori hamis oklevelek helyesírási arculata. In: FORGÁCS TAMÁS–NÉMETH MIKLÓS–SINKOVICS BALÁZS szerk., *A nyelvtörténeti kutatások újabb eredményei 12.* Szeged, Szegedi Tudományegyetem Magyar Nyelvészeti Tanszék. 225–234.

VeMFN. 2. = BALOGH LAJOS–ÖRDÖG FERENC, *Veszprém megye földrajzi nevei 2. A Pápai járás.* A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 171. Budapest, 1987.

VeMFN. 4. = BALOGH LAJOS–ÖRDÖG FERENC–VARGA MÁRIA, *Veszprém megye földrajzi nevei 4. A Veszprémi járás.* A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 194. Budapest, 2000.

Historical source value of place names in our early charters

The majority of the Latin-language charters in Hungary dating from the 11th century are of uncertain chronological status. This includes those which have survived in transcription and those forged charters which give the 11th century as their date of origin. A special methodology is needed to linguistically identify these charters. In the first part of my study, I will outline the main principles of this methodology, and in the second part, I will illustrate its concrete application by means of a forged document. For this purpose, I have chosen the Bakonybél charter. According to its text, this charter dates from 1037, but it was actually forged in the 13th century. This forged charter has not survived in the original either, only in multiple 14th century transcriptions.

Keywords: 11th century, place names, forged charters, special methodology

SZŐKE MELINDA

ORCID: 0000-0003-2726-4973

Debreceni Egyetem

koteles-szoke.melinda@arts.unideb.hu

Kiemelkedések a természeti környezetre utaló településnevekben*

KOVÁCS ÉVA

1. A természeti környezetre utaló településeknevek szemantikai kategóriáit vizsgálva egyre több ismeretet szerezhetünk erről a kevésbé kutatott névtípusról. A vizek, víznevek (2021), valamint a növénynevek településnevekben betöltött jelentős szerepének tanulmányozása (2023) után jelen tanulmányomban a természeti környezetre utaló településneveknek a hegynyelvekkel, illetve a hegyrajzi köznevekkel való kapcsolatát vizsgálom. Arra szeretnék rámutatni, hogy a kiemelkedések és azok nevei milyen szerepet tölthettek be a településnév-típus létrejöttében, illetve ezek mikor, milyen formában vannak jelen a korai ómagyar kori településnevekben.

A kiemelkedések neveinek és a településneveknek a viszonya a korábbi kutatások során kevésbé kapott figyelmet, habár a kiemelkedéseket megjelölő köznevekről, illetve egyes hegynyelvek etimológiai hátteréről olvashattunk már korábban is. HEFTY GYULA ANDOR (1911) például a teljes magyar nyelvterületről kísérelte meg feltárni — a völgyet jelentő szavak mellett — a kiemelkedéseket megjelölő közneveket: vizsgálta a földrajzi köznevek által jelölt térszíni formák jellemző jegyeit, az eredetüket, valamint a használati körüket, RESZEGI KATALIN szűkebben a hegyrajzi köznevekről adott részletes áttekintést (2004, 2008, 2011: 67–119). Egy-egy kiemelkedés névének etimológiai háttere több kutató érdeklődését is felkeltette: MELICH JÁNOS (1963) több hegynyelv, köztük például a *Fátra*, *Mátra*, *Somlyó* nyelvi eredetének megbízható magyarázatát adta, REUTER CAMILLO (1983) és HEGEDŰS ATTILA (1992) a *Monymulató*, *Mulató-hegy*, DÉNES GYÖRGY (1997) a *Munuhpest* neveket igyekezett megmagyarázni.

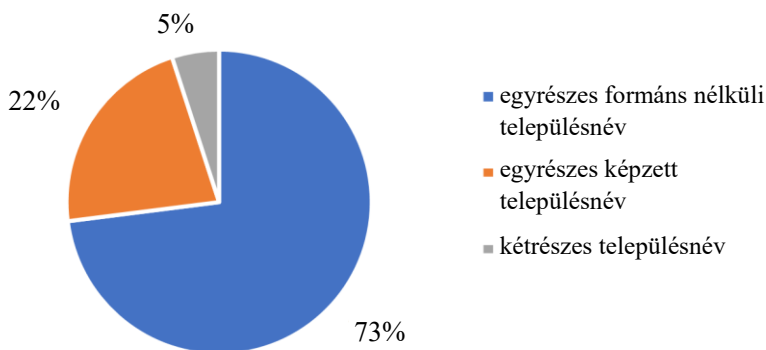
A hegynyelvek és a településnevek összetett kapcsolatát először RESZEGI KATALIN vizsgálta a középkori hegynyelvekről írott munkáiban (2007, 2011). Kutatásaiból azt láthatjuk, hogy a hegynyelv > településnév (pl. *Hegy*, *Farkashalom* stb.), illetve a fordított irányú változás, a településnév > hegynyelv alakulás (pl. a

* A tanulmány a HUN-REN-DE Magyar Nyelv- és Névtörténeti Kutatócsoport programja keretében készült.

szláv eredetű *Bucsony* stb.) az ómagyar korban igen jellegzetesnek tűnik, noha azt is hangsúlyozta, hogy a településnevek az esetek nagy részében hegyrajzi köznevekkel összekapcsolódva váltak hegynevekké (pl. *Báré* > *Báré-bérc*, *Bátor* > *Bátor-hegy* stb., 2011: 65). A két változási, névalakulási folyamatban ugyanakkor azt a sajátosságot is megfigyelhetjük, hogy míg a „hegynevekbe [...] csak szemantikailag nem áttetsző egyrészes településnevek épültek be, addig a helységnevekben igen gyakran szerepelnek szemantikailag áttetsző és kétrészes hegynevek is” (2011: 65). Én magam e névtípust érintő strukturális és kronológiai kérdésekre szeretnék írásomban hangsúlyt fektetni.

A természeti környezetre utaló településnevek szerkezeti típusait vizsgálva korábban megállapítottam, hogy a kiemelkedések nevei a legjelentősebb kategória, a víznevek után — messze lemaradva ugyan — jelentős szerepet játszottak a településnevek megalkotásában (vö. KOVÁCS 2019: 174–175). Ezek mellett ez a névtípus több, más helynévtípussal (például növénynevekből, erdőnevekből alakult helynevekkel) is kapcsolatba hozható, így tanulmányozásuk a különböző településnév-típusok viszonyáról is fontos adalékokkal szolgálhat.

2. Az általam vizsgált 2193 korai ómagyar kori adatból álló névállományban (a korpusz jellegéről lásd KOVÁCS 2019: 163–164) a természeti környezetre utaló településnevek 7%-ában (154 névben) találunk kiemelkedésekkel kapcsolatos közszói, illetve tulajdonnévi előzményt.

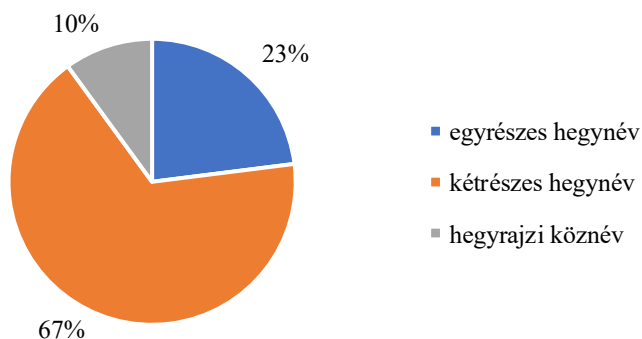

1. ábra. A kiemelkedésekkel kapcsolatos településnevek szerkezeti típusai a korai ómagyar korban

E településnevek strukturális felépítését tekintve azt láthatjuk, hogy a nevek döntő többsége az egyrészes kategóriába sorolható be. A formáns nélküli metonimikus névadás a nevek 73%-ában (pl. *Hegy*, *Pilis* stb.) jellemző. A kiemelkedéssel kapcsolatos közszóból, illetve a hegynévből képzőmorfémával történő névadás (pl. *Halmos*, *Kövesd* stb.) a településneveknek 22%-át érinti. A

kétrészes nevek közé a településneveknek kis része, csupán 5%-a tartozik (pl. *Hegyfalu*, *Kőkesző* stb.). Ezeket az arányokat a vizekkel kapcsolatos településnevek szerkezeti típusaival összevetve megfigyelhetjük, hogy a vizekkel kapcsolatba hozható településnevek esetében még nagyobb szerepet kap a metonímia (85%, pl. *Ér*, *Sajó* stb.), a képzőmorfémával való névalkotás viszont jóval kisebb arányú (6%, pl. *Érd*, *Árki* stb.). A kétrészes névstruktúra ebben a szemantikai kategóriában is csekély szerepű (9%, pl. *Marosvár*, *Érpályi* stb., ehhez lásd KOVÁCS 2021: 74–75).

2.1. A kiemelkedéssel kapcsolatos egyrészes formáns nélküli elnevezések lexikális struktúrájukat tekintve alapvetően háromfélék lehetnek: ezek a névformák ugyanis tartalmazhatnak 1. egyrészes hegynevet (pl. *Pilis*, *Zobor* stb.), 2. kétrészes hegynevet (pl. *Sólyomkő*, *Feketehegy* stb.), valamint 3. hegyrajzi köznevet (pl. *Halom*, *Hegy* stb.).

2. ábra. A kiemelkedésekkel kapcsolatos egyrészes formáns nélküli településnevek megoszlása az alapszavuk alapján

Az egyrészes formáns nélkül álló településnevek jelentős részében biztosan azonosítható hegynévi alapszó szerepel. A településnevek kétharmad részében (67%) kétrészes hegynevet találunk, az egyrészes hegynevek településnév-alkotó szerepe azonban jóval kisebb (23%). Hegyrajzi köznevek viszont csekélyebb arányban (10%) vesznek részt e típus településneveinek alkotásában. Meg kell azonban azt is jegyeznünk, hogy helynevek „a közszói alapszóval azonosítható nevek között is rejtőzhetnek” (HOFFMANN–RÁCZ–TÓTH 2018: 335). Az első két esetben a településnevek szemantikai tekintetben lokális viszonyra, az utóbbi esetben pedig általános földrajzi jellegre utalnak.

2.1.1. A településnév létrejöhet lokális funkciót kifejező egyrészes hegynévből metonimikus névadással (23%). A közelben lévő kiemelkedés nevével azonos nevet viselnek például az alábbi települések: *Divény*: 1253: *Dyun* (vö. 1252: *Dyun*, mo., Gy. 4: 327, Nyitra vm.), *Geszte*: 1232: *Guesta* (vö. 1287: *Gezthe*,

mo., Gy. 4: 391, Nyitra vm.), *Kékes*: 1291>[1520 k.]: *Kekes* (vö. 1308: *Keykus*, loc., Gy. 4: 700, Pilis vm.), *Ménfő*: [1044]: *Menfew* (Gy. 2: 609, Győr vm., FNESz. *Ménfőcsanak*), *Pilis*: [1184–1196]>1254: *Plis* (vö. 1212: *Pelishig*, mo., Gy. 4: 585, Pilis vm.), *Rudna*: 1290: *Rudna* (vö. 1272/1272/1315: *Ruda*, mo., KENYHERCZ é. n., Szepes vm.), *Vértés*: 1226 Pp/Reg.: *Wertus* (vö. *1086: *Uuertis*, Gy. 2: 322, 415, Fejér vm.), *Zobor*: 1183/1226/1270: *Zubor*, Gy. 4: 490 (vö. 1111: *Zobur*, mons, Gy. 4: 490, Nyitra vm.) stb. településnevek.

2.1.2. Az összetett lexikális szerkezetű helyneveket tartalmazó településnevek lexikális szempontból két tagból állnak ugyan, településnévként azonban bennük egyetlen szemantikai jegy fejeződik ki, az tudniillik, hogy a település 'egy bizonyos kiemelkedés mellett fekszik'. Településnévként e névformák tehát egyrészesnek tekintendők. Az ide tartozó településnevek hegynévi előzményei nem minden esetben adatolhatók. Ez egyrészt az adatolásbeli hiánnyal magyarázható, másrészt pedig elképzelhető, hogy az adott mikrotoponima valóban nem létezett. Ilyen struktúrájú névalakulatok tehát nemcsak közvetlenül mikrotoponimákból, hanem a meglévők mintájára, azok névmodelljét követve is létrejöhetnek. Korábban jómagam a *halom* 'kisebb kiemelkedés' utótagú településneveket elemezve jutottam arra a következtetésre, hogy a *halom* 'egy adott halom, domb közelében lévő település' jelentésben településnév-formánssá válhatott (ehhez lásd KOVÁCS 2017: 127–129).

Alapnévként — ahogy azt fentebb láthattuk — az ide vonható településnevek 67%-ában a kiemelkedések összetett neve szerepel. A következő településnevekben S + F szerkezetű kétrészes hegyneveket találunk: *Csókakő*: 1299: *Choukaku*, castr. (vö. [1290–1299]>1323>1419: *Chokakw*, mo., Gy. 2: 356, Fejér vm.), *Hegykő*: 1262: *Igku*, t. (Cs. 3: 610, Sopron vm.), *Himeskő*: 1325: *Hymusku* (Cs. 2: 756, Vas vm.), *Kékkő*: 1290: *Keykkw*, castr. (Gy. 4: 256, Nógrád vm.), *Sólyomkő*: 1320: *Solumkuu*, v. (Gy. 2: 87, Doboka vm.);¹ *Erdőhegy*: 1341: *Herdeuhyg* (Cs. 2: 36, Temes vm.), *Feketehegy*: 1267/1272: *Feketevyg* [ɔ: -hyg], castr. (KMHsz. 1: 98, Brassó vidéke), *Meleghegy*: 1331/1347: *Meleekhegh*, p. ~ *Melekhegh*, v. (vö. 1331/1347: *Meleekhegh*, mo., Gy. 2: 461, 526, Gömör vm.), *Teremhegy*: 1332: *Theremheg* (KMHsz. 1: 276, Baranya vm.); *Farkashalom*: 1325: *Farkasholm*, t. (vö. 1325: *Farkasholm*, montic., Gy. 4: 516, Pest vm.), *Feketehalom*: 1265: *Feketewholum* (KMHsz. 1: 98, Brassó vidéke), *Százhalom*: 1283 k.: *Zazholm* (Gy. 2: 405, Fejér vm.), *Szihalom*: 1067/1267: *Scenholm*, p. (NÉMETH 1997: 181, Szabolcs vm.), *Őrhalom*: 1348: *Eurholm*, p. (Gy. 2: 80, Doboka vm.).

¹ A *kő* földrajzi köznév a régiségben speciális várnévalkotó funkcióval is bírt (pl. *Ajnácskő*, *Baglyaskő*, *Hollókő* stb. KOVÁCS H. 2015, RESZEGI 2011: 54). Néhány várnév esetében számolhatunk azonban a hegynévek elsődlegességével, mint például az itt említett *Csókakő* és *Kékkő* kapcsán is (KOVÁCS H. 2015: 91).

Jól láthatjuk, hogy például a régiségben egyébként meglehetősen gyakori *bérc* utótagú hegynevek egyáltalán nem jelennek meg településnevekben. Korábban RESZEGI KATALIN sem talált az általa vizsgált névállományban ilyen struktúrájú helynevet, s véleménye szerint mindez arra enged következtetni, hogy a magyar beszélők nem a többi hegyrajzi köznévvvel azonos értéküként használták a *bérc*-et (2011: 60).

RESZEGI KATALIN vizsgálatai azt mutatják, hogy az ómagyar korban a hegy-név > településnév, illetve a fordított irányú változás, a településnév > hegynév változás egyaránt jellemző folyamat. A két névalakulási módban ugyanakkor azt a sajátosságot is megfigyelte, hogy a hegynevekbe csak szemantikailag nem áttetsző egyrészes településnevek épültek be, a helységnevekben viszont — ahogyan a fenti példák is mutatják — igen gyakran szerepelnek szemantikailag áttetsző és kétrészes hegynevek is (2011: 65).

A településnév alapjául szolgáló természeti név típusának megítélése nem mindig egyszerű feladat. Az itt tárgyalt hegynevek például szoros és bonyolult kapcsolatban állnak az erdőnevekkel, a megnevezések összefonódását mutatja az is, hogy a nagyobb hegyek, hegységek több esetben erdőként szerepelnek az oklevelekben.²

2.1.3. A formáns nélküli egyrészes településnevek harmadik csoportjában olyan helynevek szerepelnek, amelyek alapszava hegyet, kiemelkedő domborzati formát jelentő földrajzi köznévet. A vizsgált névállomány 10%-ában kisebb-nagyobb kiemelkedésre utaló földrajzi köznevekből alakult településneveket találunk: *Halom*: 1. +1093[1325 k.]/1399: *Holm*, v. (Gy. 2: 424, Fejér vm.), 2. 1323/1324: *Holm* (Gy. 4: 520, Pest vm.); *Hegy*: 1. 1221/1550: *Hegy*, v. (KMHsz. 1: 126, Békés vm.), 2. [1350 k.]: *Hyg*, p. (KMHsz. 1: 126, Bereg vm.); *Ség*: 1. [1177]/1405: *Segh*, v. (KMHsz. 1: 240, Arad vm.), 2. 1233: *Seg*, t. (Cs. 3: 250, Veszprém vm.). Ide sorolhatjuk talán a *Dengeleg* (1244/1319: *Dengeleg*, v., NÉMETH 2008: 59, Szatmár vm.) településnevet is, amely a népi *dön-*

² RESZEGI KATALIN elemzése rámutatott arra, hogy egy kétrészes erdőnév metonimikus úton igen gyakran kiemelkedés nevévé válhat (vö. pl. *Várerdő*: 1265: montem ... *Warderdev*, Gy. 4: 263; *Hollókerek*: 1326: berch *Hollokerek*, Gy. 2: 90, további példákhoz lásd RESZEGI 2011: 50, 61–62, 164–165). E két névtípus szoros összefonódását a következő módon magyarázza: „A megismerési folyamat eredményeképpen a kiemelkedést és az azt borító erdőséget az egyén nem választja el élesen egymástól, a két objektumot valójában egyazon denotátumként dolgozza fel, amit persze a névadó többféle megjelenésben szemlélhet, és nevezhet el” (2011: 63). Ha tehát a környéken lakók felmennek a hegyet borító erdőségre, és egyúttal a hegyen is tartózkodnak, helyzetük meghatározására elsősorban az erdő nevét használhatják, az adhat ugyanis pontosabb helymeghatározást. A metonimikus viszony kognitív háttérének tisztázásához RESZEGI a nevet nyelvi környezetükkel együtt vizsgálja. E tekintetben a nevek ragozása, illetve a településnevek és a természeti nevek viszonyában a névelőhasználat fontos fogódzót nyújthat: a kiemelkedések esetében ugyanis a helyviszonyt a RAJTA viszonnal, az erdők esetében pedig a BENNE viszonnal fejezhetjük ki (2022: 143–144).

göleg 'kis kerek halom' jelentésű főnévből alakulhatott (FNESz.). A *Győr* helynevek (1. [1064]: *Geur*, Gy. 2: 590, Győr vm.; 2. 1212/1339: *Geur*, v., NÉMETH 1997: 83, Szabolcs vm.; 3. 1322: *Geur*, Cs. 2: 40, Temes vm.) etimológiájával legújabbán PÓCZOS RITA foglalkozott részletesen, aki a személynévi származtatás mellett a korábbi vélekedésnek is megfelelően a 'domb, bucka; domboldal' jelentésű *gyűr* ~ *győr* földrajzi köznévből való eredeztetés lehetőségét is elképzelhetőnek tartja (2017: 124–135).

Ezek a településnevek azonban — noha alapvetően általános domborzati viszonyokra utalnak — az átmenetiség jegyeit viselik magukon. Előfordulhat ugyanis az, hogy az adott közszóból természeti név alakul (vö. pl. 1332/1334: *Holm*, Gy. 4: 518, Pest vm.), amely metonimikusan településnévvé válik (1323/1324: *Holm*, Gy. 4: 520, Pest vm.), s a településnévben ezáltal lokális viszony fejeződik ki, strukturálisan pedig a helynevet (egyrészes helynevet; vö. 1. típus) tartalmazó településnevek között veendő számításba. Minthogy azonban az előzményként feltételezhető mikrotoponima sok esetben nem adatolható a település környezetéből, annak felderítése, hogy a közszói alapszóval azonosítható településnevek között melyek azok, amelyek lokális viszonyra utalnak, s helynevet tartalmaznak, adatok hiányában igen nehéz feladat.

2.2. A természeti környezetre utaló településnevek második nagy szerkezeti típusát az egyrészes képzett helynevek alkotják. Az ide vonható településnevek 22%-a jött létre képzés útján.

A képzőmorféma kapcsolódhat egyrészt a kiemelkedés egészét jelölő hegyrajzi köznevekhez (35%): *Halmaj*: 1. 1234/1243: *Holmoy* (KMHsz. 1: 121, Abaúj vm.), 2. 1234/1243: *Holmoy*, t. (Gy. 3: 98, Heves vm.); *Halmos*: 1341: *Halmas* (Gy. 3: 507, Kraszna vm.), *Halmi*: 1215/1805: *Halmy* ~ *Holmy* (KOCÁN 2017: 91, Ugocsa vm.), *Hegyesd*: 1329: *Hygusd* (Cs. 3: 59, Zala vm.), *Hegy(i)*: 1220: *Hegi* ~ *Hegy* (Cs. 1: 349, Zemplén vm.). A Heves vármegyei *Derecske* (1332–1337/Pp.: *Reske* [ɔ: *Dereske*], *Dereske*, p., Gy. 3: 78) településnévben talán a *derék* 'hosszan elnyúló talajkiemelkedés', a Nógrád megyei *Bolyk* (1255/XVIII.: *Buchk*, Gy. 4: 232) esetében pedig a *boly* 'halom, emelkedés' alapszót láthatjuk (FNESz.). A fenti példák jól mutatják, hogy elsősorban a *halom* és a *hegy* alapszóhoz járul többféle képző.

Ezek mellett hegyrészt jelölő hegyrajzi közneveket (65%) is találunk a településnevekben: e csoportban kivétel nélkül a *kő* helynévi származékai fordulnak elő, mint pl. a sokfelé előforduló *Kövesd*: 1. [1290–1291]: *Kuestd* (KMHsz. 1: 166, Baranya vm.), 2. +1283: *Kuesd*, p. (KMHsz. 1: 166, Bihar vm.), 3. 1275: *Kuesd*, t. (KMHsz. 1: 166, Borsod vm.); *Köves*: 1349: *Kyuys*, p. ~ *Kyuis*, p., v. (Gy. 3: 487, Krassó vm.); *Kövi*: 1. 1251: *Kuuy* (Gy. 2: 297, Esztergom vm.), 2. 1235–1243/1288: *Kuy* (Gy. 2: 518, Gömör vm.) stb. településnevek.³

³ E településnevek esetében felvetődhet a *kő* anyagnévből való származtatás lehetősége is.

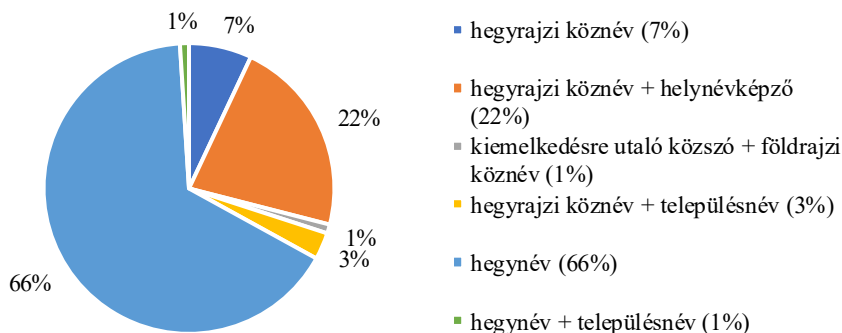
A kategória településneveire a fentebb említett kettős arculat, az átmenetiség jellemző, vagyis számolni kell esetükben azzal a lehetőséggel is, hogy az általános földrajzi viszonyokat tükröző közszavak előbb maguk is helynevekké, pontosabban hegynevekké alakulhattak, s ezek szolgáltattak aztán a településnevekhez alapul, immáron lokális viszonyt kifejezve. Sok esetben igen nehéz eldönteni azt, hogy a képzővel való névalkotás a településnevek vagy a természeti nevek körében következett-e be.

2.3. A természeti környezetre utaló településnevek harmadik nagy szerkezeti típusát a kétrészes településnevek adják. A kétrészes településnevek első névrésze tartalmazhat egyrészt természeti nevet (jelen esetben hegynevet), másrészt természeti környezetre utaló köznevet (kiemelkedést jelölő földrajzi köznevet), második névrészükként pedig vagy 'település' jelentésű földrajzi köznév, vagy településnév áll. Kétrészes településnevek azonban a korai ómagyar korban még ritkán fordulnak elő, a teljes általam vizsgált egész névállománynak mindössze a 10%-át teszik ki (vö. KOVÁCS 2019: 172–173). E névállományon belül a kiemelkedésekkel kapcsolatba hozható településnevek számaránya csekély.

Ezek között elsődleges településnévként azokkal a településnevekkel számolhatunk, amelyek második névrésze 'település' jelentésű földrajzi köznevet tartalmaz, az előtag pedig a településnek valamilyen földrajzi jellemzőjét (lokális vagy általános földrajzi viszonyát) fejezi ki. Az általános földrajzi viszonyokat tükröztető, kiemelkedésekkel kapcsolatos elsődleges településnevek között csupán a *Hegyfalu* (1337: *Hegfalu* ~ *Hygfalu*, Cs. 2: 754, Vas vm.) településnevet találjuk. A *Hegyfalutelke* (1329/335: *Hygfalateleke* ~ *Hegfoluteleky*, t., Gy. 4: 396, Nyitra vm.) településnévben pedig a kétrészes *Hegyfalu* településnév egészülhetett ki egy újabb 'település' jelentésű földrajzi köznévvvel. Ez esetben tehát a hegyrajzi köznév az elsődleges településnév létrehozásában játszott szerepet, a település magasabb földfelszíni kiemelkedés melletti közelségére utalva.

A másodlagos keletkezésű településnevek utótagjában minden esetben településnévi lexéma áll, a bővítményrészben pedig hegynevet vagy természeti környezetre utaló köznevet találunk. E nevek döntő többségében köznévi előtag utal a kiemelkedés melletti elhelyezkedésre. A *Kőhircs* (1346: *Kuhyrych*, p., KMHsz. 1: 162, Baranya vm.) és a *Kőkesző* (+1135/+1262/1566: *Kukezu*, pr., Gy. 3: 207, Hont vm.) településnevekben a hegyrajzi köznév alapalakban áll, a *Hegyesvalkány* (1274>1340: *Heyusuolkan* [ɔ: *Hegus*-?], KMHsz. 1: 126, Csanád vm.) településnévben pedig képzett formában szerepel. A *Hegyszentmárton* (1332–1335/PR.: eccl. *S. Martini de Monte*, KMHsz. 1: 126, Baranya vm.) elnevezés latin formában szerepel az ómagyar kori forrásokban. A *Szihalombuda* (1324: *Scenholmbuda*, p., Gy. 3: 75, Heves vm.) településnév előtagja pedig kivételesen szomszédos település közelségét jelzi (vö. *Szihalom*: 1067/1267: *Scenholm*, p., NÉMETH 1997: 181, Szabolcs vm.).

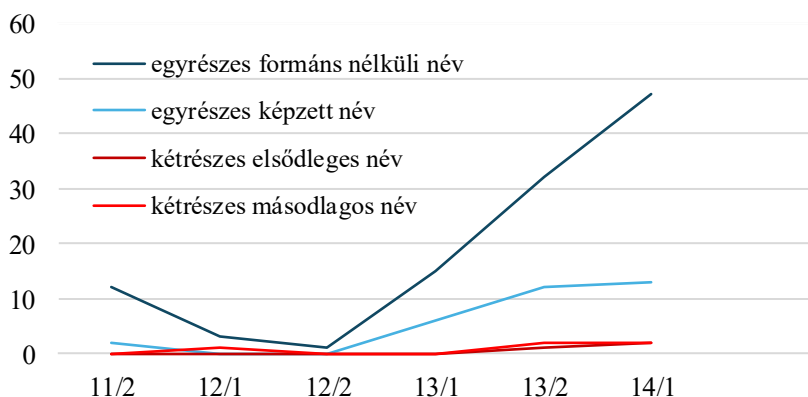
3. A kiemelkedésekkel kapcsolatos településnevek strukturális jellemzőit, olykor keletkezéstörténeti folyamatait is vizsgálva a fentiekben igyekeztem bemutatni e névtípus prototipikus csoportjait, valamint próbáltam rávilágítani a kettős szemantikai tartalmú (lokális és általános földrajzi viszonyokra utaló), az átmenetiség jegyeit magukon viselő kategóriákra is. A 3. ábra diagramja az e településnév-típusba tartozó neveknek a domborzati környezetre utaló közszói és tulajdonnévi összetevőit mutatja be szerkezeti formák szerint.

3. ábra. A kiemelkedésekkel kapcsolatos településnevek szerkezeti típusai lexikális alkategóriák alapján

Az ábra jól mutatja, hogy a településnév-adásban — a vizekkel kapcsolatos településnevekhez hasonlóan — a metonimikus névadás játszotta a meghatározó szerepet, a kiemelkedésekkel kapcsolatba hozható településnevek 73%-a (66% + 7%) ily módon jött létre egy-, valamint kétrészes hegynévből, illetve földrajzi köznévből. A helynévképzővel való (morfematikus) névalkotás 22%-ban vett részt a településnevek létrehozásában. A kétrészes településnevek száma viszont igen csekély: az összes névnek mindössze az egyötöd részét teszi ki. Ezek között többnyire hegyrajzi köznevet (1% + 3%) tartalmazó névstruktúrák fordulnak elő. Másfelől szemlélve azt látjuk, hogy a kiemelkedésekre történő utalás szerepe döntő többségében (67%) tulajdonnévi értékű helynevekhez, kisebb részben pedig (33%) közszói elemekhez kötődik. Hasonló arányokat láthattunk a vízi környezetre utaló településnevek esetében, habár ott a tulajdonnevek szerepe az itteninél nagyobbak mutatkozik (86%, vö. KOVÁCS 2021: 80–81).

4. A kiemelkedésekkel kapcsolatos településnevek kronológiai jellemzőit a relatív kronológia, vagyis az egyes névtípusok egymáshoz viszonyított kronológiájának módszerével igyekszem feltárni (ehhez lásd RÁ CZ 2016: 104, valamint KOVÁCS 2020: 121–122). Az egyes névszerkezeti típusok első említéseinek időbeli megoszlását mutatja a 4. ábra.

4. ábra. A kiemelkedésekkel kapcsolatos településnevek szerkezeti típusainak relatív kronológiája

A 12. század végéig a névtípus egészét tekintve csupán kevés adattal számolhatunk, e korai időszakokban az egyes szerkezeti típusokban is elenyésző az adatok száma. Az egyrészes formáns nélküli településnevek azonban már itt is főként vannak (pl. *Szihalom*: 1067/1267: *Scenholm*, p., NÉMETH 1997: 181, Szabolcs vm., *Pilis*: [1184–1196]>1254: *Plis*, Gy. 4: 585, Pilis vm.), bár arányuk valamelyest csökken: ez azonban a nevek dokumentáltságával állhat összefüggésben. Az egyrészes képzett nevek (pl. *Kövesd*: 1093: villa *Cuesd* et alia villa *Cuesd* iuxta Sopok, Cs. 3: 74, Zala vm.) viszont e korai évszázadokban csak szórványosan, alig egy-két névben — nemegyszer ott is bizonytalan kronológiai státusszal vagy pontosan nehezen megállapítható nyelvi formában — jelentkeznek. A kétrészes névstruktúrák pedig egyáltalán nem fordulnak el.

Az egyrészes formáns nélküli településnevek dominanciája a 13. század elejétől mutatkozik meg: pl. *Hegyeshalom*: 1217: *Hegeshalm* (Gy. 4: 150, Moson vm.), *Geszte*: 1232: *Guesta* (Gy. 4: 391, Nyitra vm.) stb. A formáns nélküli névszerkezetet mutató, kiemelkedésekkel kapcsolatos településnevek az egész században lassú gyarapodást jeleznek, s a növekedés a 14. század első felében sem áll meg. Arányuk a névtípus teljes állományát tekintve a 12–14. század közepe között végig 70% körüli értéket mutat. A képzővel alakult nevek (pl. *Halmi*: 1215/1805: *Halmy* ~ *Holmy*, KOCÁN 2017: 91, Ugocsa vm., *Köves*: 1255: *Kues*, t., Gy. 3: 110, Heves vm.) kis számban jelentkeznek a 13–14. században, a 13. század második felére azonban megduplázódik a számuk. A kétrészes (pl. *Hegyfalú*: 1337: *Hegfalú* ~ *Hygfalu*, Cs. 2: 754, Vas vm., *Szihalombuda*: 1324: *Scenholm-buda*, p., Gy. 3: 75, Heves vm.) névstruktúrák száma elenyésző ebben az időszakban.

5. A fentiekből kitűnik, hogy a korai ómagyar korban a kiemelkedésekkel kapcsolatos településnevek között elsősorban egyrészes formáns nélküli nevek fordulnak elő. A metonimikus névadás játszotta tehát a meghatározó szerepet az e típusba tartozó településnevek létrejöttében is. Az egyes szerkezeti típusok, valamint egyes lexikális-morfológiai típusok időbeli viszonyait vizsgálva kitűnik, hogy a kiemelkedésekkel kapcsolatba hozható településnevek aránya — a természeti környezetre utaló más nevekhez hasonlóan — viszonylag konstans jellegűnek mutatkozik, benne az egyrészes, metonimikus alakulásúak erős dominanciájával.

Irodalom

- Cs. = CSÁNKI DEZSŐ, *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában 1–3.*, 5. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1890–1913.
- DÉNES GYÖRGY 1997. A *Munuhpest* sziklája és a *pest* köznév jelentése hegyek, sziklák nevében. In: B. GERGELY PIROSKA –HAJDÚ MIHÁLY szerk., *Az V. magyar névtudományi konferencia előadásai 1.* A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 209. Budapest–Miskolc, Magyar Nyelvtudományi Társaság–Miskolci Egyetem Bölcsészettudományi Intézet. 284–288.
- FNESz. = KISS LAJOS, *Földrajzi nevek etimológiai szótára 1–2.* Budapest, Akadémiai Kiadó, 1988.
- Gy. = GYÖRFFY GYÖRGY, *Az Árpád-kori Magyarország történelmi földrajza 1–4.* Budapest, Akadémiai Kiadó, 1963–1998.
- HA. = HOFFMANN ISTVÁN–RÁCZ ANITA–TÓTH VALÉRIA szerk., *Helynévtörténeti adatok a korai ómagyar korból 1–4.* Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 1997–2017.
- HEFTY GYULA ANDOR 1911. A térszíni formák nevei a magyar népnyelvben. *Magyar Nyelvőr* 40: 155–169, 206–216, 259–265, 300–308, 361–370, 458–462.
- HEGEDŰS ATTILA 1992. *Mulató-hegy.* *Névtani Értesítő* 14: 54–56.
- HOFFMANN ISTVÁN–RÁCZ ANITA–TÓTH VALÉRIA 2018. *Régi magyar helynévadás. A korai ómagyar kor helynevei mint a magyar nyelvtörténet forrásai.* Budapest, Gondolat Kiadó.
- KENYHERCZ RÓBERT é. n. *A középkori Szepes vármegye helyneveinek adatbázisa.* Kézirat.
- KMHsz. = HOFFMANN ISTVÁN szerk., *Korai magyar helynévszótár 1000–1350. 1. Abaúj–Csongrád vármegye.* A Magyar Névtudományi Társaság Kiadványai 10. Debrecen, Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszéke, 2005.
- KOCÁN BÉLA 2017. *Helynévtörténeti vizsgálatok a régi Ugocsa megyében.* A Magyar Névtudományi Társaság Kiadványai 45. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó.
- KOVÁCS ÉVA 2019. A természeti környezetre utaló településnevek strukturális kérdései. *Helynévtörténeti Tanulmányok* 15:163–178.

- KOVÁCS ÉVA 2020. A természeti környezetre utaló településnevek kronológiai viszonyai. *Magyar Nyelvjárások* 58:121–132.
- KOVÁCS ÉVA 2021. Vizek a természeti környezetre utaló településnevekben. *Helynévtörténeti Tanulmányok* 17: 73–85.
- KOVÁCS ÉVA 2023. Növénynevet tartalmazó településnevek. *Névtani Értesítő* 45: 53–62.
- KOVÁCS HELGA 2015. A kő utótagú várnevek. *Helynévtörténeti Tanulmányok* 11: 85–101.
- MELICH JÁNOS 1963. *Dolgozatok* 2. Nyelvtudományi Értekezések 41. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- NÉMETH PÉTER 1997. *A középkori Szabolcs megye települései*. Nyíregyháza, Ethnica Kiadás.
- NÉMETH PÉTER 2008. *A középkori Szatmár megye települései a XV. század elejéig*. Jósa András Múzeum Kiadványai 60. Nyíregyháza.
- PÓCZOS RITA 2017. A Pécsi püspökség alapítólevelének szórványai: *Ozora, Győr*. *Helynévtörténeti Tanulmányok* 13: 117–142.
- RÁCZ ANITA 2016. *Ethonimák a régi magyar településnevekben*. A Magyar Névarchívum Kiadványai 37. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó.
- RESZEGI KATALIN 2004. *Bérc, hegy és halom a régi helyneveinkben*. *Helynévtörténeti Tanulmányok* 1: 145–165.
- RESZEGI KATALIN 2007. A hegynevek és más helynévfajták kapcsolata. In: HOFFMANN ISTVÁN–JUHÁSZ DEZSŐ szerk., *Nyelvi identitás és a nyelv dimenziói*. Debrecen–Budapest, Nemzetközi Magyarásgtudományi Társaság. 37–43.
- RESZEGI KATALIN 2008. A hegynév terminus definiálása. In: BÖLCSKEI ANDREA–N. CSÁSZI ILDIKÓ szerk., *Név és valóság. A VI. Magyar Névtudományi Konferencia előadásai*. A Károli Gáspár Református Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszékének kiadványai 1. Budapest. 240–246.
- RESZEGI KATALIN 2011. *Hegynevek a középkori Magyarországon*. A Magyar Névarchívum Kiadványai 21. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó.
- RESZEGI KATALIN 2022. *Kognitív szemléletű névtudományi vizsgálatok*. A Magyar Névarchívum Kiadványai 54. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó.
- REUTER CAMILLO 1983. Monymalató ~ Malató. *Magyar Nyelvőr* 107: 236–240.

Hills in settlement names referring to the natural environment

This paper examines the relationship between settlement names and oronyms, as well as orographic common nouns. Oronyms play a crucial role in the creation of settlement names, second only to hydronyms. The paper gives a comprehensive overview of the structural features of early Old Hungarian settlement names referring to hills. This is followed by an analysis of the chronological characteristics of this name type and what shifts in their frequency occurred over the centuries. Additionally, this name

category is associated with several other names types (e.g., plant names, forest names), and its study offers valuable insights into the relationships between different name categories.

Keywords: settlement names, natural environment, oronyms, structural analysis, chronological analysis, Early Old Hungarian period

KOVÁCS ÉVA
ORCID: 0000-0002-9111-0728
Debreceni Egyetem
kovacs.eva@arts.unideb.hu

Helynevek statisztikai elemzése*

A Bodroglak mint példa

BORSOS BALÁZS

Egy adott területen élő népcsoport alkalmazkodását természeti környezetéhez az is jelzi, hogy milyen mértékben jelenik meg ez a környezet a nép által adott helynevekben. Ez a természeti környezet természetesen főként a folyószabályozás előtti állapotot jelentette, mivel az sokkal régebb óta meglévő és állandó volt. A környezet gyors változását a helynevek jóval lassabban követik: például a már régen felszántott területek neve ma is gyakran *tó* még. Ez pedig lehetővé teszi azt is, hogy a szabályozás előtti természeti környezetre visszakövetkeztethessünk. A természeti környezet és a helynevek kapcsolatának tanulmányozására az alábbiakban statisztikai vizsgálat alá vonom a Bodroglakban egy adott időszakban használt helyneveket.

Jelen statisztikai vizsgálat célja az, hogy megkíséreljen fényt deríteni arra, milyen jellegű neveket használtak az itt lakók. Nem tűzte ki célul, hogy az 53 bodroglaki és további 17, a Bodroglakba benyúló határu helység összes eddig használt helynevét feldolgozza, hanem csak a vízszabályozás előtti és alatti időtartamban használt nevekre van tekintettel. Külön vizsgálat tárgya lehetne, hogy a megváltozott környezetben hogyan és milyen mértékben változtak meg a helynevek. Ez azonban, éppen a nevek változásának lassúsága, rögzítésük bizonytalansága miatt a mai napig terjedő vizsgálatot és gyűjtést követelne, s emiatt jelen munka kereteibe nem fér bele.

A szabályozáskori nevek összegyűjtéséhez felhasznált korabeli források a következők voltak:

- a Zemplén Megyei Levéltár úrbéri térképei,
- a Zemplén Megyei Levéltár földkönyvei,
- az OSZK Térképtára úrbéri térképei,
- az OSZK Térképtára kataszteri térképei, croquis-jai és birtokvázlatai,
- az Országos Levéltár kataszteri térképei,
- az OSZK Kézirattárában őrzött Pesty Frigyes-féle helynévgyűjtemény mikrofilm-másolata.¹

* A publikáció a 2024. május 13-án, a Magyar Tudományos Akadémia Bemutatkoznak az MTA Nemzeti Kutatási Programok bölcsészettudományi alprogramjai című konferencián, Budapesten elhangzott előadás szerkesztett változata.

¹ A használt források jellege természetesen óhatatlanul befolyásolta a végeredményt. A kataszteri térképeken például víznevek nem, csak földrészletnevek szerepeltek. Az úrbéri térképeken ellenben a

Segítségemre volt még SERES PÉTERNÉ és KOVÁTS DÁNIEL (1977) helynév-gyűjteménye, ez azonban a ma Szlovákiához tartozó helységek helyneveit sajnos nem tartalmazza.

A statisztikai vizsgálatot nehezítette, hogy a források nem alkalmaznak egységes helyesírást és írásmódot. Ez még a magyar mérnökök által készített úrbéri térképek és földkönyvek esetében is így van, noha ez az anyag a legegységesebb. A kataszteri térképek és croquis-k helyneveit sokszor magyarul kevésbé tudó cseh, morva, olasz és német² mérnökök írták le, gyakran pontatlanul, s vannak olyan, mesterkélt nevek is, amelyek a helyi névhasználatban valószínűleg nem szerepeltek (ilyenek lehetnek például az égtájakkal megjelölt helyek megnevezései). A Pesty-féle helynévanyag írásmódja is vegyes, morfológiai hűsége bizonytalan: a térszíni formára, művelésre utaló földrajzi közneveket el is hagyhatták, vagy éppenséggel egy-egy névhez hozzászabták a *dűlő* utótagot. A gyűjtők nem voltak szakemberek, Pesty utasításait különféleképp értelmezheték, s hol megtartották, hol (gyakrabban) nem (vö. SMFN.: 8–10). Ezért a statisztikai vizsgálat gerincét az úrbéri térképek és földkönyvek helynevei adják, a kataszteri és a Pesty-féle neveket csak akkor vettem bele, ha az adott név a többi forrásban nem szerepel. (A kataszteri térképeken összesen 390, a Pesty-anyagban 639 ilyen név akadt.)

A vizsgálat eredményét az 1. és 2. ábra táblázata foglalja össze. A feldolgozásban összesen 70 helység 3624 helyneve szerepel.³ Ezeket a neveket a bennük található lexémák jelentése alapján vizsgáltam meg. A leggyakoribbak a kéttagúak (2262 – 62,4%). Ezek általában egy, a terület milyenségére vagy rendeltetésére vonatkozó utótagból (*tó, rét, domb* stb.) és egy, a területet jellemző előtagból állnak. 760 egytagú helynév szerepel (21%). A háromtagú nevek száma 533 (14,7%), ezek egy része (314 – 8,7%) olyan kéttagú név, melyből az adott faluban több is van, és ezért megkülönböztető előtaggal (*kis, nagy, alsó, felső* stb.) látták el, más részük olyan

pontos helymeghatározások érdekében a kisebb erek nevei is fel vannak tüntetve. Több forrás felhasználásával azonban az anomáliák feltételezhetően kiegyenlítődnek. Egy bizonyos névmennyiség után a hozzáférhető források hiánya akadályozza a vizsgált minta növelését. Ez azonban a statisztikai vizsgálatot alapvetően nem befolyásolja, mert az ilyen vizsgálatok egyik törvényszerűsége, hogy bizonyos mintanagyság felett az eredmények már lényegesen nem különböznek.

² A felmérést végző geodéták nemzetiségére nevük alapján lehet következtetni. Biztosan magyaroknak közülük csak Balogh Ádámot és valószínűleg a nevét legtöbbször á-val író Gustav Petrásst tekinthetjük. Igen sok térképet azonban Petrás készített, tehát a nevek helyesíráásával itt a Bodroghözben valószínűleg kisebb a probléma, mint az ország más vidékein.

³ A külön térképeken ábrázolt Pusztakeresztúr Kisgéressel, Gerepsepuszta Örössel együtt szerepel. A Zemplén megyéhez tartozó 50 bodroghközi falun kívül vizsgálat alá került 3 Szabolcs megyéhez tartozó falu a Bodroghzugban, a Tisza jobb partján, további 4 bal parti, szabolcsi falu, amelyeknek határa átnyúlt a jobb partra és 13 Bodrog jobb parti helység, melyeknek határa a bal partra is kiterjedt. Tokajból a szőlőhegyek nagy száma miatt csak a bodroghközi helynevek kerültek be. Szegi és Long Kisfaluddal, Sára és Zsadány Olaszival szerepel egy térképen. A vizsgált egységek száma tehát 66.

helyet jelöl, amelyet valamilyen másik helyhez viszonyítva neveznek meg (pl. *Far-
kas tó gerind*, Karád). Ugyanez vonatkozik a 69 négytagú névre is (1,9%).

A 3624 helynév tehát összesen 7159 tagra bontható. Ezeket összesen 1263 alapalakban álló vagy képzővel összekapcsolt magyar szó alkotja. A nevek között szerepel még ezen kívül 250 feltehetően szláv, illetve bizonytalan, ismeretlen eredetű név(elem) is.

A nevek mindegyike önálló területrészt jelöl, de ugyanaz a név többször megjelenhet egy másik hely nevének részeként is, amit hozzá viszonyítanak. Egyes erek, dűlők, amelyek több helység határához tartoznak, többször is szerepelhetnek, de éppen azért, mert az adott helyre több helységben is ugyanazt a nevet használják, az ismétlődések, akár csak az első esetben, szinte súlyozzák a nevet az anyagban.

Ugyanannak a helynévnek a megjelenése egy másik helynévben a vizsgált falvakban nem túl gyakori, a 70 falu átlagában az adott településen szereplő összes helynév 15%-a. Ez az arány annál nagyobb, minél több helynév szerepel a térképeken, tehát kisebb területeknek önálló nevet csak bizonyos részletgazdagságig adnak, azután már inkább a meglevő nevekhez viszonyítanak. Jellemző, hogy az ismétlődés abban a 19 faluban, ahol a forrásokban 30-nál kevesebb név szerepel, csak 7,2%, abban a 47 faluban, ahol 30-nál több, 20,4%, és a 100 feletti névszámú 10 helységben 24,9%. 9 kis helynévszámú faluban egyáltalán nincs ismétlődés. Ezek közül a legtöbb (22) helynevet Nagytárkányban rögzítették. 52 berceli helynévből csak 1 ismétlődik (2%), 71 nagygyéresiből 2 (3%) és 69 örösiből, valamint 50 kisgyéresiből 4 (6% és 8%). Az ismétlődés a legnagyobb Lukán (126-ból 44 – 37%), Karádon (151-ből 48 – 32%), valamint Radon (60-ból 19 – 32%) és Nagycigándon (66-ból 20 – 30%), míg az ugyancsak 100 feletti nevet számláló Karcsán (125-ből 22) és Olaszliszván (108-ból 19) csak 18%.

KOVÁTS DÁNIEL a Bodroghoz helynévanyagáról szólva a névadásban 3 alapvető csoportot különböztet meg: a természeti, helyrajzi neveket, a terület művelésével, birtoklásával kapcsolatos neveket és az érzelmi, hangulati, tréfás vagy eseményekre utaló neveket (1979: 89–90). Ezeket a csoportokat a pontosabb statisztikai vizsgálat érdekében jelentéstani szempontból tovább differenciáltam. Ezeket a típusokat az alábbiakban tekintem át.⁴

1. Természeti, helyrajzi nevek

1. Pozitív térszíni forma (poz): Az egész anyag 4,5%-a. Első tagként aránylag ritkán (1,4%) fordul elő, hátsó tagként gyakrabban (8,4%). Összesen 26 ilyen szó van. Legtöbbször a *hegy* (77), a *hát* (67) és a *gerind* (53) fordul elő, de gyakran találkozunk a *sziget* (29), a *zátony* (16), a *gorond* (16), a *domb* (15) és a *gorc* (10) lexémával is.

⁴ Az egyes típusok megnevezéseit rövidítésekkel is megadom, hogy a táblázat megfelelő rovataihoz könnyebben hozzákapcsolhatók legyenek.

2. Negatív térszíni forma, mélyedés (neg): Inkább utótagként (azok 1,3%-a) és jóval ritkábban használják (0,8%), ami nem csoda, hisz a Bodroghöz vízjárta síkságán egy kiemelkedés mindig jobban feltűnik, és az fogható művelés alá is. Összesen 15 földrajzi köznév jelöl valamilyen mélyedést, leggyakoribb a *fenek* (12), illetve *fenék* (6), a *völgy* (11), valamint a *gödör* (7) és a *lyuk* (7).

3. Egyéb térszíni forma (dmb): Szintén inkább második, harmadik, vagyis utótagként (1,1%) fordul elő és ugyanolyan arányban, mint az előző kategória (0,8%). 10 szó tartozik ide, legtöbb a *lapos* (19) és *lapis* (8), valamint a *part* (12) és a *tető* (8).

4. Vizek nevei (vín): A Bodroghöz felszíni formái közt és a gazdaságban is kiemelkedő jelentőségűek. Ez az egész anyag legnagyobb arányú része (11,5%). Második tagként fordul elő leggyakrabban, kétszer olyan arányban, mint bármely más kategória (22,9%). Ez azt jelenti, hogy utótagként jelentős (23,7%), előtagként csak 21 esetben szerepel (0,6%). Legnagyobb számban a *tó* (518, első tagként 11) és az *ér* (237, első tagként 9) fordul elő. A víznév nemcsak még élő vizet jelölhet, de gyakran a helyén levő, már művelés alá vett hely is megőrzi az egykori víz nevét. Fontosságát a helyiek szemléletében az is bizonyítja, hogy az anyagban 119 olyan területrész szerepel, amelyet valamilyen tóról neveztek el, vagy helyzetét a tóhoz viszonyítják, és csak 20 olyan tó van, amely nevét egy területről, más térszíni formáról stb. kapta. Az erek esetében ez a két szám 71, illetve 9. A markáns különbség itt is jól látható. Más víznév, pl. *morotva* (8), *örviny* (4), *ág* (4), *erge* (3), *pocsolya* (3), összesen 28 név, alig néhány esetben szerepel.

5. Földrajzi helyhatározó (fht): A terület valamely más földrajzi helyhez való viszonyát jellemző lexémák tartoznak ide. A névanyag harmadik leggyakoribb típusa (7,3%). Ez is főleg utótagként fordul elő (14,3%), szerepe 2., 3. és 4. tagként egyaránt jelentős. A megkülönböztető előtagok 1,3%-a tartozik ide. A csak helyesírásban eltérő neveket és a képzett szavakat is beszámítva 52 változata van. Leggyakoribb a valamely folyóvíz, földrajzi hely vagy terület által határolt részt jelentő *szög* szó (138) és változatai, pl. *szug* (21), *zug* (13), *szeg* (9) és *szugoly* (9). Szintén sűrűn előfordul a valamilyen helyhez képest lejjebb eső területet jelentő *alja* (105) és változataik. Gyakori még a *köz* (31), *közi* (19) és *köze* (7), az *oldal* (36), a valamely hely végét jelentő *fark* és *farka* (19+4), a *vég* (17), valamint a *lapos*a (20) és a *határ* (18) szó is.

6. Helyhatározó (hht): Az előzőhöz igen hasonló csoport, különbség köztük nehezen tehető. Azokat a szavakat soroltam ide, amelyek egy-egy ugyanolyan nevű területet nem más földrajzi helyhez, hanem egymáshoz képest határoznak meg (*alsó*, *felső*, *belső*, *külső*, *közép*). A névanyagban ez a negyedik leggyakoribb csoport (6,5%). Természetesen ezek is főleg utótagként fordulnak elő (9,9%). 3. és 4. tagként ez a csoport szerepel a leggyakrabban, mindkét helyen a névanyagnak csaknem negyedét alkotja. A megkülönböztető előtagok között 10,3%-kal a második helyet

foglalja el. Legtöbbször a valamilyen dűlőhöz kivezető út melletti területet jelentő *járó* (67) szó szerepel, de sokszor előfordul az *alatt* (42), az *alsó* (35), a *felső* (34) és a *közt* (32) szó is. E két utóbbi csoportban gyakori kifejezések is bizonyítják, hogy inkább valamilyen kiemelkedéshez, illetve vizekhez kötik a mezőgazdasági területeket, és nem fordítva. A helyhatározók közül sűrűbben találkozunk még a *-nál*, *-nél* raggal (21), a *közép* (19), a *megett* (17), a *mellett* (16) és a *tájéka* (14) szavakkal is.

7. Közeli földrajzi hely (kfh): Gyakran előfordul, hogy egy területrészt az abba az irányba eső, de a helység határán kívül levő földrajzi hely alapján neveznek meg. Ez általában a szomszéd falu, város vagy közeli folyó neve. Leggyakrabban az oda vezető úttal hozzák kapcsolatba. Ez a típus az anyagban nem annyira jelentős (1,4%), és csak előtagként (azok 2,6%-a), illetve módosító előtagként (3 eset, 1%) fordul elő. A 48 különböző név közül csak a *Tisza* (13), a *Tice* (5) és — érdekes módon — *Bacska* helység neve (8) fordul gyakrabban elő.

8. Talajtípus (tlj): Ezt a csoportot szinte uralja a *homok* lexéma (utótagként 395, előtagként 12), ami egyszerre jelent talajtípust és a sík vidékből kiemelkedő területet is. A többi 9 talajtípust jelentő szóból többször előfordul még az *agyag* (2), a *fővényes* (3) és a *sár* (3) is. Utótagként a víznevek (vín) és a földrajzi helyhatározók (fht) után ez a harmadik leggyakoribb típus (12,3%), és az egész anyagban az ötödik helyen szerepel (5,9%). A pozitív térszíni formákkal (poz) együtt csaknem eléri a víznevek (vín) arányát (10,4%).

9. A terület méretét jellemző szó (mrt): Az azonos nevű vagy rendeltetésű határreszeket megkülönböztető *nagy* (245) és *kis* (195) jelző miatt aránya igen magas, az egész anyagban a víznevek (vín) után a második helyet foglalja el (7,8%). Módosító előtagként szerepe uralkodó (82%), és előtagként is első helyen áll (8%), aránya csak utótagként elenyésző (0,6%). A fenti két jelzőn kívüli ide tartozó 22 szó közül gyakrabban előfordul még a *hosszú* (50), a *hosszak* (16), a szintén hosszú területet jelölő *kötél* (9), valamint a *széles* (10) kifejezés is.

10. A terület alakját jellemző szó (alk): Az egész anyagban csupán 1,4%-ot képvisel. Csak előtagként fordul elő (2,7%). 25 kifejezés tartozik ide. Leggyakrabban a *görbe* (24) és *horgas* (24), valamint a *kerek* (11) és a tekergőst jelentő *kengyel* (10) szó szerepel.

11. A terület eredeti, illetve természetes növénytakarójára vonatkozó szó (tnt): Az egész anyagban 2,7%-kal a 13. helyet foglalja el. Elő- és utótagként egyaránt előfordul, közel azonos arányban (2,4, ill. 3,2%). Az ide tartozó 48 kifejezés közül messze kiemelkedik az eredeti növénytakaróra utaló *erdő* (43) és a *liget* (13) szó. Gyakrabban szerepel még a *bereg*, *berek* (6+8), a sarjerdőt jelentő *eresz(t)vény* (8), a *fa* (8), a *fűves* (7), a *gaz* (10), valamint a *haraszt* és *harasztos* (10+6) szó is.

12. Vizes, de növényzettel benőtt területet leíró szó (vnt): Az egész anyagban csak 1,3%-ot képvisel, ami érthető, hisz az ilyen térséget alig lehetett valamire használni. Szerepe utótagként jóval jelentősebb, mint előtagként (2,2, ill. 0,6%). Csak 4

kifejezés tartozik ide, amelyek közül messze kiemelkedik a *láp* és néhány változata (73), és gyakoribb még a *mocsár* szó is (15).

13. A természetes növénytakaró egyedeire, nemzetségeire, fajaira vonatkozó szó (tne): Az egész anyagban a 9. (3,8%), előtagként viszont a 3. helyet (6,9%) foglalja el. Utótagként nem jelentős a szerepe (0,6%). Ezt az igen változatos csoportot 53 növény képviseli; a különböző helyesírású változatokat is beszámítva 97 alakban. Leggyakoribb a *fűzes* (27) és a szintén fűzest jelentő *molyva* (16), de fűzre vonatkozik még további 11 szó (pl. *ficfás*, *fűszfás*, *veresfűzes*, *vesszős* – 15) és a bokorfűzet jelentő *rakottya* négy alakja (18) is. Gyakori még a *nyárjas* (16) és öt változata (13), a *tölgy*, a *cser* és a *makkos* változatai (12+7+2). Jelentősebb még a *mogyoró(s)* (16) és az *égerfű*-t jelentő öt szó (12).

14. A vízben élő növények egyedeit, nemzetségeit, fajait jelzi (vne): Az egész anyagban aránya nem jelentős (1,2%), s szinte kizárólag előtagként fordul elő (2,2%). Összesen 11 növény szerepel ebben a csoportban, 26 névváltozatban. A csoportot uralja a vizek felszínén és a haszonvételben is legjelentősebb *nádas* (jelzőként 21, utótagként 7 eset), de gyakori a *sás(as)* (10), a hínárféle *kalokány* (9), a *gyékény* öt névváltozata (8) és a *sulyom* (7) is. A *tökös* (8) jelző és a *lapintás* (2) egyaránt vízitököt, vagyis tündérrózsát jelent.

15. A természetes állatvilág egyedeit, nemzetségeit, fajait jelenti (táv): Az egész anyagban nem tartozik a legjelentősebbek közé (2,3%), de az előtagok sorrendjében a 6-7. helyet (4,5%) foglalja el. Ez is változatos szóegyüttes: 47 állatnemzetségre vagy csoportra és 4 egyéb, állatokra vonatkozó szót tartalmaz összesen 82 változatban. Leggyakrabban a *daru* (16) és a *farkas* (12) szerepel, a *galamb* és *gerlice* (7+5), a *kánya* (9), a *róka* (7), a *macska* (6) és a *gödény* változatai (6) kívül.

16. Természeti elem minősítése (tem): Az egész anyagban 2,9%-kal a 11. helyet foglalja el, de mivel szinte kizárólag előtagként fordul elő, azok között 5,6%-kal a negyedik helyen áll. (Módosító előtagként 1,9%-ot képvisel.) Szintén igen változatos csoport; a máshova nehezen besorolható, de a természeti környezetre vonatkozó szavak ide kerültek. A helyesírási változatokkal és a képzett szavakkal együtt 94 kifejezést tartalmaz. Gyakrabban előfordul a *mély* (11), a *sebes* (10), a *hót* és *holt* (6+4), a *fejér* és *fehér* (4+4), a *fekete* (7), a *tiszta* (7), a *hegyes* (6) és a *hideg* (6).

2. Műveléssel, gazdasággal, birtoklással kapcsolatos nevek

17. Olyan szó, amely azt jelenti, hogy a terület művelés alatt áll (műv): Az egész anyagban 3,1%-kal a 10. helyen áll. Aránya a 3., de különösen a 4. tagok között jelentős. Jellegeből következően főleg utótagként fordul elő, azok között a hetedik (6,3%), míg előtagként jelentéktelen (0,6%). Csak 7 szó tartozik ide, leggyakrabban a *föld(ek)* (106), valamint a *dűlő* és különböző helyesírású változatai (55) fordulnak elő, de nagyobb számú a *tábla*, *táblák* (38) és a *telek* (21) is.

18. Olyan szó, amely azt is jelzi, hogy a terület milyen típusú hasznosítás alatt áll (mvt): Az egész anyagban ez a 6. leggyakoribb csoport (5,0%), elő- és utótagként egyaránt jelentős. Előtagként a 12. (2,8%), utótagként a hatodik helyen áll (8,0%). 30 szó és alakváltozat alkotja, közülük leggyakoribb a *rét* (176) és számos rokonértelmű szava (*mező* 13, *gyep* 7, *gyepű* 6, *pázsit* 7, *kaszáló* 5), a *kert* (76) és a *szőlő*, *szőlős(ke)* (28).

19. Az eredeti növénytakaró kiirtásával, felégetésével kapcsolatos szó (irt): Aránya az egész anyagban nem jelentős (0,8%). Előtagként háromszor annyi esetben fordul elő (1,2%), mint utótagként (0,4%). Leggyakrabban az *irtás* (14), a *csonkás* (12), az *irtvány* és rokonszavai (8), valamint a felégetett területre vonatkozó *hamvas* (5) kifejezés szerepel.

20. *Pusztá* (pta): Szerepelhet egy név jelzőjeként (7) és utótagjaként (4) is. Jelenléte csupán 0,2%, de máshova nem sorolható be.

21. *Szer* vagy *sor* (sor): KOVÁTS DÁNIEL szerint a *sor* az egyik oldalán házakkal beépített utca vagy keskenyebb szántóföld, míg a *szer* a határ egy része (1985: 75, 1987: 69). Általános értelemben olyan földterület, mely más területek között helyezkedik el. Nem nagyon gyakori (1,2%), de az utótagok sorában a 8. helyet foglalja el. Előtagként csak egyszer, *sér* alakban fordul elő. Az anyagban a *sor* 55, a *szer* 31 esetben szerepel.

22. Valamilyen terményt jelentő szó (trm): Jellegéből következően szinte kizárólag előtagként található, azok sorában a 8. helyen (3,9%). Az egész anyagban aránya természetesen csak fele ekkora (2,0%). Az összesen 40 változatban szereplő 29 termény közül messze kimagaslik a *kender* (48), ami arra utal, hogy jelentőségének és gondozási igényének megfelelően faluközei, jó minőségű és meghatározott földbe vetették. Messze lemaradva követik a gabonafélék: *köles* (9), *rozs* (7), *zab* (5), *árpa* (4), *búza* (3) és a kerti növények: *répa* (16), *dinnye* (11), *káposzta* (8), *borsó* (7).

23. Gyümölcs (gyü): Kizárólag előtagként fordul elő, nem nagy, de mégis jelentős számban, ami indokolja a terményektől való megkülönböztetését (1,4%). Az egész anyagban aránya fele ekkora (0,7%). Mindez utalhat az ártéri és nemesített gyümölcsösöknek a gazdálkodásban betöltött fontos szerepére éppúgy, mint arra, hogy egy jellegzetes fához könnyen köthető elnevezés. Összesen 23 változatban 8-féle gyümölcs neve és a *gyümölcs* szó szerepel, leggyakrabban a *körte* (12) (*körtvélyes*-ként 7, *godolya* néven 3 esetben), a *dió* (9) és a *szilva* (6).

24. A termőföld minősítésére szolgáló jelző (föml): Aránya előtagként is alig 1,0%, az egész anyagban csak 0,6%-kal szerepel. E változatos csoportot 21 kifejezés 24 alakja alkotja. Gyakrabban csak a (valószínűsíthetően ide sorolható) *fekete* jelző (5) és a szikes földet jelentő *szék* (5) szó szerepel.

25. Domesztikált állatvilágra utaló szó (dáv): Aránya az egész anyagban ugyancsak csekély (0,9%), s szinte kizárólag előtagként fordul elő (1,8%). 16 szó 22 változata található e csoportban. Kiemelkedő jelentőségű a marhacsordára utaló *bika*

(14) szó, s ezenkívül a *borjú* (2), *marha* (1) és *ökör* (7), de gyakrabban előfordul a *juh* (8) és a *bárány* (2), *berkécs* (1), *kos* (1), valamint a *kakas* (6), *kotlós* (2), *csirke* (1) és a *liba* (4). A sertéssel (*disznó(s)* – 2) és a lóval (*csődörke* – 1 és *lovas* – 1) kevesebb névben találkozunk.

26. Állattenyésztésre utaló szó (áll): Aránya a Bodroghözben fontos szereppel bíró állattartás ellenére jelentéktelen (0,8%). Inkább utótagként fordul elő (1,1%). Összesen 17 szó 20 változata alkotja. Gyakrabban a *szállás* (16), a *méhes* (12), az állatok déli pihenőjét jelentő *délő* (8) és az *ól* (5) szó fordul elő.

27. A halállománnyal és a halászattal kapcsolatos szó (hal): Nem tartottam szerecsésnek a halakat és a halászatot elválasztani, mert míg a természetes állatállomány tagjai nem szerepelnek a gazdasági tevékenység tárgyaiként, a halak igen; halakról olyan helyeket neveztek el, ahol azokat ki is fogták. Emiatt került inkább a gazdasági csoportba. A nagyobb arányokat nem befolyásolja, hisz az előtagoknak is csak 1,5 %-át adják. Gyakrabban a *rekesz* (7), a *piszkáros (csík)* (5) és a *kárászos* (4) név szerepel.

28. A terület közösségi felosztásával kapcsolatos szó (nyo): Elő- (0,3%) és utótagként (0,5%) egyaránt jelentéktelen, az egész anyagban csak 0,4%-ot képvisel. A *nyilas(ok)* (24) szón kívül az *osztó*, *újosztás* és *pótalék* szó csak 1-1 alkalommal szerepel.

29. Személynév, mely valószínűleg, de nem feltétlenül birtokost is jelent (szn-szb; jele akkor szb, ha biztosan birtokosra vonatkozik): Jelentős csoport, amely az egész anyagban 4,1%-kal a 8., az előtagok között azonban 7,9%-kal közvetlenül a méretre utalók (mrt) mögött a második helyen áll. Jellegéből következően a legváltozatosabb csoport. Az összesen 200 név és névváltozat közül legtöbb csak egy-két alkalommal szerepel. Háromnál többször csak a *Balázs* (4), *Bodó* (5), *Buda* (6), *Csoma* (5), *Demecser* (4), *Gerecse* (5), *Péter* (5) és *Pál* (4) névvel találkozunk.

30. Foglalkozást jelentő szó, amely valószínűleg (fob esetében biztosan) a terület tulajdonosára vonatkozik (fon-fob): Legtöbbször egyben személynév is, azonban jellegzetes és változatos csoport, ezért külön besorolást kapott. Az egész anyagban csak 1,3%-ot képvisel, de mivel kizárólag előtagként fordul elő, aránya itt jelentősebb (2,6%). Összesen 35 foglalkozás szerepel 38 változatban, közülük érdekes módon a *bába* található legtöbbször (14), ezt követi a *kovács* (13), a *dobos* (7), a *molnár* (7), a *juhász* (6) és a *bíró* (5).

31. Olyan köznév, amely — ritkábban, és csak a kzb esetében biztosan — a terület birtokosára is vonatkozik (kzn-kzb): Elképzelhető, hogy a név csak valamilyen eseményre, jellegzetes személyre utal, akiről a terület elnevezését kapta, de ebből messzemenő következtetéseket nem lehet levonni. Nem jelentős csoport, az előtagok közt is csak 1,3%-ot képvisel. Összesen 30 kifejezés alkotja, közülük kettőnél többször csak a *gazda* (6), a *király* (6) és a *remete* (5) fordul elő.

32. Egyházi birtokra, birtokosra utaló szó (ehb): Kevésbé jelentős csoport, kizárólag előtagként szerepel (1,4%). 12 kifejezés alkotja, 16 változatban. Messze kiemelkedik a *pap* szó (28), ezt követi a református tanítót jelentő *mester* (5), valamint az *eklézsia* (3 helyesírási változatban 4) és az *egyház* (3).

33. Nemesi birtokra, birtokosra utaló szó (neb): Jelentéktelen csoport, az előtagok közt is csak 0,7%-kal van jelen. 8 kifejezés 12 változatából áll. Leggyakrabban a nemesi gazdaságot jelentő *major* (10) és az *úr(i)* (7) szó szerepel.

3. Egyéb eredetű nevek

34. Egykori település neve, amely dülő- vagy pusztanévben él tovább (ete): Az előtagoknak csupán 1,1%-a tartozik ide. A feldolgozott korabeli forrásokban 16 ilyen név található, közülük leggyakrabban *Cserni* (5) vagy *Csernyi* (6) néven a Királyhelme és Lelesz-Polyán közti Csernapolo, illetve a Bodrozugban levő *Csenke* (4), a Bacska és Battyán közti *Buró* (3) és a Szerdahely és Felsőberek közti *Katron* (3) egykori helysége szerepel.

35. Egyéb (nem mezőgazdasági és nem vízrendezési) emberi tevékenységre utaló szó (eet): Változatos, de nem jelentős csoport, mivel a gazdasági tevékenységek mezőgazdasági preferenciája tükröződik a nevekben is. Az előtagok 1,7%-a tartozik ide. Legjelentősebb a büntetési módokról elnevezett helyek: *akasztó* (10), *akasztófa* (2), illetve *kaloda(ás)* (2), *nyakvágó* (1) és a kereskedelmi tevékenységre utalók: *vásár(os)* (8), *szerda* (1). Több név jelez bányászkodást is: *bánya* (3), *kavicsbánya*, *kőbánya*, *kővágó* (1-1). A *kenderáztató* és szinonimája, a *mocsolya* 3-3 alkalommal szerepel. Mosóhelyre 5 esetben találunk utalást és a *szénégető* szó is többször előfordul (4).

36. Olyan helynév, amely nagyon valószínűsíthetően vagy biztosan valamely ott történt eseményről kapta a nevét (ese): A néphagyomány sok, egyéb módon is magyarázható névvel kapcsolatban is őriz magyarázó történeteket, ezekkel azonban nagyon óvatosan kell bánni. E csoport emiatt nem nagy (az előtagok közt 0,6%), csak 22 név található benne (pl. *Csata*, *Diákölő*, *Pál halála*, *Tatártemetés*, *Tündérhányás*).

37. Ember által épített műtárgyra utaló szó (mtu): Az egyéb eredetű nevek közt az egyik legjelentősebb, az előtagok sorrendjében 3,4%-kal a 9., de utótagként is fontos (2,3%). Az egész anyagban 2,8%-kal 12. Az épített műtárgyak sokféleségéből következően igen változatos csoport. A ragozott, rokonértelmű és jelzős szavakkal együtt 54 kifejezés alkotja. Legtöbbször az *út* szó szerepel (50), de gyakori a *malom* (27), a *vár* (22), a *kút* (15), a *hid* (13), a *temető* (13) és a *falu* (13) is, magában vagy összetett alakban.

38. Egyéb, a műtárgyak közé nem sorolható, de (vízi) közlekedésre utaló név (köz): Jelentéktelen csoport, az előtagok között is csak 0,3%. E nevekben a *hajó* (5), a *rév* (4) és a *csónak* (3) szó fordul elő többször.

39. Vízrendezési tevékenységre utaló név (vzr): Az egyéb emberi tevékenység (eet) csoporttól való megkülönböztetését az indokolja, hogy e két csoport aránya az egész anyagban csaknem egyforma (0,8%, ill. 0,9%). Utótagként is előfordul, de előtagként inkább (1,1%). A 18 változatban található 12 kifejezés közül a *gát* szó szerepel leggyakrabban (16), de jelentősebb az *árok* és *árkus* (5+3), a *töltés* (6), az *ásvány*, *csapó* és *fok* (5-5) is.

40. Más csoportba nem vagy nehezen besorolható jelzők, melyek előtagként szerepelnek (1,0%) (jlz): Többségük valószínűleg a földet minősítő csoporthoz (föm) hasonlóan a föld termőképességére vonatkozik (*fösvény*, *poklos*). A 15 szóból többször szerepel az *ördögös* (9), a *ravas* (9, amelyből *ravaszyuk* 6) és az *ó* (5) jelző.

41. Számnév (szá): Az egész anyag alig 0,5%-a. Módosító előtagként jelentősebb (2,9%). Az ide tartozó 13 szám közül gyakrabban találkozunk a *két* (16), a *hét* (5) és a *három* (3) számnévvel.

42. Népnév (nné): Uthalhat egy terület lakóira, birtokosaira, illetve eseményre egyaránt, ezért megkülönböztetése indokoltnak tűnik. Aránya még előtagként is jelentéktelen (0,9%). A 14 népnév közül jelentősebb a *török* (7), a *(z)sidó* (5+1), az *oros* és *ruszka* (3+2), valamint a *cigány* (4).

43. Szláv eredetű nevek, amelyek a magyarok névhasználatában is megőrződtek (szl): Az egész anyagban a 14. helyen állnak 2,4%-kal, fontosabb azonban szerepük előtagként, mivel szinte kizárólag ezen a helyen szerepelnek. Itt az 5. helyen állnak 4,7%-kal, ami azt jelenti, hogy aránylag nagy számban maradtak fenn. Néhány példa közülük: *Karna*, *Kirva*, *Korva*, *Lóka*, *Luzsnya*, *Mikonya*, *Zagyna*, *Zsana*, *Zsaró*.

44. Több kategóriába egyforma joggal besorolható nevek (---): Az egész anyagban 1%-ot sem érnek el, az előtagok közt is csak 1,7%-ot. Például ilyen a *Talyigás* (fon vagy köz) és a *Csoroszlás* (alk vagy mvt).

45. Ma is ismert magyar szó, de szerepe és jelentése helynévként nem megállapítható (?): Az egész anyag 1,5, az előtagok 2,7%-a. A teljesség igénye nélkül: *Akár*, *Alak*, *Bohó*, *Csók*, *Emésztő*, *Füstkút*, *Golyóbis*, *Gyalog*, *Iróska*, *Kész*, *Lengő*, *Manca*, *Móka*, *Pólya*, *Szakasz*, *Szoba*, *Szőr*, *Ugró*.

46. Ismeretlen eredetű és jelentésű szó (??): Az egész anyag 2,4%-a (15. hely). Előtagként jóval gyakoribb: 4,5%-kal a 6-7. helyen áll. E csoportra példa: *Ászpa* (talán *zászpa*: lápligeti növényféle), *Fertomos* (*ferton* 'telekadó') (PAHOLICS 2009: 37), *Gorsó*, *Gyárkony*, *Irmány*, *Kanyaló*, *Olványos*, *Szardóka* (talán *szurdoka*), *Szujtó*.

A névösszetételek közül gyakrabban szerepel a *Nagy-rét* (27, önállóan 24, viszonyításként 3 esetben), a *Kertalja* (12+8=21), és a *Nagy-tó* (8+5=13).

Végeredményben az 1. csoportban 16, a 2. csoportban 17, a 3. csoportban 13 kategóriát lehetett megállapítani, vagyis a helynévanyagot összesen 46 kategóriába rendeztem.

Eredet	1. tag		2. tag		3. tag		4. tag		Összesen		Sorrend
	db	%	db	%	db	%	db	%	db	%	
1. poz	48	1,3	198	6,9	67	11,1	7	10,3	320	4,5	7.
2. neg	15	0,4	39	1,4	2	0,3	1	1,4	57	0,8	
3. dmb	15	0,4	34	1,2	6	1,0	–	–	55	0,8	
4. vín	57	1,6	656	22,9	102	16,9	10	14,4	825	11,5	1.
5. fht	60	1,7	344	12,0	111	18,5	9	13,1	524	7,3	3.
6. hht	141	3,9	174	6,1	133	22,2	17	24,8	465	6,5	4.
7. kfh	89	2,5	11	0,4	–	–	–	–	100	1,4	
8. tlj	25	0,7	332	11,6	64	10,6	1	1,4	422	5,9	5.
9. mrt	537	14,8	27	0,9	3	0,5	–	–	567	7,8	2.
10. alk	88	2,4	9	0,3	–	–	–	–	97	1,4	
11. tnt	106	2,9	83	2,9	3	0,5	–	–	192	2,7	13.
12. vnt	17	0,5	60	2,1	13	2,2	2	2,9	92	1,3	
13. tne	215	5,9	48	1,7	6	1,0	–	–	269	3,8	9.
14. vne	64	1,8	20	0,7	1	0,2	–	–	85	1,2	
15.táv	147	4,1	16	0,6	–	–	–	–	163	2,3	
16. tem	194	5,3	18	0,6	–	–	–	–	212	2,9	11.
Eredet	1. tag		2. tag		3. tag		4. tag		Összesen		Sorrend
	db	%	db	%	db	%	db	%	db	%	
17. műv	22	0,6	161	5,6	33	5,4	9	13,1	225	3,1	10.
18. mvt	96	2,6	225	7,9	32	5,3	7	10,1	360	5,0	6.
19. irt	37	1,0	17	0,6	2	0,3	1	1,4	57	0,8	
20. pta	8	0,2	3	0,1	–	–	–	–	11	0,2	
21. sor	1	0,0	77	2,7	8	1,3	1	1,4	87	1,2	
22. trm	137	3,8	8	0,3	–	–	–	–	145	2,0	
23. gyü	44	1,2	7	0,2	–	–	–	–	51	0,7	
24. főm	31	0,9	8	0,3	1	0,2	–	–	40	0,6	
25. dáv	53	1,5	12	0,4	1	0,2	–	–	66	0,9	
26. áll	35	1,0	24	0,8	–	–	1	1,4	60	0,8	
27. hal	41	1,1	15	0,5	–	–	–	–	56	0,8	
28. nyo	10	0,3	11	0,4	4	0,7	2	2,9	27	0,4	
29. szb	268	7,4	22	0,8	–	–	–	–	290	4,1	8.
30. fob	82	2,3	12	0,4	–	–	–	–	94	1,3	
31. kzb	42	1,1	8	0,3	–	–	–	–	50	0,7	

32. ehb	50	1,4	1	0,0	–	–	–	–	51	0,7	
33. neb	26	0,7	1	0,0	–	–	–	–	27	0,4	
Eredet	1. tag		2. tag		3. tag		4. tag		Összesen		Sorrend
	db	%	db	%	db	%		db	db	%	
34. ete	32	0,9	7	0,2	–	–	–	–	39	0,5	
35. eet	58	1,6	6	0,2	–	–	–	–	64	0,9	
36. ese	23	0,6	–	–	–	–	–	–	23	0,3	
37. mtu	118	3,2	73	2,6	5	0,8	1	1,4	197	2,8	12.
38. köz	12	0,3	–	–	1	0,2	–	–	13	0,2	
39. vzr	39	1,1	17	0,6	–	–	–	–	56	0,8	
40. jlz	35	1,0	–	–	–	–	–	–	35	0,5	
41. szá	35	1,0	–	–	1	0,2	–	–	36	0,5	
42. nné	33	0,9	1	0,0	–	–	–	–	34	0,5	
43. szl	149	4,1	32	1,1	–	–	–	–	181	2,4	14.
44. ---	53	1,5	8	0,3	–	–	–	–	61	0,9	
45. ?	87	2,4	18	0,6	2	0,2	–	–	107	1,5	
46. ??	149	4,1	21	0,8	1	0,2	–	–	171	2,4	15.
Össz.	3624	100	2864	100	602	100	69	100	7159	100	

1. ábra. A helyneveket alkotó tagok szemantikai megoszlása
a névben elfoglalt sorrendiségük szerint

4. Következtetések

A helynévanyag statisztikai vizsgálata révén kiderült, hogy a természeti környezethez, helyrajzhoz kapcsolódó helynevek (1. csoport) meghatározó szerepet játszanak. Az egész anyagból magasan kiemelkedik a víznevek (vín) kategória, pedig több olyan eset is van, hogy a térképen ugyan ábrázolnak tavat, de a nevet nem írják rá, illetve a földkönyvben a tó neve nem szerepel, de a róla elnevezett területre szívesen utaló nevek csoportja (mrt) ennek csak kétharmada, és az első, nem természeti és helyrajzi eredetű névcsoport a hatodik helyen szereplő művelési típusok csoport (mvt) a vízneveknek (vín) alig 44%-a.

Az utótagok között az 1. csoport elemei túlnyomó többségben főként vannak, 77%-ot képviselnek, szemben a 2. csoport (művelés, gazdaság, birtoklás) 19,3 és a 3. csoport (egyéb) 3,7%-ával. Még ha a 77%-ból levonjuk a helyhatározáshoz

kapcsolódóakat — a méretre, alakra utaló kategória (mrt, alk) itt elhanyagolható —, a maradék így is többséget alkot (52,2%). A víznevek, illetve a pozitív, negatív, egyéb eredetű és talajra is utaló térszíni formák (poz, neg, dmb, tlj) kategóriái körülbelül egyenlő arányt mutatnak (23,7%, ill. 23,1%), ami arra enged következtetni, hogy mind a kis kiemelkedő szárazulatoknak, mind a vizeknek fontos szerepe volt a régi Bodrogtörzs gazdasági életében.

Az előtagok csoportja, vagyis az, amiről egy helyet elneveznek, már jóval kiegyenlítettebb képet mutat, de a relatív többség (45,9%) így is az 1. csoporté. Az 1. helyen szereplő méret (mrt) kategóriát (8,0%) itt ugyan már alig lemaradva (7,9%) a 2. csoporthoz tartozó személynevek-birtokosok (szn-szb) követi, de a harmadik, a természetes növénytakaró fajtái (tne) és negyedik, a természeti elem minősítése (tem) kategória ismét az 1. csoportot képviseli. A régi elnevezések továbbélését és a közszói lexikális tartalommal nem rendelkező nevek fennmaradásában kifejeződő hagyományörzést jelenti, hogy az 5. helyen a szláv eredetű nevek (szl), a 6-7. helyen a természetes állatvilággal (táv) együtt az ismeretlen eredetű (??) kategória áll, és százalékarányuk több mint fele a méretre (mrt) utalónak (szl: 4,7%, ??: 4,5%). A termények (trm) kategória 8. helye paradox módon szintén a természeti tényezők fontosságát húzza alá, hisz nevüket valószínűleg azért kapták, mert a művelhető területek szűkössége miatt mindig ugyanazon a földön kellett az adott terményt vetni vagy ültetni.⁵ A műtárgyak után szintén az 1. csoport két tagja, a 10. helyen a természetes növénytakaró (tnt), a 11.-en a helyhatározó (hht) kategória áll. A művelés típusára utaló kategória (mvt) csak ezután következik.

Az előtagok között a kifejezetten a természeti környezetre vonatkozó kategóriák (poz, neg, dmb, vín, tlj, tint, vnt, tne, vne, tem) aránya (27,8%) majdnem kétszerese a művelésre, illetve birtoklásra vonatkozók arányának (15,8, ill. 13,9%), és azok összegét is (vagyis a teljes 2. csoportot) (29,7%) csaknem meghaladja, a 3. csoport arányánál (14,4%) és az 1. csoport többi kategóriájának összegénél (18,1%) pedig magasabb is.

Mindebből azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a 19. század második felében használt névanyagban is kimutatható a természethez való alkalmazkodás, az azzal való együttélés, mert a névanyagban a természeti környezetből eredő nevek meghatározó szerepet játszanak.

⁵ Hasonló következtetésre jut KISÉRY LÁSZLÓ is: „A Tisza szabályozása előtt, általában 1846 előtt ősalapot volt a legtöbb helyen. Ugyanabban a művelési állapotban találjuk a földeket, mint voltak az első település idején, mert a természet csak egy bizonyos művelési ágot engedett. Annyira helyhez kötött volt a termelés, hogy a dűlőket erről nevezték el, márpedig ha évenként mást-mást termeltek volna benne, ez lehetetlen lett volna” (1935: 19).

Eredet	Előtag		Módosító előtag		Utótag		Össz.	Előtag sorrend	Utótag sorrend
	db	%	db	%	db	%	db		
1. poz	49	1,4	–	–	271	8,4	320		5.
2. neg	15	0,4	–	–	42	1,3	57		12.
3. dmb	21	0,6	–	–	34	1,1	55		
4.vín	61	1,7	–	–	764	23,7	825		1.
5. fht	60	1,7	4	1,3	460	14,3	524		2.
6. hht	114	3,1	32	10,3	319	9,9	465	11.	4.
7. kfh	96	2,6	3	1,0	1	0,0	100		
8. tlj	25	0,7	–	–	397	12,3	422		3.
9. mrt	289	8,0	258	82,0	20	0,6	567	1.	
10. alk	97	2,7	–	–	–	–	97		
11. tint	116	3,2	–	–	76	2,4	192	10.	9.
12. vnt	21	0,6	–	–	71	2,2	92		11.
13. tne	249	6,9	–	–	20	0,6	269	3.	
14. vne	81	2,2	–	–	4	0,1	85		
15. táv	162	4,5	–	–	1	0,0	163	6-7.	
16. tem	204	5,6	6	1,9	2	0,1	212	4.	
Eredet	Előtag		Módosító előtag		Utótag		Össz.	Előtag sorrend	Utótag sorrend
	db	%	db	%	db	%	db		
17. műv	22	0,6	–	–	203	6,3	225		7.
18. mvt	102	2,8	–	–	258	8,0	360	12.	6.
19. irt	43	1,2	–	–	14	0,4	57		
20. pta	8	0,2	–	–	3	0,1	11		
21. sor	1	0,0	1	0,3	85	2,6	87		8.
22. trm	143	3,9	–	–	2	0,1	145	8.	
23. gyü	51	1,4	–	–	–	–	51		
24. főm	35	1,0	–	–	5	0,2	40		
25. dáv	64	1,8	–	–	2	0,1	66		
26. áll	39	1,1	–	–	21	0,7	60		
27. hal	54	1,5	–	–	2	0,1	56		
28. nyo	10	0,3	–	–	17	0,5	27		
29. szb	287	7,9	–	–	3	0,1	290	2.	
30. fob	94	2,6	–	–	–	–	94		
31. kzb	48	1,3	–	–	2	0,1	50		

32. ehb	51	1,4	–	–	–	–	51		
33. neb	27	0,7	–	–	–	–	27		
Eredet	Előtag		Módosító előtag		Utótag		Össz.	Előtag sorrend	Utótag sorrend
	db	%	db	%	db	%	db		
34. ete	39	1,1	–	–	–	–	39		
35. eet	61	1,7	–	–	3	0,1	64		
36. ese	23	0,6	–	–	–	–	23		
37. mtu	124	3,4	–	–	73	2,3	197	9.	10.
38. köz	12	0,3	–	–	1	0,0	13		
39. vzr	41	1,1	–	–	15	0,5	56		
40. jlz	35	1,0	–	–	–	–	35		
41. szá	26	0,7	9	2,9	1	0,0	36		
42. nné	34	0,9	–	–	–	–	34		
43. szl	170	4,7	–	–	11	0,3	181	4.	
44. ---	60	1,7	–	–	1	0,0	61		
45. ?	98	2,7	–	–	9	0,3	107		
46. ??	162	4,5	1	0,3	8	0,2	171	6-7.	
Össz.	3624	100	314	100	3221	100	7159		

2. ábra. A helyneveket alkotó tagok szemantikai megoszlása előtagok, módosító előtagok és utótagok szerint

Irodalom

- KISÉRY LÁSZLÓ 1935. *A csonkamagyarországi Bodrogek.* Debrecen.
- KOVÁTS DÁNIEL 1979. A földrajzi nevek tanúságtétele. *Borsodi Művelődés* 4/2: 88–91.
- KOVÁTS DÁNIEL 1985. A sátoraljaújhelyi járás helyneveinek köznévi alaprége M–S. *Szülföldünk Borsod-Abaúj-Zemplén* 8: 71–75.
- KOVÁTS DÁNIEL 1987. A sátoraljaújhelyi járás helyneveinek köznévi alaprége Sz–Zs. *Szülföldünk Borsod-Abaúj-Zemplén* 10: 69–73.
- PAHOLICS ESZTER 2009. *A felső-bodrogekői települések dűlőneveinek nyelvi elemzése.* Szakdolgozat. Debrecen, Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Intézet Könyvtára.
- SERES PÉTERNÉ–KOVÁTS DÁNIEL 1977. *Földrajzi nevek a Borsod-Abaúj-Zemplén megyei Levéltár kéziratos térképein A–B.* Borsodi Levéltári Füzetek 6. Miskolc, Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár.
- SMFN. = VÉGH JÓZSEF főszerk., *Somogy megye földrajz nevei.* Budapest, Akadémiai Kiadó, 1974.

Statistical analysis of topographical names

The case of Bodrogköz

The paper statistically analyses the topographical names of a certain area in NE-Hungary (Bodrogköz) with the intention to find out the impact of the natural environment on the way these names were formed. The sources are from the period between 1840 and 1910, when most of the water regulation works were carried out in this area. The names are classified into 3 different clusters (names referring to natural and geographical environment, names concerning land-use, land ownership and economy, and names of other origin), which are separated into 16, 17 and 13 smaller groups respectively. The analysis concludes that place names referring to the natural environment are in absolute majority among second name parts (77%) and in relative majority among first name parts (46%), most of them refer to hydrographical and geomorphological features.

Keywords: topographical names, Bodrogköz, statistical analysis

BORSOS BALÁZS
HUN-REN BTK Néprajztudományi Intézet, Budapest
borsos.balazs@abtk.hu

Folyószakasznevek régen és ma*

GYÖRFFY ERZSÉBET

1. A napjainkban újra erőre kapó élőnyelvi helynévgyűjtések, melyek a tényleges helyi névhasználat változatosságát szem előtt tartva rögzítik a helyneveket, megerősítik azt a feltételezést, hogy a helynévhasználatot sok esetben a többnévűség jellemzi. Jelen dolgozatomban éppen ezért a folyóvíznevek körében tapasztalható többnévűség egy speciális esetével, a szakasznevek kérdésével foglalkozom. Azt vizsgálom, hogy miért kaphat egy vízfolyás több, akár településenként változó (szakasz)nevet, milyen tényezők befolyásolhatják ezek közül egy (hivatalos) név kiválasztását, melyet utóbb az egész vízfolyásra használnak, hogyan viszonyulnak e nevek egymáshoz a névhasználat során, s mennyiben tekinthetők szinonim elnevezéseknek. Az elemzést kognitív és szocioonomasztikai szempontok alkalmazásával végzem el, s a jelenség bemutatásakor a régiségből s napjaink névkincséből is hozok példákat.

2.1. A mai és a régi folyóvíznévi korpuszt vizsgálva azt tapasztaljuk, hogy a több településen átfolyó vizeknek akár helységenként is más-más neve lehet. E jelenség feltérképezésekor érdemes különválasztani a régi és a mai viszonyokat. Lássunk először néhány példát a régiségből!

A Bükkben eredő és az Eger patakkal párhuzamosan haladó, a Cserőbe ömlő Szikszó patakot — amely a korai ómagyar korban adatolható *Szikszó* néven is: [1067 k.]/1267: per litus *Scekzov* (Gy. 3: 39 [itt *Zcekzov* alakban szerepel], 136), 1248/1402/1483: *Zekzow*, riv. (Gy. 3: 39, 133, 136) — alsó folyásán, Bágya és Hídvég határában *Bába eré*-nek (1327, 1346: *Babaere*, Gy. 3: 39, 68, 101), a közepén, Szalók település mellett *Szalók*-nak (1323/1446: *Zalouk* [ɔ: *Zalowk*], Gy. 3: 39, 133), míg a felső szakaszán, Bátor településen *Bátor pataka* (1295: *Bathurpataka*, Gy. 3: 39, 70) néven említették.¹

* A tanulmány a Magyar Nemzeti Helynévtár Program (az MTA Tudomány a Magyar Nyelvért Nemzeti Program egyik alprogramja) keretében készült.

¹ BENKŐ LORÁND arra hívta fel a figyelmet a Nyárád menti szakasznevekkel kapcsolatban, hogy valamiféle szabályszerűség mutatkozik meg az akár minden településen máshogyan megnevezett folyók szakaszainak elnevezésében (1947: 14). A vízfolyás eredeténél arról a határrészről nevezik

Példaként hozhatjuk továbbá a régiségből a *Csiliz*-t (1332/1378: *Cheliz*, Gy. 3: 385, 412), amely a Duna bal oldali mellékvize, Komárom, Győr és Pozsony vármegyék határfolyója. Ennek a pataknak egy szakaszát Patas határában *Agyagos*-nak nevezik (1272: *Agagus*, Gy. 2: 565, 615). A ma 33,5 km hosszan folyó víznek *Csiliz-patak* a neve. Az ómagyar kori Gömör vármegyei Kesző település határában folyó vizet a településnévvel azonos módon *Kesző*-ként említik (1232>1347: *Kezew*, Gy. 2: 515), felső részén, Herepány falu határában azonban *Herepány* elnevezéssel (1323: *Harypan*, Gy. 2: 509) szerepel az oklevelekben. Az Abaúj vármegyében található vízfolyást a felső szakaszán *Küsmőd* (1267/1272: *Cusmeud*, Gy. 1: 39, 78) formában nevezik meg, míg alsó szakaszán, Bölzse faluval szomszédos Szina település határában a ma is használatos *Bölzse-patak* (1317: *Belsepatak*, Gy. 1: 39, 72, 148) a neve. A Duna egyik mellékvizének alsó szakaszát *Mosztongá*-nak (1256: in *Mastangam*, Gy. 1: 201, 216), felső szakaszát *Úz*-nak (1192/1374/1425: *Vz*, Gy. 1: 201, 238, 243) nevezik a 15. századig. Ezután a folyóvizet teljes hosszán *Mosztonga* néven említik.

BENKŐ LORÁND hívja fel a figyelmet a Vas megyei *Strém* ~ *Ösztörmény* és *Csík* nevekre (1998: 135–136, vö. FNEsz. *Strém*). A magyar eredetű víznév már a korai ómagyar korból adatolható: 1230 k.: *Ezturmen* (PRT. 1: 604), de német nyelvi formája is korán feltűnik az oklevelekben (ti. ma is legnagyobb részt német nyelvterületen folyik a víz): 1340: *Streym* (UrkBurg. 4: 291), emellett azonban legalsó szakaszán, ahol a Pinkába torkollik, *Csík* néven nevezik. BENKŐ e névváltozathoz csupán a 20. század fordulójáról említ helynévi adatokat, azonban megjegyzi: „Bár a *Csík* ~ *Csik* víznév korai adatainak hiánya feltűnő, mégis kevéssé valószínű, hogy itt valamiféle újabban, netalán mesterségesen keletkezett elnevezéssel volna dolgunk. Minden bizonnyal népi névadás ez, s aligha új, inkább csak lappangó az írásbeliség számára, s legfőlőbb nem a folyócska egész szakaszára, csak az alsóra vonatkoztatható. E lehetőségek azon alapulhatnak, hogy a víz egész hosszának csak kis részén folyik összefüggő magyar nyelvterületen, s így elnevezésének éltetője a német névváltozat (*Strém* < szl. *strmen* ’medrek, eső’) és annak magyaros megfelelője (*Ösztörmén*) nyomta rá a bélyegét, illetőleg szolgáltatta írásbeli rögzítésének hátterét.” (1998: 135).

2.2. Azt, hogy egy vízfolyás miért kaphatott több nevet a régiségben, és hogy ezek hogyan élhettek egymás mellett egy adott névközösségben, csak akkor érthetjük meg, ha a korabeli névadás és névhasználat felől közelítünk a jelenséghez,

el, amely mellett ered. Utána más patakok vizét felvéve újabb nevet adnak neki: valamilyen jellemző növényről, személyről vagy a víz tulajdonságáról (például alakjáról, nagyságáról) történik az elnevezés. A vízfolyás alsó folyásánál, a torkolati rész közelében pedig arról a településről kapja újabb nevét, amely felől folyik. Empirikus vizsgálatokkal egyelőre meg nem erősítve az a hipotézisem, hogy a folyószakaszok manapság leggyakrabban arról a helyről vették a nevüket, amely mellett/felől/felé folynak.

s a *kognitív térkép* és a *névközösség* fogalmát hívjuk segítségül. A kognitív térkép az ember térbeli, földrajzi és környezeti tudását fejezi ki, tulajdonképpen a helyek mentális térbeli reprezentációja. A kognitív térképet különböző helyek (például tájékozódási pontok, útvonalak, nagyobb léptékű áttekintések a térről), azok egymáshoz való viszonya (irányok, távolságok, rész-egész viszony, térbeli érintkezés), valamint az egyénnek a hozzájuk való viszonya alkotja. A kognitív rendszerben a téri reprezentációk és a téri jellegű nyelvhasználat között szerves kapcsolatot kell feltételeznünk. (A kognitív térképhez lásd pl. GYÖRFFY 2018: 53–74, RESZEGI 2022: 87–128.)

RESZEGI KATALIN kiemeli, hogy „az egyén a világot közösségben tanulja, ismeri meg, s a közösség viselkedésmódja, kommunikációja is hatással van kiépülő kognitív rendszerére. A beszédnek tehát azon túl, hogy téri ismereteket közvetít, fontos szerepe van abban is, hogy a téri információk megfogalmazása (bizonyos téri vonatkozású nyelvi formák, pl. raghasználat) révén a kategorizációs folyamatok miatt különbségeket mutató egyéni kognitív térképeket közelíti egymáshoz.” (2022: 93). A helyneveknek fontos szerepe van abban, hogy a helyeket fel tudjuk idézni, illetve beszélni tudjunk róluk (noha nemcsak tulajdonnevek segítségével tudunk utalni rájuk), sőt a hellyel kapcsolatos ismereteink egy része magában a névformában is megjelenik.

Az egyéni kognitív térképet érdemes összekapcsolni a névközösség fogalmával. A névközösség (leegyszerűsítve) egy olyan csoport, amelynek tagjai többé-kevésbé ugyanazzal a helynévkinccsel rendelkeznek, s a helynevekhez hasonló mentális leképződések, illetve névhasználati szabályok kapcsolódnak. Az egyéni kognitív térképhez kötődő helynevek a kommunikáció során rögzülnek, s így összevethetővé válnak másokéval. Ez az összevetés pedig egyfajta „közösségi” kognitív térképet eredményez. Ezen nem valamiféle virtuálisan, az egyedek fölött létező hálózatot kell értenünk, hanem csupán azt, hogy egy névközösségen belül az egyéni kognitív térképeket közel hasonló mintázatúnak kell elképzelnünk. A névközösségeken belül egyesek kognitív térképei jobban, másokéi kevésbé hasonlítanak egymáshoz. (A névközösség fogalmához lásd pl. GYÖRFFY 2018: 101–103.)

A tér szemlélete a névadásban is megjelenik. A névadás pillanatában a névadó egy új földrajzi objektum percepció és konceptualizációs folyamatai után a verbális elnevezési aktus során igyekszik olyan nevet találni, amely teljes mértékben szolgálja az elkülönítést és az egyedítést.

A korai ómagyar kori névadást és névhasználatot vizsgálva számításba kell vennünk a korabeli emberek földrajzi ismereteinek a mainál jóval szűkebb hatókörét, ebből fakadóan a kognitív térkép kisebb léptékét. Az emberek túlnyomóan nem voltak mobilisak, jobbára saját településük határát nem lépték át, s így

kevés kapcsolatuk volt a máshol élő emberekkel és helyekkel (s értelemszerűen a helynevekkel) egyaránt.² Manapság a mobilitás a modern tömegközlekedésnek köszönhetően mindenki előtt megnyílt, de még abban az esetben is, ha valaki nem utazik a településén kívülre, a tömegkommunikációs eszközök (rádió, TV, nyomtatott sajtó, internet) révén kinyílt mindenki számára a világ, s ezzel együtt olyan helyekről és helynevekről is ismeretet szerezhetünk, amellyel személyes tapasztalatunk nem volt s nem is biztosan lesz.

A régiség kapcsán fontos kiemelni továbbá a kiterjedt írásbeliség, valamint a térképkészítés és -használat hiányát is, ami későbbi korokban mindenképpen az egységesedés és a hivatalos névformák kialakulásának az irányába hat(hat).

A szakasznevek létrejöttét és létét a régiségben ennek megfelelően úgy kell elképzelnünk, hogy a névhasználó közösség számára e nevek legtöbbször a vízfolyások „egészének” voltak az elnevezései, s tulajdonképpen egy-egy zárt névközösség kognitív térképéhez tartoztak. Azaz e víznevek nem álltak egymással semmiféle kapcsolatban, hiszen — ahogy utaltam rá — a névhasználók vélhetően nem is voltak tudatában annak, hogy más névközösségben ugyanazt a denotátumot másként nevezik. E nevek tehát valójában ugyanannak a denotátumnak a más-más helynévi rendszerben, más-más névadói-névhasználói körtől származó elnevezései, így önálló, egymással nem szinonim viszonyban álló megjelölések.

3. A névhasználat természetes velejárójaként számolhatunk tehát a névhasználat sokféleségével, emellett azonban egyfajta egységesülési hajlam is megjelenhet, amely megszüntetheti a többnevűséget, így a szakaszneveket is. Ezen egységesülés hátterében minden bizonnyal sokféle okkal kell számolnunk: gazdasági, adminisztrációs,³ kulturális és nyelvi presztizsbeli tényezők egyaránt befolyásolhatják a folyamatot.

A Duna a Kárpát-medence legnagyobb folyója. Németországban, a Feketeerdőben ered, és innen délkeleti irányban 2850 kilométert tesz meg a Fekete-tengerig. Az ómagyar kori oklevelekben — a középkori magyarországi írásbeliség

² GULYÁS LÁSZLÓ SZABOLCS a helynévi eredetű vezetéknévek népszerűmozgásra vonatkozó forrásértékét vizsgáló tanulmányában Bács és Bodrog megyék 16. század eleji tized- és dézsma-jegyzékek alapján ugyanakkor kimutatta, hogy a középkori jobbágy migráció mértéke egyáltalán nem volt elhanyagolható mértékű: öt bácsi dézsma-területben a betelepülők aránya meghaladhatta a 20%-ot is (2011). RESZEGI KATALIN erre alapozva úgy véli, hogy a szakasznevek kapcsán a régiségben sem zárhatjuk ki azt, hogy a más településeken adott szakaszneveket is ismerhette a helybeli lakosság (2015). E kérdés megítéléséhez azonban minden esetben az adott település korabeli (népességtörténeti, birtokjogi stb.) viszonyainak rekonstruálása szükséges. Általánosságban véve azonban úgy gondolom, hogy a régi korok esetében a mainál zártabb helynévközösségekkel és kollektív kognitív térképpel számolhatunk.

³ Ennek megnyilvánulását láthatjuk többek között a mai térképészeti kiadványokban is. Az egyikben ezt olvashatjuk például: „[a] csak egy szakaszra érvényes névváltozatok (szakasznevek) használatát nem javasoljuk, feltüntetésük csak a jobb tájékoztatást és az összevetési lehetőséget szolgálja” (MoFnT. 5).

normáinak megfelelően — a folyó neve latin nyelven, azaz *Danubius*-ként szerepel, ez az Európa-szerte használatos névforma azonban a középkor után is felbukkan a későbbi térképeken.⁴ A *Danubius* elnevezés — mely az ókori latin *Danuvius*-ból származik, s végső forrása az indoeurópai **danu-* 'folyó' jelentésű szó (vö. FNESz.) — az ókorban csupán a folyó felső (egyések szerint Bécsig, mások szerint a Vaskapuig tartó) szakaszát jelölte. Alsó folyásán **Ιστρος ~ Hister* néven említették, mely KISS LAJOS véleménye szerint trák eredetű, s tövében az ie. **is(ə)ro-s* 'erős, hatalmas, heves' melléknév rejlik (vö. FNESz. *Duna*). A ma is használatos név előzménye, a *Danuvius* talán a kelták keleti expanziója során vonódott át az alsó szakaszra is, azaz a magasabb presztízssű nyelvhez tartozó névváltozat kiszorította a másik szakasznevet. E névforma megszilárdulását, az egész folyó területén való használatát minden bizonnyal erősítette a középkori latin nyelvű oklevelezési szokásrendszer: ti. az európai ismertségű folyókat rendre ugyanazzal a latin nyelvű exonimával nevezték meg a hivatalos iratokban.

A Föld második (vagy első) leghosszabb folyójának a neve, a *Nílus* a latin *Nilus* átvétele, mely az ógörög *Νεῖλος*-ra vezethető vissza. Homérosz ugyanakkor *Αἴγυπτος ~ Aiguptos*-nak nevezi a folyót. Az ezutáni korokban más görög szerzők a folyó alsó szakaszát *Neilos*-ként említik, s később ez vált az egész folyó nevévé. Így a név az óegyiptomi *n³ r³w-h³w(t)* (szó szerint 'az elülső részek torkolatai') kifejezésből származhat, amely kifejezetten a Nílusnak a deltán áthaladó ágaira vonatkozott (vö. GOEDICKE 1979). A szakasznévnek az átvonódását az egész folyóra vélhetően presztízszviszonyok is befolyásolhatták. Az Alsó-Nílus egyes részein a folyót — többek között — az éves áradásra utaló *Iteru* néven is említették. A Nílus rendszeres áradása tette lehetővé ugyanis a termőföldek vízzel való ellátását. De az Alsó-Nílust *Hapi (Hapy)*-nak is nevezték. Ez az elnevezés az egyiptomi isten, a Nílus istenének a nevéből származik. Emellett az Alsó-Nílus egyes területein használták a *Sihor (Siahor, Sehor)* 'fekete folyó' nevet is, mely valószínűleg arra a sötét színű, termékeny iszapra utal, amelyet a Nílus hozott magával az éves áradás során. Érdemes megemlíteni azt is, hogy a Nílus ezen a szakaszon napjainkban két főágra oszlik, az ókorban id. Plinius feljegyzései szerint ezzel szemben hét ágra szakadt. Ez pedig felveti azt a kérdést, hogy az egyes nevek vajon nem csak bizonyos ágakat jelöltek-e.

A szakasznevek kérdésköre kapcsán érdekes jelenséggel találkozunk a ma *Hejő* nevet viselő patakkal kapcsolatban. A patak a Bükk-vidék keleti részén, Miskolctapolca területén ered, és a Sajóval majdnem párhuzamosan folyik délkeleti irányban. Körülbelül 40 kilométer után, Polgár alatt ömlik a Tiszába. A víz felső szakaszát a korai ómagyar kori források *Tapolca* néven adatolják: [1200

⁴ Lásd például 1552: *Danubius* (Lazius), 1664: *Danubius* (Stenglin), 1709. *Danubius seu Ister* (Müller), 1753: *Danubius* (Mikoviny), 1806: *Danubius* (Lipszky).

k.]/1896-ra: *Topulucea* (Gy. 1: 736, 809). A név végső előzménye a szláv **toplъ* ~ *teplъ* 'meleg' melléknév lehetett (PřSI_{Top}. 180), melyhez az egyik jellegzetes szláv helynévképző, a *-bca* járult (SMILAUER 1970: 28). Csupán alsó szakaszán nevezték magyar eredetű névvel *Hév-jó*-nak [1200 k.]/1896-ra: *Heuyou*, fl. (Gy. 1: 736, 772), majd később a hangrendi kiegyenlítődés eredményeképpen *Hejő*-nek. A magyar név megfeleltethető a szláv névadású elnevezésnek, a *hév* 'meleg' és a *jó* 'folyó' jelentésű szavak összetételével keletkezett. A név szemantikai tartalma felveti a kérdést, hogy hogyan is jöhetett létre a magyar név. A szláv név részleges fordításával keletkezett-e (vö. FNESz.), vagy pedig a magyar névadók a víz meleg hőmérsékletének tapasztalása után nevezték el a szláv név jelentésétől függetlenül így a vizet. Ebben az esetben a vízfolyás felső szakaszán kellett a névadásnak megtörténnie, ahol a meleg vizű forrás táplálja a patakot. Amennyiben a víz olyan meleg tudott a teljes szakaszon maradni, hogy a téli hidegben sem fagyott be, úgy a magyar név győzedelmeskedését a szláv forma felett talán szintén nyelvi presztízsbeli tényezőkkel magyarázhatjuk.

4. Noha a kommunikáció során az egyértelműségre való törekvés, valamint a nyelvi gazdaságosság (egy denotátumnak egy neve legyen) mind az irányba hat, hogy egy név választódjon ki a (szakasz)nevek közül a teljes vízfolyás megnevezésére, tapasztalataink azonban mégis azt mutatják, hogy ez egyáltalán nem szükségszerű folyamat.

Érdemes végigkövetni a ma hivatalos néven *Koppány*-nak nevezett folyó településenként változó elnevezéseit. A Karád településen eredő, a Kaposba ömlő folyót Kisbárapáti településen például *Nagy-árok*-nak és *Sűrőkai-árok*-nak nevezik, míg Fiadon *Nagy-árok* ~ *Borsi-patak*, Bonnyán *Nagy-kanális* ~ *Malominagy-árok*, Szorosadon *Kanális*, Törökkoppányban *Malomárok* ~ *Öreg-árok*, Somogydöröcskén pedig *Koppánypatak* és *Milgróve* neveken említik (SMFN. 241, 245, 248, 254, 256, 258). A víz Tolna megyei folyásán Tamásiban és Értényben *Kanális*-nak mondják, Koppányszántón *Némét-árok* ~ *Koppány*, Nagykönyiban *Kanális* ~ *Koppány*, Páriban *Koppány* ~ n. *Kánál*, Regölyben *Kis-kalányis* ~ *Maj-sai-kalányis* ~ *Koppány* névváltozatok élnek (TMFN. 104, 111, 117, 122, 127, 131). A képet színesíti az is, hogy az ómagyar korban a vízfolyásról fennmaradt adatok alapján *Füzege*-nek (1055: *Fizeg* ~ *Fyzege*, DHA. 1: 150) hívták, ez a név utoljára a 16. században jelenik meg a forrásokban. A későbbi korok térképein jobbra *Koppány* vagy valamilyen *Koppány* névelemet tartalmazó néven említik: 1763–1787: *Koppan* (EKFT.), 1799–1803: *Koppony* (Lipszky MT), 1808: *Koppány* Fl., (Lipszky), 1890: *Koppány p.*, *Koppány-patak* (Gönczy), 1914: *Koppány* (MÁKT.), 1941: *Koppány* (MaKF.), 1984: *Nagy-Koppány*, *Nagy-Koppány-patak*, *Koppány-patak* (MoFnT.).⁵ Ugyanakkor például a Habsburg Birodalom

⁵ A MoFnT.-ban a *Koppány* név mellett szakasznévként pedig a *Fiadi-víz* nevet adja meg.

19. század második felében keletkezett kataszteri térképein (Kat.) megjelennek a szakasznevek is. A folyó felső szakaszán 1859: *Borsi folyó* (Karád településen), *Malomárok*, *Borsi folyó* (Fiadon), *Derék-aszó* (Acsán) nevek szerepelnek a térképszelvényeken, majd Döröcske településen és attól végig a *Koppány* név tűnik fel: 1859: *Koppány Canal* (Döröcske, Szorosad), *Koppány víz* (Törökkoppány, Szántó, Értény), *Koppány folyója* (Kónyi).

HOFFMANN ISTVÁN szerint a *Koppány* elnevezés hivatalossá válását minden bizonnyal az segítette, hogy a víz melletti legnagyobb települést *Törökkoppány*-nak nevezik, tehát a víznév a középső-alsó folyószakasz felől kiindulva terjedt ki a folyó egyre nagyobb részére (vö. 2010: 212). Érdekes azonban azt is hangsúlyozni, hogy ezen a helyen a 20. század második felében készült névtárak nem adatolták a *Koppány* folyóvíznév használatát az informális nyelvhasználatban. Ez az elnevezés (ti. *Koppány*) — mint láthattuk — nem vált a folyó kizárólagos nevévé, a folyó mellett fekvő településeken használatban vannak más névváltozatok is. E nevek láttán elmondhatjuk, hogy azokon a helyeken, ahol a hivatalos *Koppány* név és egy (esetleg több) másik név is létezik egyazon névközösség helynévrendszerében, az egyes névváltozatokat különböző kommunikációs szituációkban használják.

A szociolingvisztika *beszédtartomány* fogalmát⁶ alkalmazva jobban megvilágíthatjuk e névváltozatok kérdését. Az ugyanahhoz a denotátumhoz kapcsolódó névvariánsok funkcionális tekintetben különböznek, azaz használati körük eltérő, ez pedig azt jelenti, hogy különböző beszédtartományokhoz tartozó nevekként kell felfognunk őket. A mindennapi névhasználat során a névváltozatok közötti választást többféle tényező befolyásolja. GROSJEAN (kétnyelvű közösségek vizsgálatára kidolgozott) modellje négy tényezőcsoportot különít el: a beszélgetés résztvevői, a szituáció, a beszélgetés tartalma, a beszélgetés szociális funkciója (1982). A beszéd résztvevőinek számos jellemvonása van hatással a választásra. A klasszikusan vizsgált jellemzők, mint az életkor, a nem, a foglalkozás, az iskolázottság, az etnikai hovatartozás mellett a nyelvi jártasság, a beszélő beszédaktusainak előtörténete, a kapcsolatok minősége, a bizalmasság, a kapcsolat hatásfoka, a nyelvi attitűdök, valamint egyéb külső hatások is meghatározóak lehetnek. A szituáció esetében GROSJEAN azt emeli ki, hogy helyszín/környezet, más (nyelvi) közösséghez tartozók jelenléte, a formális kapcsolat mértéke, a bizalmasság foka mind befolyással lehet egy adott nyelvi elem kiválasztására. A beszélgetés tartalma, azaz a téma is fontos lehet, valamint a beszélgetés mint szociális interakció funkciója: például a társadalmi státusz emelése, a társadalmi különbségek, valaki kizárása, felkérés vagy parancs.

⁶ „Azokat a beszédhelyzeteket, amelyekben a beszéd formalitását meghatározó tényezők jellemző előfordulással jelennek meg, beszédtartománynak nevezzük” (SÁNDOR 2016: 68).

A névváltozatokhoz névhasználati szabályok kapcsolódnak, azaz az egyik névváltozatot egy bizonyos szituációban használják, míg a másikat egy másikban, például a szituációban résztvevők összetételétől függően. Mást kell használni szűk családi körben, megint mást, ha csupán helybeliekkel beszélünk, és akkor is mást, amikor nem a településen élő kívülállókkal van dolgunk.

A szociolingvisztikai–szocioonomasztikai háttértudással elkészített helynévgyűjtések szerencsére manapság elég érzékenyek arra, hogy ne csupán a formális helyzetekben használt, jobbra hivatalos névformák lejegyzésére törekedjenek, hanem a névközösségben valóban használatban lévő formákat (is) rögzítsék. Jómagam is többször tapasztaltam a névgyűjtés és egyéb szocioonomasztikai felmérések alkalmával, hogy a „hivatalos személy” jelenléte elsőként a „tanult” névváltozat használatát hívja elő, mert az adatközlő úgy gondolja, hogy ez a „megfelelő” válasz, azaz tulajdonképpen azt a nevet akarja megadni a gyűjtőnek, amelyet ő a hivatalos nyelvhasználathoz köt. Amennyiben mégis elhangzik a nemhivatalos név, akkor gyakran hozzátézik, hogy „Azt csak mi mondjuk, nem az a neve”.

Fontos felhívni a figyelmet emellett arra is, amit a kognitív szemantika hangsúlyoz: „a jelentés nem statikus, hanem valójában folyamat jellegű: mindig aktuálisan képződik meg a választott szavak és mondatok, kijelentések révén az adott szituációban releváns(nak feltételezett) jelentés, azaz nem kizárólag a szavak és mondatok belső sajátossága. A beszélőnek van valami mondanivalója, ehhez kiválogatja a megfelelő elemeket a mentális lexikonból a hozzá tartozó hangzóformával, de a konkrét jelentést a nyelvi szerkezet a szituációban nyeri el. A nyelv tehát nem egyszerűen tükrözi az objektív valóságot, egy-egy megnyilatkozásban a beszélő és a hallgató konceptualizációja, világértelmezése is benne van.” (RESZEGI 2022: 44).

Konkrétan mindez azt jelenti, hogy az adott kontextustól függően változhat a víznevek jelentése. A Hajdú-Bihar megyei Tépén az egyik jelentősebb vízfolyásnak *Szalányos* a neve, amely a több tíz kilométeres víz azon szakaszát jelöli, amely a *Szalányos*-nak nevezett föld mellett folyik. E név hallatán a helybeliek mindegyike csupán a Tépén átfolyó szakaszt fogja mentálisan leképezni. Emellett azonban sokan ismerik a folyónak a *Kati-ér*, valamint *Kálló*, sőt *Derecskei-Kálló* elnevezéseit is (lásd ehhez GYÖRFFY 2018: 147). Ez utóbbi nevek a szituációtól függően jelenthetik csupán a *Szalányos* név által megnevezett szakaszt, de más esetekben (például egy hivatalos szituációban) a vízfolyás egészét.

A különböző beszédtartományokhoz tartozó névváltozatok kapcsán mindenképpen utalnunk kell a nevek egyéni és csoportos identitásképző erejére is, valamint a név által hordozott társas jelentésre. A szakasznevet használó egyén sokszor tudatában van annak, hogy a denotátumot mások máshol máshogyan

nevezik. Ő azonban ragaszkodik a helyi névváltozathoz, ez ugyanis a lokális identitás részét képezi, s a társas jelentése az, hogy 'én a helyi (név)közösség része vagyok'. (A helynevek identitásjelölő és -teremtő szerepéről lásd pl. GYÖRFFY 2018: 28–32, a társas jelentésről pl. RESZEGI 2022: 52–53, valamint AINIALA–SAARELMA–SJÖBLOM 2012: 119–123.)

5. HOFFMANN ISTVÁN arra is rámutatott, hogy fővariáns nélkül akár egy településen belül is használatban lehetnek különböző szakasznevek. A Bakonyalján fekvő Tapolcafő településen folyó kis víznek a helyi névközösségben több neve is van: „amëjik dülün mëty kërësztò, asztàn változik a neve: Páskomiér, Bó-takójjér, Kalapácsér” (HOFFMANN 1975: 29). E szakasznevek esetében is nyilvánvaló, hogy nem arról van szó, hogy a helybeliek kognitív térképe ne mutatná azonosnak ezt a kis patakot, „hanem az adott közösségen belül a szakasznevek azonosító szerepe jóval erősebb, mint az egységes névnek volna, s ez akadályozza meg a kiegyenlítődés folyamatát” (HOFFMANN 2010: 213).

A Fülöp-szigeteki Nyugat-Pantar neveinek körében is találunk példát arra, hogy egy rövidebb vízfolyás különböző szakaszait eltérő néven nevezik meg. HOLTON beszámolója szerint az egyik 4 km hosszú vizet legalább három névvel jelölik (2011: 160): a forrásánál *Masi Hauwang Ara*-nak ('nagy és távoli kénes patak') nevezik, közepén *Masi Ke Baddang* ('varjú kénes patak') néven ismert, a torkolatánál pedig *Masi Kepasali*-ként ('homályos kénes patak') említik. HOLTON szerint a megkülönböztetések oka teljesen nyilvánvalóvá válik, ha figyelembe vesszük, hogy ezek az elnevezések milyen tájformákra utalnak. A *Masi Hauwang Ara* meleg források területe, ahol jelentős mennyiségű ásványi anyag lerakódások találhatók egy körülbelül 2,5 hektáros területen. Ezzel szemben a *Masi Kepasali* néven ismert hely egy meredek falú kanyonból áll, ahol a patak a tengerrel találkozik. Emberi nézőpontból ezek nagyon különböző helyek. Az előbbi könnyen átjárható gyalogosan is, az utóbbi viszont közlekedési akadályt jelent.

Jogosan merül fel bennünk az a kérdés, hogy mi állhat amögött, hogy a névadók rövidebb területen folyó vizek esetben is szakaszneveket adjanak. Kognitív szempontból megvizsgálva e jelenségeket azt láthatjuk, hogy az áttetsző, leíró jellegű nevek könnyebben hozzáférhetőek az előhívás során, mert azoknak a képzeteknek a köre, amelyek hozzájuk kapcsolódnak, kiterjedtebbek, mint a nem transzparens nevéké (RESZEGI 2022: 37–38). A vízszakasz pontos helyét jelölő nevek tehát kommunikációs szempontból hatékonyabban töltik be szerepüket, azaz az adott hely pontos és gyors megjelölését.

A helynevekről emellett azt is elmondhatjuk, hogy a kognitív térképen tájékozódási pontként értelmeződnek. Azt, hogy mit észlel egy névadó közösség eként, egyrészt maga a táj jellege is erősen befolyásolja, de emellett szociokulturálisan meghatározott. A tér szemlélete tehát megjelenik magában a névben, a névadásban is. Az inuitok gyakran idézett térszemlélete is jól illusztrálja ezt: a

mások számára pusztán egybefüggő jég- és hómezőnek tűnő tájat ők maguk tagoltnak észlelik, s ebben a helynevek használata nagy segítségükre van (vö. RESZEGI 2022: 103).

A szakasznevek — ennek értelmében — a névadók térszemléletéről is információkat szolgáltatnak: a névadók ez esetben nem egy megszakíthatatlan egységként észlelik a vízfolyást, hanem szétdarabolható részekként. A névadó közösség számára valamiért fontos volt a névadás pillanatában, hogy jól elkülöníthető objektumokként utaljanak e részekre, s ezek az egykori térszemléletet tükröző nevek hagyományozódtak tovább az egységesítés igénye nélkül.

6. A szakasznevek tehát a hivatalos szervek egységesítő szándéka ellenére a mai napig meghatározó részét képezik a folyóvíznévrendszereknek. A hivatalos, egységesített, az egész folyószakaszra használt névvariánsok létrejöttét az adminisztráció és a térképészet igényei hívhatták életre. Ezek közül legmeghatározóbbként talán az egyértelműségekre való törekvést említhetjük meg. De olyan prózai okok is közrejátszhatnak még, mint hogy a kisebb léptékű térképeken nem lehetséges olvashatóan feltüntetni a szakaszneveket.

Fontos látnunk, hogy a szakasznevek adása és használata a víznévrendszer természetes és univerzális jellemvonása. Névtani jellemzőinek és névhasználati szabályainak a felderítése a mai névkorpuszok tüzetes elemzésével valósítható meg. Magyarországi viszonylatban a Magyar Nemzeti Helynévtár Program kiváló lehetőséget biztosít erre, hiszen a névgyűjtés során kitüntetett figyelmet fordítanak a szakemberek arra, hogy a helynévkincset a maga sokszínűségében és sokrétűségében ragadják meg.

Irodalom

- AINIALA, TERHI–SAARELMA, MINNA–SJÖBLOM, PAULA 2012. *Names in Focus. An Introduction to Finnish Onomastics*. Studia Fennica Linguistica 17. Helsinki, Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- BENKŐ LORÁND 1947. *A Nyárádmente földrajzinevei*. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 74. Budapest.
- BENKŐ LORÁND 1984. A magyarság honfoglalás előtti történetéhez *Léved és Etelköz* kapcsán. *Magyar Nyelv* 80: 389–419.
- BENKŐ LORÁND 1998. Néhány víznevünk — és az Árpád-kori székelyek. In: BENKŐ LORÁND, *Név és történelem: tanulmányok az Árpád-korról*. Budapest, Akadémiai Kiadó. 133–138.
- DHA. = GYÖRFFY GYÖRGY, *Diplomata Hungariae Antiquissima I*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1992.
- EKFT. = *Első Katonai Felmérés. 1763–1787*. URL: <https://maps.arcanum.com/hu/map/firstsurvey-hungary>

- FNESz. = KISS LAJOS, *Földrajzi nevek etimológiai szótára 1–2*. Negyedik, bővített és javított kiadás. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1988.
- GOEDICKE, HANS 1979. Νεῖλος - An Etymology. *The American Journal of Philology* 100/1: 69–72.
- Gönczy = GÖNCZY PÁL–KOGUTOWICZ MANÓ, *Magyarország megyéinek kézi atlasza*. 68 vm. 1886. URL: <https://maps.hungaricana.hu/hu/HTITerkeptar/510/>
- GROSJEAN, FRANÇOIS 1982. *Life with Two Languages. An Introduction to Bilingualism*. Harvard University Press.
- GULYÁS LÁSZLÓ SZABOLCS 2011. Jobbágyi migráció és személynévadás a 16. század eleji Bács és Bodrog megyében. *Helynévtörténeti Tanulmányok* 6: 175–195.
- Gy. = GYÖRFFY GYÖRGY, *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza 1–4*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1966–1998.
- GYÖRFFY ERZSÉBET 2018. *Helynév-szociológia*. A Magyar Névarchívum Kiadványai 47. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó.
- HOFFMANN ISTVÁN 1975. Tapolcafő földrajzi nevei. In: NIEDERMÜLLER PÉTER szerk., *Stúdium 6. A KLTE tudományos diákköreinek kiadványai* 8. Debrecen, Kossuth Lajos Tudományegyetem. 5–40.
- HOFFMANN ISTVÁN 2010. Víznevek a Kárpát-medencében: hidak nyelvek és kultúrák között. In: BARTHA ELEK–KEMÉNYFI RÓBERT–LAJOS VERONIKA szerk., *A víz kultúrája*. Debrecen, Debreceni Egyetem Néprajzi Tanszék. 209–220.
- HOLTON, GARY 2011. Landscape in Western Pantar a Papuan outlier of southern Indonesia. In: MARK, DAVID M.–TURK, ANDREW G.–BURENHULT, NICLAS–STEA, DAVID szerk., *Landscape in Language: Transdisciplinary Perspectives*. Amsterdam–Philadelphia, John Benjamins Publishing Company. 143–166.
- Kat. = *Kataszteri térképek. 19. század*. URL: <https://maps.arcanum.com/hu/map/cadastral>
- KISS LAJOS 1999. Az újabb szláv víznév kutatás. In: KISS LAJOS 1999. *Történeti vizsgálódások a földrajzi nevek körében*. Piliscsaba, PPKE BTK. 282–298.
- Lazius = Wolfgang Lazius nagy Magyarország-térképe. Bécs, (1552), 1556. URL: https://hu.wikipedia.org/wiki/Wolfgang_Lazius#/media/F%C3%A1jl:Abraham_Ortelius_Hungariae_descriptio,_Wolfgango_Lazio_Auct._Antwerpen,_Plantin,_1580.jpg
- Lipszky = LIPSZKY JÁNOS, *Mappa Generalis Regni Hungariae parti umque adnexarum Croatiae, Slavoniae et Confiniorum Militarum Magni item Principatus Transylvaniae*. 1808.
- Lipszky MT. = *Lipszky János Mappa generalis Regni Hungariae című térképének szerkesztéséhez készült munkatérkép. 1799–1803*. URL: <https://maps.hungaricana.hu/hu/OSZKTerkeptar/2252/>
- MaKF. = *Magyarország Katonai Felmérése. 1941*. URL: <https://maps.arcanum.com/hu/map/hungary1941>
- MÁKT. = *Magyar Állam közigazgatási térképe. 1914*. URL: <https://maps.arcanum.com/hu/map/hungary1914/>

- Mikoviny = MIKOVINY SÁMUEL, *Tabula Nova Inclyti Regni Hungariae juxta nonnullas Observationes*. Pozsony, 1753. URL: <https://maps.hungaricana.hu/hu/HTITerkeptar/368/>
- MoFnT. = FÖLDI ERVIN szerk., *Magyarország fontosabb domborzati, táj- és víznevei. Földrajzinév-tár 1*. Budapest, Kartográfiai Kiadó, 1984.
- Müller = MÜLLER, JOHANN CRISTOPH, *A Magyar Királyság, Horvátország, Szlavónia, Erdély, Ausztria, Karintia, Stájerország térképe 1709-ben*. Bécs, Magyar Kamara, 1709. URL: <https://maps.hungaricana.hu/hu/HTITerkeptar/380/>
- PřSiTop. = ŠMILAUER, VLADIMÍR, *Příručka slovanské toponomastiky. Handbuch der slawischen Toponomastik*. Praha, Academia, 1970.
- PRT. = ERDÉLYI LÁSZLÓ–SÖRÖS PONGRÁC, *A pannonhalmi Szent Benedek-rend története 1–12*. Budapest, Szent István Társulat, 1912–1916.
- RESZEGI KATALIN 2015. A névközösség fogalmához. *Helynévtörténeti Tanulmányok 11*: 165–176.
- RESZEGI KATALIN 2022. *Kognitív szemléletű névtudományi vizsgálatok*. A Magyar Névarchívum Kiadványai 54. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó.
- SÁNDOR KLÁRA 2016. *Nyelv és társadalom*. Budapest, Krónika Nova Kiadó.
- SMFN. = PAPP LÁSZLÓ–VÉGH JÓZSEF szerk., *Somogy megye földrajzi nevei*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1974.
- ŠMILAUER, VLADIMÍR 1932. *Vodopis starého Slovenska*. Praha–Bratislava, Nákl. učené společnosti Šafařílovy v Bratislavě.
- Stenglin = SÁNTA SÁRA, Emanuel Stenglin 1664-ben készült kéziratos Magyarország-térképének országleírása. *Földabrosz. Térképtörténeti blog*. 2020. URL: <https://blog.oszk.hu/foldabrosz/emanuel-stenglin-1664-ben-keszult-keziratos-magyarorszag-terkepek-orszagleirasa>
- TMFN. = ÖRDÖG FERENC–VÉGH JÓZSEF szerk., *Tolna megye földrajzi nevei*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1981.
- UrkBurg. = GOLDINGER, WATRER–WAGNER, HANS–LINDECK-POZZA, IRMTRAUT, *Urkundenbuch des Burgenlandes und der angrenzenden Gebeite der Komitate Wiesselburg, Ödenburg und Eisenburg 1–5*. Wien–Köln–Graz, H. Böhlau Nachf, 1965–2000.

River section names then and now

The article explores why a watercourse might be assigned multiple section names, which can differ from one settlement to another. The analysis is based on cognitive and socio-onomastic criteria. In antiquity, limited geographic knowledge and mobility led to different names for the same river sections in various settlements, with these names being non-synonymous and context-specific. While uniformity in river naming might be preferred for clarity, multiple names persist due to factors such as local usage, economic, administrative, and cultural influences. Historical examples, such as the *Danube* and the *Nile*, demonstrate how names can shift

due to prestige and linguistic factors. In modern contexts, such as the Koppány River in Hungary, diverse local names reflect different contexts and identities, revealing how meaning is dynamic and shaped by usage. Additionally, from a cognitive perspective, descriptive names are more effective in communication because they evoke specific imagery related to a river's features, functioning as cognitive landmarks shaped by both landscape and socio-cultural factors.

Keywords: hydronyms, river section names, Hungarian, cognitive and socioonomastic aspects

GYÖRFFY ERZSÉBET
ORCID: 0000-0002-4776-1734
Debreceni Egyetem
gyorffy.erzsebet@arts.unideb.hu

Módszertani megjegyzések 2.*

HEGEDŰS ATTILA

1. Bevezetés

Ez az írás három dologról szól: 1. a hivatkozás tisztességéről, 2. a kritika szükségességéről, 3. a pontos fogalmazás kívánalmáról. Semmi másról. Nem akar igazságot tenni vitás nyelvészeti kérdésekben. Amint a címe is mutatja: csak a módszerrel foglalkozik.

A problémahalmaz bemutatására HONTI LÁSZLÓ Névszói *-ik* végződéseink egyikének valószínű keletkezéstörténete című tanulmányát választottam (Magyar Nyelvjárások 58: 5–28). E dolgozatban a szerző a kiemelőjelként használt *-ik* eredetéről fejt ki véleményét.

Mielőtt azonban HONTI tanulmányára rátérnénk, röviden összefoglalom az *-ik* kiemelőjel eredetéről eddig megfogalmazott véleményeket. A kiemelőjelet SIMONYI ZSIGMOND 1895-ben a genitivus partitivus szerepét megjelenítő birtokos személyjel T/3. személyű alakjából származtatta (1895: 716). Ehhez csatlakozik MELICH JÁNOS (1918: 246–247), aki az *-ik* *-i* elemében az egykori személyes névmást véli felismerni, és emiatt a T/3. változatai közül a zártabbakat (*-ik*, *-uk*, *-ük*) tartja eredetibbnek a középzárt végzések helyett. Mindezek alapján a TESz. is ezt a T/3. személyből való eredeztetést fogadja el (egy a.). BENKŐ LORÁND (1980: 196–202) azonban bizonyítja, hogy a T/3.-ban nincs személyre utaló elem, a magánhangzó csak ún. tövéghangzó, melynek ómagyar kori alakjai a kódexek alapján középső nyelvállásúak. (Mindezek miatt a HB. két adatának — *cuzicun*, *uimadsagucmia* — olvasata sem szükségszerűen felső nyelvállású magánhangzó, lásd BENKŐ olvasatait: 1980: 48–49). A zártabb változatok (*-uk*, *-ük*, nyelvjárási *-ik*) „szélesebb elterjedését” „csak az irodalmi nyelv normaszilárdulása hozta meg” (i. m. 197), a nyelvjárási *-ik*, *-jik* alakokat „sokkal valószínűbben neologikus fejleményeknek kell tartanunk” (uo.). Ha viszont a T/3. személyű *-ik* csak másodlagos, nem lehet az *egyik/másik* névmásban esetlegesen már az ómagyar kort megelőző időkben is meglevő *-ik* alapja (ezt már én mondom: 2014: 197). A történeti nyelvtan KOROMPAY KLÁRA által írt fejezetében

* Vö. HEGEDŰS ATTILA 2018. Módszertani megjegyzések. *Magyar Nyelv* 114: 330–333.

(1992: 353–354) tehát a bizonytalanság fejeződik ki, noha KOROMPAY egy későbbi tanulmányában az *-ik* morfémának a T/3. birtokos személyjelből való származtatását valószínűbbnek tartja, mint korábban (2011: 155). A történeti nyelv-tanban megfogalmazott bizonytalanság okán 2014-ben két primer latívszrag összekapcsolásában feltételeztem az *-ik* eredetét (2014: 196–198). Ez a feltételezett összekapcsolódás (raghalmozás) véleményem szerint új minőséget, nyomatékosítást hoz magával, amely a kiemelőjel legfontosabb jellemzője. 2017-ben jelent meg É. KISS KATALIN tanulmánya az *-ik* kiemelőjel eredetéről (2017: 75–90). Ebben a szerző visszatér SIMONYI gondolatához: az *-ik* partitívuszi eredetű. Ehhez feltételezi a birtokos személyjel (nála „birtokos személyjelölő”) átértékelődését partitívuszi toldalékká, melyhez egy pro-n, egy hangalak nélküli birtokos eltűnésén keresztül vezet az út. Alaktanilag feltételezi a birtokos személyjel T/3. alakjának ősmagyar/ómagyar kori alternációját, amelyben a névmásokhoz az *-ik*, a főnevekhez pedig az *-ok/-ek* járult. E rövid áttekintésből látható, hogy az általános vélekedés a genitívus partitívus talaján áll, más eredeztetést (raghalmozásos eredet) csak HEGEDŰS ATTILA fogalmazott meg.

2. A hivatkozásról

Kétféleképpen hivatkozhatunk és idézhetünk: tartalmilag és szó szerint. Általában tartalmi hivatkozást használunk: az olvasottakat megpróbáljuk megérteni, majd a saját szavainkkal összefoglalni, interpretálni a lényegét. Ezzel mintegy tanúságot adunk arról, hogy megértettük, és hogy mit tartunk (és mit tarthatott a szerző!) fontosnak az adott gondolatmenetből. Szó szerinti idézést ritkábban alkalmazunk, ezt olyankor tesszük, amikor úgy gondoljuk, hogy az a bizonyos szövegrész olyan mértékben és olyan formában szükséges, ahogyan leírták, minden interpretáció csak hamissá (esetleg félreérthetővé) tenné. Kiemeljük tehát vele a mondanivaló súlyosságát, különlegességét. Amikor BÁRCZI GÉZA azt írja, hogy egy változat úgy válik köznyelvivé, hogy „kiszakad a területi tagoltság kötelékéből” (1956: 396), vagy amikor BENKŐ LORÁND a magyar irodalmi nyelv kialakulásának kezdeteit a 18. század végének „provinciális köznyelveiben” (1960: 267) látja — nos, ezeket „egy az egyben” kell idézni, mert olyan klasszikus tömörségűek, hogy nincs mit hozzátenni. De éppen az elmondottak miatt a szó szerinti hivatkozás rövid, és nem helyettesítheti a tartalmi összefoglalást. Amennyiben a szó szerinti hivatkozás hosszadalmas, a vendégsszöveg félrevezetővé is válhat: nem közvetíti hitelesen a teljes gondolatmenetet, pedig úgy tűnik, mintha közvetítené.

HONTI írásában a kérdést három oldalnyi terjedelemben tárgyaló tanulmányomból mintegy egy oldalnyit tartott szó szerinti idézésre méltónak. Ez első látásra megtisztelő. Másodikra már nem annyira. Dolgozatom gondolatmenete ugyanis a következő volt: 1. a kérdéses jelenség, 2. a megoldásra adott válaszok

időrendi áttekintése, 3. ezen válaszok kritikája, 4. részösszefoglalás, 5. saját válaszom megjelenítése. HONTI a gondolatmenet interpretálása helyett csak a 4. ponttól kezd el engem idézni. Szó szerint idéz két bekezdést (a második végén néhány szerzőre utalok, akik véleményt mondtak), majd megszakítja az idézést, hogy megtegyen egy megjegyzést: „Ennél valamivel többen szólaltak meg mostanában az ügyben, mikor is keletkezhetett e végződés: »a korai ómagyar korban vagy már az azt megelőző időkben« (SIPOS 1991: 394), a korai ómagyar kor vége felé (S. HÁMORI 1991: 696), (talán) már az ősmagyar korban (D. MÁTAI 2011: 144) jött létre a genitivus partitivusi szerkezet” (HONTI 2020: 9). Azután folytatva még megidézi KOROMPAY két locusát is. Mindebből úgy tűnik, hogy HEGEDŰS csak felébe-harmadába szedi össze az irodalmat — gondolhatja az olvasó. A valóság azonban az, hogy írásom HONTI által elhanyagolt első részében mind SIPOS PÁLt, mind MÁTAI MÁRIA 2011-es locusát, mind KOROMPAY két locusát már meghivatkoztam. Indokolta-e bármi is HONTInak ezt a közbevetését? Nehéz erre mit válaszolni. Mindenesetre egy ilyen megjegyzés elég arra, hogy az említett szerző (HEGEDŰS) szavainak értékét leszállítsa.

Ezek után HONTI folytatja az engem idézést kérdéseim szó szerinti bemásolásával, majd az ezekre adott válaszaim következnenek. Ám az első válasz tizenegy soros bekezdéséből HONTIt csak az első négy sor érdekli (az sem teljesen), pedig a folytatásban adom meg az első négy sor indoklását. Mi történt? Csupán az, hogy HONTI szó szerint idézett, addig, amíg kedve tartotta, de a gondolatmenet kifejtése már nem érdekelte.

Majd egy újabb idézet következik, szó szerint, a következő bekezdés 9 sorából az első négy és fél sor. A maradékban állításom analóg példákkal való megerősítése szerepel, de HONTIt ez már nem érdekli. Pedig ezek nélkül kijelentésem a levegőben lóg — HONTInak sikerült ezt az érzést előidéznie. Illusztrációként nézzük meg az eredeti bekezdést, majd azt, amit HONTI idézett belőle:

„Az *-ik* alaki rögzülése és az eredeti latívuszragoktól való jelentésbeli elkülönülése magával hozhatta a ragfunkció elhomályosulását. Az eredeti ragfunkció elhomályosulása (a határozottságra való utalás szerepének felerősödése) pedig okozhatta azt, hogy (jellé válva) más jelet, továbbá határozóragokat és tárgyragot vehetett fel (*egyike, másika, egyikkel, másakra, harmadikat, nagyobbikban*). Hasonló példát mutat a szintén latívuszragból jellé vált birtokjel, mely új minőségében szintén jel- és ragfelvevő lehet. Szintén az eredeti ragfunkció elhomályosulása figyelhető meg azokban a példákban is, amelyek az *-ig* ragszilárdult alakulatai: *addig(-ra)*, *meddig(-re)*, *alig*, *kedig* ~ *pedig*. (A ragszilárdulással keletkezett alakokhoz újabb ragok csatlakozhatnak: *esté(-re)*, *messzi(-ről)* stb.)” (HEGEDŰS 2014: 198).

„»Az *-ik* alaki rögzülése és az eredeti latívuszragoktól való jelentésbeli elkülönülése magával hozhatta a ragfunkció elhomályosulását. Az eredeti ragfunkció

elhomályosulása (a határozottságra való utalás szerepének felerősödése) pedig okozhatta azt, hogy (jellé válva) más jelet, továbbá határozóragokat és tárgyragot vehetett fel (*egyike, másika, egyikkel, másikra, harmadikat, nagyobbikban*)» (HEGEDŰS 2014: 198).» (HONTI 2020: 9–10).

Dolgozatom következő két bekezdését HONTI egyetlen idézetben szerepelteti. Mégpedig úgy, hogy a két bekezdés 20 sorát 13 sorosra rövidítve, az első bekezdésből elhagy 7 sort. Érdekes megnézni, mi áll ennek első négy sorában: nem más, mint az, hogy az általam feltételezett folyamatnak finnugor párhuzamai is vannak. Mi készítette HONTI-t arra, hogy ezt elhallgassa? Talán csak nem az, hogy ezzel az ötlettel ő akar előhozakodni?

És akkor most, túlemelkedve az egyedin, nézzük módszertani szempontból a fentieket. A tartalmi idézés is lehet manipulatív, de a manipuláció könnyen felismerhető: vagy helyes az interpretáció, vagy nem. A nagy terjedelmű szó szerinti idézés viszont rejtett manipulációt, befolyásolást tartalmazhat: az idézett szerző gondolatmenete helyett az (önkényesen kiragadott) egyenes idézet meghamisíthatja a gondolatmenet valódi bemutatását és ezáltal leronthatja az idézett szerző hitelességét.

De ha már itt tartunk, érdemes nekünk is az ezt követő HONTI-idézetet szó szerint bemásolni: „Megjegyzéseim HEGEDŰS eme közléseihez: 1. Nem értem, hogy a localisi, terminatívuszi (~ »határvetői« ragi [így KOROMPAY 1991b: 293]) funkciónak minek a következtében lehetne nyomatékosabban köze a kiemeléshez, mint bármely más helyhatározó ragjának. 2. Szakirodalmi ismereteim szerint (pl. KOROMPAY 1991b: 293–294) az *-ig* rag mindvégig megtartotta a latívuszi funkcióból fakadó terminatívuszi funkcióját. 3. Az adatok ismeretében az *-ik* helyett eredetibb *-i*-vel kell számolni, majd pedig *-i* ~ *-ik* alternációval (lásd még a 2. pontban írottakat).»

Nézzük, ad 1. A HONTI által idézésre nem méltó részben megírtam, hogy nemcsak az én felfogásom szerint, hanem KOROMPAY KLÁRA szerint is az *-ig*-ben megjelenő raghalmozásban a „a megerősítő, nyomatékosító funkció domborodik ki” (KOROMPAY 1991: 293). Még akkor is, ha ezt a nyomatékosító funkciót egy mástól eltérően fogjuk fel. Ad 2. Senki sem állított mást. A 198. oldal első bekezdésében található szövegrész (melyet HONTI szintén nem tartott idézésre fontosnak) tartalmazza ezt. Ad 3. Milyen adatok? Honnan tudja adatolni az „eredetibb *-i*”-t magyar példákban? Van (vagy volt) önállóan létező **egyí*, **mási*, illetőleg **egyí* ~ *egyik* alternáció?

3. A kritikáról

A rövid összefoglalóban fentebb bemutattam, hogy az adott morféma eredetére két, eltérő típusú ajánlat született: a partitívuszi (mindenki) és a raghalmozásos (HEGEDŰS). HONTI, amint ez tanulmánya második részéből kiderül, a raghalmozásos (vagy részben raghalmozásos) (a terminust a ’primer toldalékok

tömbösödése’ jelentésben használom) magyarázat talaján áll. Mielőtt azonban saját magyarázatát kifejtené, sorra veszi az eddigi eredetmagyarázatokat („2.2. A legfontosabb nézetek” [7]). Ismerteti SIMONYI véleményét és megemlíti MELICH nevét is (7–8). Az általuk képviselt felfogáshoz semmiféle véleményt nem fűz, kritikát nem nyilvánít. Ezek után „E morfémánk mai megítélése szakirodalmunkban (BERRÁR 1957, BÁRCZI–BENKŐ–BERRÁR 1967 és BENKŐ 1980 nem szól a kiemelőlajról!)”: felütéssel a TESz. megállapítását közli, továbbá beszélt nyelvi adatokat az ÚMTsz.-ből és ezek lehetséges eredetének magyarázatát korábbi szerzőktől. Időrendben haladva következnek a történeti nyelvtan és benne KOROMPAYnak a BENKŐ LORÁND-i megállapítások nyomán kifejttet, a partitívuszi eredet bizonytalanságát megfogalmazó megállapítása (1992: 353–354). Ámde ez valami okból kimarad, és azonnal a HEGEDŰS 2014 már említett tárgyalása következik (a bemutatott módon). Itt sincs kritika kifejtve, csupán értetlenkedés „Megjegyzéseim” bevezetéssel (ezt fentebb már bemutattuk).

Nem kerülheti azonban meg a szerző, hogy ne reagáljon É. KISS KATALIN tanulmányára. Most egy hosszabb idézet következik HONTI írásából (nehogy én is a töredékes idézés bűnébe essek!): „Legújabban talán É. KISS nyilatkozott a kiemelőlaj keletkezésének és történetének ügyében: »Az *-ik* toldalék eredete a XIX. század óta foglalkoztatja a nyelvészeket. SIMONYI (1895: 716), majd MELICH (1918) úgy vélte, hogy az *-ik* eredetileg T/3. birtokos személyragként funkcionált. A személyes névmási eredetű *-i* képviselte a 3. személyt, a *-k* pedig többesjelként járult hozzá« (É. KISS 2017a: 77). Ha jól értem szavait, megelégedett HEGEDŰS nézetének kivonatos ismertetésével [kiemelés tőlem — H. A.], de nem szólt expressis verbis arról, mi a véleménye róla, indirekt módon azonban alighanem elutasítja, hiszen voltaképpen a SIMONYI és a BALASSA vázolta felfogást vallja (lásd É. KISS 2017a: 75, 77, 85–86, 88–89, miként más írásaiban is: É. KISS 2017b, 2018: 741–745)” (HONTI 2020: 10). Bizony, nem érti jól. É. KISS ugyanis a TNyt.-ben KOROMPAY által megfogalmazott, a partitívuszi álláspont bizonytalanságát kifejező mondatokat 4 pontba sorolva, a négy pontot egyenként tálalva fejt ki gondolatait (e négyből én az első pontban megfogalmazott kifogásokhoz tettem hozzá valamennyit). Nem az én nézetemet ismerteti „kivonatosan”, hanem egy több pontból álló érvrendszer kritikáját fogalmazza meg: „A nyelvtörténeti tények beható vizsgálatával arra következtethetünk, hogy Korompay (1992) Simonyi álláspontját cáfoló bizonyítékai közül a ii.-iv. pontban felsoroltak nem tarthatók. A Korompay által az i. pontban felsorolt, illetve a Hegedűs (2014) által bemutatott tényekkel kapcsolatban amellet fogok érvelni, hogy összeegyeztethetők Simonyi álláspontjával” (É. KISS 2017: 79).

Ezek után HONTI tovább folytatja: „A fentebb idézett, ’egyik’, ’másik’, ’mindenik’ és ’(vala)melyik’ jelentésben szereplő *egy-*, *eggy-*, *egyi-*, *eggyi-*, *eggye-*,

más-, mási-, minden-, mindeni-, (vala)- mely-, (vala)mellyi- adatokra hivatkozva kétségemet fejezem ki azt illetően, hogy az *egyik*, a *másik*, a *mindenik* és a *(vala)melyik* névmások *-ik* eleme azonos lenne a többes szám 3. személyű személyjellel [kiemelés tőlem — H. A.]; ha ez ugyanis csakugyan így lenne, szerintem csak ráértéssel, adaptációval tehetett volna szert erre a funkcióra az *-ik* annak következtében, hogy ilyen hangalakú birtokos személyjelet is létrehozott a nyelv, és a ráértést az is elősegíthette volna, hogy az elülső hangrendű igék jelen idejű tárgyas ragozásában ugyancsak többes számú 3. személyben is megszületett az *-ik* személyrag (amely a veláris igékben nyelvjárásokban is előfordul). A 2.1. pontban is felsorakoztatott régi és mai adatok azonban egyértelműen azt mutatják, hogy ennek a morfémának ténylegesen nincsen közvetlenül birtokjelölői funkciója, azt legfeljebb csak a kontextus sugallhatja. Ezen kétségemet persze azzal is igazolhatom, hogy alternatív történeti magyarázattal rukkolok elő (ezt lásd a 3. pontban)” (HONTI 2020: 11). Az idézetben kétszer is leírt „kétség” szolgálna ellenvéleményként É. KISS megállapításaira. Pedig csak elég lenne megérteni É. KISS gondolatmenetét: „Az adatok azt mutatják, hogy míg az *-ik*-telen névmások többnyire módosítóként szerepelnek, valamennyi *-ik*-es névmás kizárólag főnévi kifejezés alaptagjaként fordul elő. Joggal feltételezhető tehát, hogy birtokos szerkezet alaptagját alkotja, melyben a birtokos egy rejtett névmás, azaz pro. A rejtett névmás referensét megadó többes számú vagy számnévvvel módosított főnévi csoport kivétel nélkül mindig megtalálható az előző tagmondatok vagy mondatok valamelyikében.” (2017: 79). É. KISS e kijelentését több ómagyar kori példával is igazolja (i. m. 79–81). Mi indokolja HONTI „kétség”-ét?

Amikor vitázunk, akkor állítunk valamit, és vitapartnerünk is állít valamit, mely nem azonos a miénkkel. Az azonos tárgyra vonatkozó két eltérő állítás szembeállításuk lehet a vita alapja. HONTI É. KISS érvrendszeréből kiszakít egy bekezdést és a következőt írja: „Úgy látom, hogy vitáznom kell a következő kijelentéssel: »Valójában az a kérdés, hogy miért fordulhatott mégis elő az ómagyarban a (20) alatti példa *barátoknak valamelyik szerkezete*,¹⁰ azaz, miért találunk szórványosan T/3. egyeztetést nem személyes névmási birtokos esetén is. A (20)-as szerkezet arra vezethető vissza, hogy a dativusi birtokos először ún. külső birtokosként, a belső birtokossal koreferens adjunktumként került be a magyar mondatba — feltehetőleg indoeurópai hatásra (NIKOLAEVA 2002). Amikor e szerkezetben a belső birtokos rejtett névmás volt, a külső birtokos belső birtokosnak tűnhetett; idővel ez vezetett a *-nAk* ragos birtokos belső birtokossá válásához. A (20)-as példában azonban az egyeztetés még névmási belső birtokost jelez [kiemelés tőlem — H. A.]« (É. KISS 2017a: 82–83). É. KISS tehát sok más kutatóhoz hasonlóan a *barátoknak*

valamelyik szerkezet *-ik* elemében többes szám 3. személyű birtokos személyjelet lát, amely később képzővé (kiemelőjellé) válva veszítette el birtokos személyjeli funkcióját, és vette fel a főnévi birtokos megkívánta tényleges birtokos személyjelet: *barátoknak valamelyik-e*. Eleve nem lehetett az *-ik* kiemelőjellének birtokos személyjeli funkciója [kiemelés tőlem — H. A.], tudtommal ugyanis alig vannak a nyelvemlékeinkben *gazdák kutyáik*, *borászok hordóik*, *szülők fiaik* megformáltságú birtokos szerkezetek (de lásd a következő bekezdést). Ezt a problémát azonban — ahogy én látom — az általam később ismertető javaslat (lásd 3. pont) megoldja.” (HONTI 2020: 11). HONTI tehát „vitázik” É. KISS kijelentésével, de ahelyett, hogy É. KISS állításával szemben mást állítana, csupán kijelent („Eleve nem lehetett...”), utána pedig terel: felhozott szerkezeteiben nincs datívuszban a külső birtokos („*gazdák kutyáik*, *borászok hordóik*, *szülők fiaik*”), továbbá a birtok nem névmással van kifejezve, mint a kérdéses példában (*barátoknak valamelyik*). Annál is inkább furcsa ez az „eleve nem lehetett” kijelentés, mivel 2 lappal később a következőt írja: „A datívuszrag mint datívus possessivusi funkciójú morféma más finnugor nyelvekben is szerepel a külső birtokos jelölőjeként, ez tehát gyaníthatólag ősi jelenség (HONTI 2007: 20, 23), és valóban átmehetett a belső birtokos jelölőjének funkciójába, de kérdés, vajon a *barátoknak valamelyik* szerkezet alaktani megformáltságának ehhez tényleg van-e köze.” (HONTI 2020: 13). Nincs itt valami önellentmondás?

A 13. laptól kezdődően HONTI elővezeti saját eredetmagyarázatát. Ezt egy furcsa felütéssel kezdi: „Uralisztikai háttérismeretek birtokában másként látom az *-ik* kiemelőjel megszületését, mint az eddig idézett szakemberek. Úgy látom, hogy az eddigi állásfoglalások szerzői egyetértenek [kiemelés tőlem — H. A.] abban, hogy az *-ik* két eleme két különböző előzményre megy vissza, mégpedig az egyes szám 3. személyű birtokos személyjelre és az abszolút névszói paradigma többesjelére, és ezek együttese többes számú 3. személyű birtokos személyjelként funkcionált; ezt azonban kétlem.” (HONTI 2020: 13). Bizony, rosszul látja. Nem akarom minősíteni, de ennek az „egyetértés”-nek az állítása már több, mint tévedés.

Tanulmánya második részében (13–21) HONTI végre saját talaján mozog, óriási anyagismerete megalapozza magyarázatát: az *-ik* két primer toldalék együttese. Módszertanilag nem lehet kifogásunk a lehetséges eredettel kapcsolatban (esetleg csak annyi, hogy az általa feltételezett *-k* nélküli *-i-s* alakot [**egyí*, **mási*] — akárcsak É. KISS az *-ik/-ok ~ -ek ~ -ök* alternációt — az adathiányos ősmagyar korra teszi).

4. A megfogalmazás pontosságáról

Gyakran nem fogalmazunk pontosan. Oly mértékben benne vagyunk a saját témánkban, annak problematikájában, hogy nem gondolkodunk az olvasó fejével,

aki számára (főként első olvasásra) nem teljesen világos a mondanivalónk. Főként az utaló névmások esetében nem mindig világos, hogy mire gondolunk, illetőleg, hogy az olvasó ugyanarra gondol-e, mint a mondatot leíró szerző. HONTINál a fogalmazás pontatlansága lerontja ezt az (egyébként szívemhez közeli, mert az eredetmagyarázatában az enyémmel rokon) eredetmagyarázatot. S hogy mire gondolok? Idézzük be HONTI tanulmányának Összegzését: „A jelen tanulmány abból a tényből kiindulva tárgyalja az *-ik* morféma keletkezését és kialakulásának menetét, hogy a leggyakoribb kiemelőjeles *egyik* és *másik* névmások, amelyekben valószínűleg megszületett az *-ik*, a régiségben és a nyelvjárásokban hangsúlyos helyzetben csak *-i* végződéssel bővülve vagy bármiféle kiemelő funkciójú végződés nélkül is használatosak. A magyar *-i*-nek és a *-k*-nak vannak a finnugor nyelvek jórésztében (balti-finn, lapp, votják, zürjén, osztják, vogul) olyan megfelelőik, amelyek szintén hangsúlyossá teszik azt a lexémát, amelyhez csatlakoznak; ezek az ősmagyarban három lépésben váltak *-ik* kiemelőjellé, pl. *egy* ~ „*egy* + *i*” > *egy-* ~ *egyi-* ~ „*egy* + *k*” > *egy-* ~ *egyi-* ~ *egyik*. Ez az *-ik* azonban nem lett a többes szám 3. személyű birtokos jelévé, ez a megfogalmazás az ezt a kérdést tárgyalt szakemberek összessége nézetének ellenében adódik következtetésül.” (2020: 22). E három mondat mindegyike problematikus. Az első mondat állítása nem igazolható: az *egyik/másik* sem a régiségből, sem a nyelvjárásokból nem adatolható csupán *-i*-s formában (az *egyitek* típusú toldalékos alakok másként is magyarázhatók). A második mondatban leírt három lépésben történő folyamat csak feltételezés, adatok nélkül igazolhatatlan. A harmadik mondat a leginkább problematikus: egyrészt nincs szó egységes nézetről „az ezt a kérdést tárgyalt szakemberek összessége” részéről, másrészt nem tudjuk, hogy a mondatban szereplő „ez a megfogalmazás” mire utal, hiszen senki sem állította, hogy a kiemelő jel *-ik*-je vált volna „a többes szám 3. személyű birtokos jelévé”: a folyamatot pont fordítva látták.

A pontosság kívánalma nemcsak a fogalmazás területén érvényes. Ugyanúgy érvényes ez a nyelvi adatok prezentálása és az idézetek/hivatkozások locusmegadása területén is. Van HONTI tanulmányában egy lábjegyzet, mely a 8–9. oldalon a tőlem idézett rész egy tévesen megadott locusára vonatkozik. Erre nincs mit mondanom: felesleges lenne bármiféle magyarázkodás, ez bizony az én hibám. Az ilyen hibák (és a rájuk vonatkozó figyelmeztetés) arra jók, hogy rámutassanak: bárki bármikor tévedhet, lehet pontatlan. Legjobb tehát, ha a módszertani megjegyzéseket ezzel a számomra is fontos figyelmeztetéssel zárjuk.

Irodalom

BÁRCZI GÉZA 1956. Nyelvjárás és nyelv. *Magyar Nyelv* 52: 393–401.

BÁRCZI GÉZA 1982. *A Halotti Beszéd nyelvtörténeti elemzése*. Budapest, Akadémiai Kiadó.

- BENKŐ LORÁND 1960. *A magyar irodalmi írásbeliség a felvilágosodás korának első szakaszában*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- BENKŐ LORÁND 1980. *Az Árpád-kor magyar nyelvű szövegemlékei*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- HEGEDŰS ATTILA 2018. Alaktörténeti problémák. *Magyar Nyelv* 114: 196–202.
- HONTI LÁSZLÓ 2020. Névszói *-ik* végződéseink egyikének valószínű keletkezéstörténete. *Magyar Nyelvjárások* 58: 5–28.
- KOROMPAY KLÁRA 1991. A névszóragozás. In: BENKŐ LORÁND főszerk., *A magyar nyelv történeti nyelvtana 1. A korai ómagyar kor és előzményei*. Budapest, Akadémiai Kiadó. 284–318.
- KOROMPAY KLÁRA 1992. A névszójelezés. In: BENKŐ LORÁND főszerk., *A magyar nyelv történeti nyelvtana 2/1. A kései ómagyar kor. Morfematika*. Budapest, Akadémiai Kiadó. 321–354.
- KOROMPAY KLÁRA 2011. Két nézőpont találkozása: magyartanítás más anyanyelvűeknek... és a magyar nyelvtörténet. In: KÁDÁR EDIT–SZILÁGYI N. SÁNDOR szerk., *Szinkronikus nyelvleírás és diakrónia*. Kolozsvár, Erdélyi Múzeum-Egyesület. 148–162.
- É. KISS KATALIN 2017. Az *-ik* kiemelőjel eredetéről. In: É. KISS KATALIN–HEGEDŰS ATTILA–PINTÉR LILLA szerk., *Nyelvelmélet és diakrónia 3*. Budapest–Piliscsaba, Szent István Társulat. 75–90.
- D. MÁTAI MÁRIA 2011. *Magyar szófajttörténet*. Budapest, Argumentum Kiadó.
- MELICH JÁNOS 1918. Adatok a történeti magyar nyelvtanhoz. *Magyar Nyelv* 14: 230–252.
- SIMONYI ZSIGMOND 1895. *Tüzetes magyar nyelvtan*. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia.
- SIPOS PÁL 1991. A névmások. In: BENKŐ LORÁND főszerk., *A magyar nyelv történeti nyelvtana 1. A korai ómagyar kor és előzményei*. Budapest, Akadémiai Kiadó. 353–400.
- TESz. = BENKŐ LORÁND főszerk., *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára 1–4*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1967–1984.
- TNyt. = BENKŐ LORÁND főszerk., *A magyar nyelv történeti nyelvtana 1–2*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1991–1995.
- ÚMTsz. = B. LŐRINCZY ÉVA főszerk., *Új magyar tájszótár 1–5*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1979–2010.

Methodological remarks 2

This discussion paper addresses methodological issues in studying the Hungarian morpheme *-ik*. Besides providing an overview of the morpheme's origin, the author discusses the problems of citation practices and precise wording within linguistic publications.

Keywords: Hungarian morpheme *-ik*, methodology, citation practice

HEGEDŰS ATTILA
ORCID: 0009-0005-2971-0430
Pázmány Péter Katolikus Egyetem
hegedus.attila@btk.ppke.hu

Területi és társadalmi beágyazottságról Veszprém megyei boszorkányperes jegyzőkönyvek kéziratai alapján*

VARGA MÓNICA

1. Bevezetés, kérdésfeltevés

Jelen tanulmány boszorkányperes tanúkihallgatási jegyzőkönyvek kéziratait vizsgálja azzal a céllal, hogy a szövegekből kiindulva tárjon fel különféle ejtési, nyelvjárási jellemzőket a 18. század második felében. A feldolgozott forrásokra a lejegyző és a tanúk közös produktumaként szükséges tekinteni, ugyanis a lejegyzői közbeavatkozások, módosítások egy része nem nyilvánvaló és jellemzően nem is következetes (szövegváltozatok összevetése alapján lásd például VARGA 2021, 2022a, 2022b). Az egyes iratok területhez kapcsolása — tekintve, hogy a lejegyzők nyelvi életrajzának meghatározásához legtöbbször nincs elegendő információ — elsősorban a kihallgatások helyszíne szerint történik (ez gyakran megegyezik a tanúk lakhelyével). Korábbi vizsgálatok alapján előrebocsáthatjuk, hogy a megfigyelt variánsok egy része a szűkebb régió jellegzetességeit mutatja, mások viszont társadalmilag szélesebb körben elfogadottak lehettek (VARGA 2021, 2022c).

E tanulmány célja egy eseti vizsgálat, melynek középpontjában egy Veszprém megyei kézirat, a Németh Kata és Horváth János elleni tanúkihallgatási jegyzőkönyv áll, amely Vaszarról, 1759-ből származik, és 98 tanú beszámolóját tartalmazza. Az iratból betűhű átirás készült (a korábbi szövegközlésekről a további kutatással összefüggésben lásd 8. pont), az ezen végzett kvalitatív elemzés pedig arra irányult, hogy a vizsgált szöveg a közép-dunántúli–kisalföldi régió, azon belül a Balaton vidéki csoport mely sajátosságait őrzi, és mi lehet az oka a feltárás során tapasztalt hiányoknak, eltéréseknek (5–6. pont). Szem előtt tartva, hogy a közelmúlta, napjainkra meghatározott dialektológiai leírást nem adekvát egy az egyben visszavetíteni a korábbi időszakokra, további 17–18. századi kéziratokat is bevontam a régióból az adatok tágabb kontextusba helyezéséhez (7. pont). Az így nyert részeredmények összevetést kínálnak további történeti nyelvjáráskutatáshoz, valamint hozzájárulnak a lejegyzői profilok kérdéskörének árnyalásához.

* A tanulmány az NFKI FK 135186. számú munkálat (Regisztrfüggő változatok a középnyelvi nyelvújításban) támogatásával készült. Ezúton köszönöm a tanulmány korábbi változatához fűzött észrevételeket.

2. Problémafelvetés és módszer

A boszorkányperes jegyzőkönyvek jelentősége a nyelvjárások történeti vizsgálatához a következőképpen foglalható össze. A tanúkihallgatások során úgynevezett *cirkumstantialiter* vagy *voltaképpen* megvallott beszámolót vár a hatóság a megkérdezettektől, ennek megfelelően az egyes iratok különféle sajátosságokat őrizhetnek többek között a szóhasználat, a grammatikai-pragmatikai variánsok és a felidézett diskurzusok terén egyaránt. A szövegekben megfigyelhető sokféle tartalom azzal magyarázható, hogy a bizonyítékgyűjtés során a látszólag lényegtelen részletek is fontossá válhatnak az alulspecifikált boszorkányvád igazolása vagy éppen cáfolása kapcsán (részletesen lásd VARGA 2022a). Ezzel szemben az ejtésbeli sajátosságok rögzítése nem „szükséges” az eljárás szempontjából. Tekintve azonban, hogy még nincs köznyelv, legfeljebb spontán normatörekvések figyelhetők meg a hivatalosabb írásbeliségben (NÉMETH 2004), a tanúknak és a vádlottaknak feltett kérdéssorokban is adatolhatók területi ejtési variánsok, ha nem is minden formát enged át az írás „szűrője”. Történeti forrásokban a lejegyzői profil meghatározásának része a nyelvjárás kérdése, tipikusan nem kiindulásként, hanem eredményként (kódexek alapján részletesen lásd HAADER 2004, 2014; magánlevelekben KOC SIS 2020, 2022).

Az eddig e tekintetben vizsgált boszorkányperes jegyzőkönyvek az elhangzott szövegből készült és megformált lejegyzések, a hozzáférhető kéziratok ugyanakkor a rögzítési folyamat kései szakaszából valók, általában tisztázott, sőt másolt források. A levéltári feltárások több esetben is szövegváltozatokat hoztak felszínre, melyeknek egy része egyező kéztől is származhatott, más variánsok pedig részben vagy teljesen eltérő hangjelöléssel készültek, ráadásul a területiség szempontjából sem feltétlenül mutatnak egységes képet (részletesen lásd VARGA 2022a, 2024).

A nyelvjárási kép meghatározásakor csak a jelölt variánsokat érdemes figyelembe venni (nem cél tehát a források interpretációja és rekonstrukciója, vö. JUHÁSZ 2016), ugyanis a lejegyzői repertoár részeként csak akkor azonosíthatjuk egy ejtésváltozat használatát és annak mértékét, ha az valamilyen módon megkülönböztethető a változó további realizációitól. Az adatokból levonható következtetéseket árnyalhatja az a tény, hogy közel sem minden jellegzetes területi variáns jelölt írásban is, ráadásul — az eddigi esettanulmányok alapján legalábbis — a jegyzőkönyvek sem egyforma mértékben reprezentálják azt a területet, ahol készültek. Míg a Zala megyei iratokból többek között asszociatív *ö*-zést (*gyötröttő*), Biharból pedig markánsabb *i*-zést is sikerült kimutatni (VARGA 2021), addig például a palóc, vagy épp a dél-alföldi régió kiskunsági csoportjához kapcsolható szövegek inkább a szélesebb körben elfogadott variánsoknak engednek teret (ilyen például a magánhangzók zárt és nyílt realizációja; VARGA 2022c, 2024). Kérdés tehát, hogy ezúttal melyik tendenciát képviseli a feldolgozott anyag.

Az elemzés középpontjában álló tanúkihallgatási jegyzőkönyv Veszprém megye észak(nyugat)i részén, Vaszaron készült, a megkérdezett tanúk és a vádlottak

lakhelyén (Horváth János Gyimótról, Németh Kata pedig Csikvándról származik, de az eljárás idején már évtizedek óta Vaszarón élnek). A kitekintésként bevont iratok keletkezési helye Pápa, illetőleg a régió délebbi részéről Vilonya és Nagyvázsony. A Komárom megyéből származó jegyzőkönyvek elemzésekor korábban megfigyeltekkel (VARGA 2022c) ugyancsak kiegészíthető a nyelvjárási kép.

3. A vizsgált forrás mint boszorkányperes jegyzőkönyv

A területiség bemutatása előtt áttekintem az iratnak mint a boszorkányperes eljárás dokumentumának néhány jellemzőjét. A tanúknak feltett kérdések a tartalmukat tekintve általánosak, nyitottak. Az első kérdés arra vonatkozik, hogy ismeri-e a tanú a vádlottakat; a vallomások erre vonatkozó részét sem határozza meg előre a kérdés formája, azaz az eldöntendő kérdés nem egyszerű igenlő választ eredményez, hanem minden tanúnál kiegészítő információkat találunk arra nézve, hogy melyik vádlottat milyen régóta és mennyire jól ismerik. Innen értesülünk arról, hogy Horváth János pásztorkodni „szakadt ide” Gyimótról mintegy húsz esztendeje, „jóval utóbb”, mint Németh Kata, aki viszont mintegy negyven esztendeje, „a kuruc háború vége táján” ment férjhez Vaszarra Csikvándról. Emellett a tanúk egy része a vallomás ezen szakaszában reflektál arra, melyik vádlottat ismeri jobban, illetve régebb óta: *emlékezetitül ~ nevelkedésétül fogva*.¹ Egyes tanúk saját közösségi viszonyaira is kitérnek, elsősorban arra, ha kevésbé vesznek részt a közösségi életben (41. tanú: *másképpén sem Német Kata, sem Horváth János ösmeretességét, sem pedig más Emberekkel való Barátságot nem tart s- nemis ereszkedik mulato beszédekbenis*). Utóbbi megjegyzések jelentősége az, hogy ezek a tanúk saját bevallásuk szerint nem tudnak kellően részletes és megbízható információt nyújtani az ügy kivizsgálásához.

A második úgynevezett pontum pedig a korszakban általános boszorkányvádakra és hiedelmekre (rontás, a rontás megszüntetése, ellenségesség, fenyegetés és esetleges következményei) kérdez rá. A kérdőpontokat követően mind a 98 tanútól szerepel hosszabb-rövidebb beszámoló. A felidézett események egy része jóval korábban, akár 17–18 évvel a kihallgatás előtt történt. Ezzel együtt a vallomások nagy része igen reflexív abban a tekintetben, hogy a történetmondásokat át- meg átszövik az egyes epizódokat minősítő, értékelő személyes vélekedések. Emellett sokszor megfigyelhető a kérdésben megfogalmazott vádak visszhangozása, akár saját tapasztalatok részletezése nélkül is (például a 26. tanú: *a' kik akarattyok ellen cselekedtek azokat fenegették, reájok boszonkodtak, ugyan azokat fenegetésik után hamar érte Emberi, vagy marhabéli kár*). Többen is utalnak arra, hogy nemcsak a közhírral hallottak, hanem a saját közvetlen tapasztalataik miatt gyanakodnak a vádlottakra, néhányan pedig azt is megemlítik, hogy akkoriban mást nem gyanúsítottak ilyesmivel, például 16. tanú: *Más pedig a' Faluban a'*

¹ A szöveg részleteit a saját, betűhű átírásomban közlöm.

Tanu emlékezetire boszorkányos hirü nem volt, hanem csak ez a' Bába, és az emlétt Horváth János.

Az általános vélekedés mellett Horváth Jánost más típusú károkozással is gyanúsítják, mint Németh Katát (a férfiak és nők elleni azonos és különböző vádak és az azokhoz kapcsolódó reflexiók kapcsán lásd még VARGA 2022a), így képet kapunk a farkas alakban elkövetett rontásokra vonatkozó hiedelmekről is: *ezen esett kárát eöis Horváth Jánosra gyanétya, mert az olyan Szines Farkasra az Ebek nem ugatnak.*

A vádlottak rossz híre hangsúlyozottan közismert volt; még azok is kiemelték ezt, akik kevésbé ismerték őket, illetve akiknek nincs saját tapasztalatuk erről, például a 17. tanú: *Németh Kata Bába sem Horváth János miatt a' Tanunak ollyas kára /: mellyben öket okozhatná :/ nem esett, azért eöket nem vádolhattya.* Megfigyelhető tehát bizonyos kettősség a tanúk attitűdjében, ugyanis néhányan kevésbé köteleződnek el a köz hír mellett, például a 36. tanú: *jol lehet ezek[=nek] a' Faluban tudalékos ros z hirek volt ekkoráig, de a' Tanunak mivel ollyas kára nem esett gondja nem lévén reájok.* A jegyzőkönyv ezeket a látszólag kevésbé fontos megjegyzéseket is megőrzi, így azoknak mégis lehetett jelentőségük a bizonyítékgyűjtés szempontjából (lásd még VARGA 2025). Jelen kutatást tekintve pedig azért lényegesek, mert vizsgálhatók bennük az ejtésbeli, területi variánsok.

4. A vizsgált boszorkányper mint kézirat

A jegyzőkönyv kézírata az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárának Fol. Hung. 3320 jelzetén található, 64 lapból áll (átírva 124 ezer fölötti karaktert tesz ki). A duktus alapján egy kéz jegyezhet le az összes tanúvallomást; a hangjelölés is ezt támogatja, jóllehet inkább az adott hangot jelölő betű és annak formája vagy formái együttesen tekinthetők egyénítő jellemzőnek. Igen kevés különleges jelölést, illetve olyan fonéma : graféma megfeleltetést használ ugyanis a lejegyző, amely a korszakban ne lenne megszokott (részletesen lásd KOROMPAY 2003: 580–588, 2018: 89–93). A 18. századi iratokban általános *β*, és *f* grafémák mellett végig jellemző, hogy az *l + j* kapcsolat (*l*)*ly*-ként realizálódik olyankor is, amikor a *j* a felszólító mód, illetőleg kötőmód jele: *busullyon, vallyon*. A *t + j* kapcsolat szintén *ty*-vel jelölődik akkor is, ha a *j* toldalék része, például *tartya*. Nem példátlan a polifonémikus *i [j + i]*, elsősorban a *férinek* 'férjének' szóban (esetleg ide-sorolható a *tavali* is). Az ejtésvariánsok rögzítése szempontjából érdemes előre is jelezni, hogy (szemben a korszak más kézírataival) a vizsgált lejegyzésben leg-többször élesen elkülönül az *a* és az *o*, valamint az *i* és az *é* formája. Ennek megfelelően pedig könnyen azonosíthatók a nyíltabb és zártabb realizációk, illetőleg az *i*-zés. Az *i*, az *ö* és az *ü* esetében ugyanakkor az ékezetek hossza nem teszi egyértelműen megkülönböztethetővé a hosszú és a rövid ejtést (utóbbi más magánhangzóknaál sem különül el következetesen, például *Búza* de: *Buzát, Nemeth* de: *Németh*).

Az irat nagy valószínűséggel másolat: erre utal a rendezett kinézete, a terjedelemből képest viszonylag kevés javítás (jellemzően a betűk szintjén, ráírással; a szavak, szórészek betoldása ritkán fordul elő, áthúzással törlés nincs), valamint a lapok alján a folytatást előre jelző őrszók (lásd még VARGA 2025).

A kvalitatív elemzés a kéziratból indul ki; az összes olyan elemet számításba vettem, amelyben ejtésbeli, azon belül területi kötöttségű variáns figyelhető meg; ahol lehetséges volt, az ellenpéldákat is megjegyezve. Azt, hogy egy-egy változat a korszakban társadalmilag szélesebb körben elfogadott, tipikus-e, a Történeti magánéleti korpusz (a továbbiakban TMK, leírását lásd DÖMÖTÖR et al. 2017, NOVÁK et al. 2018) betűhíven közölt boszorkánypereit kontrollforrásként kezelve próbálom igazolni: ez főként valamelyes lexikai vagy morfofonetikai kötöttség esetében tűnik fel, ilyen az *-ít* képző nyíltabb magánhangzós *-ét* változata vagy épp az úgynevezett ablatívuszi toldalékok zártabb magánhangzós alakja (lásd még VARGA 2021).

5. Elemzés: ejtésbeli, területi variánsok a szövegekből kiindulva

A vizsgált jegyzőkönyvben (ahogyan a korszak más irataiban is, számos területen) általános, hogy az ún. ablatívuszi toldalékok zárt magánhangzósak, csak néhány példát idézve: *nevelkedésétül, okbul, csordárul*. A névmási formák változatosabb képet mutatnak, adatolható a *tülök* 'tőlük', ugyanakkor gyakoribb a közepső nyelvválású *töle*.

Rendszeresen jelölt a nyíltabb magánhangzós ejtés; hangsúlyos szótagban, például: *magyaró, öveg, hértelen, éjesztette, kénzötták* és szó belsejében egyaránt: *alég, szabadot* 'szabódott', *csikaja, gyanoságnál*. A toldalékokban is megfigyelhető a nyíltabb forma, azonban ezek rendszeresebbek a korszakban, például: *tülök* ~ *tölök* 'tőlük', *rajtok, károk, magok, akarattyok, köztök, felölök* 'felőlük', valamint az *-ít* képző *-ét* változata: *gyanét, gyógyét*.

A zártabb magánhangzós ejtés szintén igen gyakori szó elején és belsejében egyaránt: *ígyenessen* 'egyenesen', *ortzul* 'arcul', *hallottára, boszonkodott, kukuricza, Esztendüben, felülök* 'felőlük'. Ehhez kapcsolódik, hogy az *á* utáni *o*-zás is kimutatható: *szármozott, válosztot, károiktul, minnyájon, marhadot, társolkodos, eñyhányot*.

Az *i*-zést tartalmazó előfordulások nem kifejezetten gyakoriak: néhány, a korszakban tipikus variánst lehet idézni: *hitit, Fajdalmit, mindenikit, fenegettik*. Az *ö*-zés is ritka, és főként olyan tipikus elemeket érint, amelyek a korszakban is váltakozva használatosak: *föl, röpültek, köllene, löl, Csöngést*, illetőleg ellenpélda is adatolható *rögvel* : *regvel* (a *-val/-vel* csak ebben a szóban nem hasonul, ez azonban a lexéma sajátossága). Egyetlen példa adatolható, amely asszociatív *ö*-zést tartalmaz, de ez is váltakozik (*Csötse, Csötsö*).

Az illabiális formák is megfigyelhetők, ezek egy része is bevett a korszakban: *izenték, létekre* 'létükre', *ketőjecket, tölek* (de vö. *tölök*), *kölcsen* 'kölcson', míg

mások esetleg közvetlenebb területi kötöttségűek lehetnek (a TMK-ban ilyen formákra nincs adat): *menki* 'mennykő', *Lelki* 'lelkű'.

A depalatális ejtés bizonyos elemekhez markánsan kapcsolódik: a *feneget* ~ *feneget* kezdetű előfordulások a hatósági kérdésben váltakozva szerepelnek (*egyebeket fenegetvén boszszuságbul, fenegetések után*), míg a válaszokban kevés (3, egyetlen tanú vallomásaiban) kivétellel *n*-ező. A toldalékforma motiválhatta az *n*-ező formát az *Aszszont* esetében (10 fölötti előfordulás mellett több mint 40 nem depalatizált). További példák (egyszeri előfordulások, ellenpéldák nélkül): *savánkodtak* 'soványkodtak', *helette, Vállu*. Kivételesnek tűnik az iratban a *nyavalájának*, az *illen* és a *mellért* 'melyért' (45 *nyavaly*- kezdetű, 19 *ilyen*, valamint 40 *melly*- kezdetű forma mellett egy-egy előfordulás).

A palatális realizációk is megfigyelhetők: *vonyatnék, töltek* (de: *tölek* ~ *tölök* ~ *tülök* is), *bányod, kenyették, Mártony, előbbenyi*; a főnévi igenév képzője főként *-ni* (50 fölötti előfordulás), de nem teljesen példátlan a *-nyi* forma sem: *Pásztorkodnyi, történyi, ismérnyi, fürösztényi*. Az explozív *gy*-zés nem példátlan, 97. tanú: *várgy* (de *vö*. 75. tanú: *borjuzott, borjura, Borju*), hasonló jelenség figyelhető meg a *kögyökét* 'köldökét' és a *gyermekgyek* 'gyermekük' esetében.

Néhány lexémát érint az *l*-kiesés: ilyen a *szollakodtak* (a korszakban a TMK alapján ez kifejezetten a dunántúli, Zala, Tolna, Sopron és Veszprém megyei szövegekben jelentkezik), a *kucsolodot* (a TMK alapján ez a Dunántúlról éppúgy, mint Bihar és Csongrád megyéből is adathozható), további példa még a szövegben a *kögyökét* (szintén több területről, Pozsony, Csongrád és Szabolcs-Szatmár megyéből is adathozható) és a *párota* 'párolta' (utóbbi variánsra a TMK-ban nincs adat). A *v* kiesésre egy adat idézhető: *sialkodott* (TMK-ban egy Vas megyei adat van erre a változatra), ellenpélda a *hivta*. Előfordul zöngétlenedés is szó belsejében: *örszö, örszi*, valamint szó végén: *darabék* 'darabig'. Szó elején sem példátlan, azonban éppen a kérdéses helyen látszik nyoma javításnak: *Szördültek*.

Nem nyilvánvaló, hogy mennyire kötött területileg a *d* hasonulása a *tunna* 'tudna' esetében (*tudna* formában is előfordul; hasonló tövű alakok, ahol jelentkezhetne ez a megoldás, pl. *alunna*, nem szerepeltek az iratban; Veszprém megyében napjainkban jellemző fő belseji mássalhangzók hasonulása és akár rövidülése is, pl. *tuni, rakoni*; RÉVAY 2010: 98). Szintén nem egyértelmű, hogy a korszakban írássajátságként is tipikus intervokális nyúlás az ejtést tükrözi-e, és területi sajátosság lehet-e (a szövegben többször előfordul többek között a *bizonyosan* és a *neheztellő*, amelyek ejtésre is utalhattak, azonban a *Boszorkánnynak* esetében ez kevésbé valószínű).

Morfofonológiai variáns a *gabnájokat* (a TMK adatai megerősítik a dunántúli kötődést: Sopron és Zala megyei iratokban, valamint Körmendről származó szövegekből jelent meg).²

² Egyelőre nyitva kell hagynunk azt a kérdést, hogy területi vagy inkább korszakjellemző-e az *-ás/-és* funkciójában használt *-at/-et* bizonyos helyzetekben: *haza eresztetkor, mások szép kértére*, valamint a medális formák: *szolodott, nézegetődött*.

Az első benyomások alapján érdemesnek tűnt összevetni a tanúvallomások narratív részeit és felidézett diskurzusait, ugyanis bizonyos ritkább, jellegzetesebb variánsok inkább az idézetekben jelennek meg, ilyen a palatalizált forma: *eb Félyen **tölyek**; mondván: hogyha akár mi ollyas kára fog **történyi**, várgy reá várgy, ezt bizony meg **bányod*** (utóbbi részletben az explozív gy-zés is megfigyelhető). Kisebb mértékben ilyen az *i*-zés: *eötet ugy mond: **fenegettik***, és más zárt illabiális változatok: *löl ám tüzes **menki***. A beszélőváltással is járhat a formák közötti váltakozás: *azt mondotta, hogy ugy mond: mégis **lel** téged a' hideg a' Tanu azt felelte, hogy **löl***. Természetesen egy előfordulásból még nem lehet következtetni arra, hogy tudatosan őrizték meg a különbséget (a folytatás szerint a másik beszélő is átveszi azt a formát, amelyet a lejegyzés szerint a tanú használ, például: *arra amaz azt mondotta hogy **löl** ám tüzes menki*; ennek azonban többféle oka is lehet, beleértve, hogy szabadon váltakozott a két variáns; a szövegben 7 *lel* és 4 *löl* adat található). Ezzel együtt a narratív részek sem tekinthetők egyértelműen kevésbé nyelvjárásiaknak.

A szövegből kinyert részeredményeket érdemes többféle szembesítésnek alávetni. A régió közelmúltbeli leírása csak közvetett párhuzamként kínálkozik, tehát ettől az összevetéstől több okból sem várhatunk teljes egyezést, ahogy arról a következőkben szó lesz.

6. A szűkebb és tágabb régió a közelmúltban

Az irat a keletkezés helye (és a tanúk lakhelye) szerint a közép-dunántúli, kiskisalföldi régióba tartozik (jelenkori leírását lásd JUHÁSZ 2001: 271–273; kifejezetten Veszprém megyéről újabban lásd például H. TÓTH 2010: 71–75, RÉVAY 2010). Fontos, hogy több, a régióban megfigyelt variáns nem lehetett azonosítani a történeti, írott szövegben a lejegyzői repertoár részeként: ilyenek a magánhangzók rövidülésének vagy épp nyúlásának realizációi (az ékezetek hosszúságának jelölése nem következetes), a nyílt és zárt *e*, az illabiális *a*, a labiális *á*, valamint a diftongusok (H. TÓTH szerint szövegeik a beszélők jelentős diftongáló hajlámáról tanúskodnak, elsősorban a nyitódó diftongusok jellemzik a területet; a labiális *á* hangok különféle variánsai változatként jelentkeznek, az illabiális *a* variánsai pedig szórványosan fordulnak elő, 2010: 71).

A kéziratban is rendszeresen adatolható volt ugyanakkor nyíltabbá válás és zártabbá válás egyaránt (H. TÓTH szerint a zártabbá válás jellemző, 2010: 70), beleértve az *á* utáni *o*-zást, amely ritkább, de közel sem példa nélküli. Ezzel szemben az *ő*-zés kevésbé jellemzi az iratot, ritkán fordul elő és leginkább olyan elemeken, amelyek a korszakban tipikusnak tekinthetők (a közelmúltban H. TÓTH egyénileg váltakozva, de általánosnak tartja, ahogy az *ü*-zést is, 2010: 73). Az iratot inkább az illabiális variánsok jellemzik. Az erős *-í*-zés a Balaton vidéki csoport kivételével megfigyelhető a régióban; H. TÓTH szerint felbukkannak, de az anyag egészében szórványosan fordulnak elő (2010: 74). Az 1759-es irat kevés *i*-zést mutat, tehát az utóbbi megfigyeléshez közelebbi állapotra lehet belőle

következtetni. A régiót szintén jellemző depalatalizáció az íratban adatolható, ugyanakkor nem kizárólagos variáns, ellenpéldák is mutatkoztak, ahogy a kifejezetten palatális változatok esetében is. Az *exploziv gy, ty* variánsok szintén nem példátlanok az íratban, de lexikailag kötöttek. Az *l* kiesésére is vannak példák. A *-nyi* képzős főnévi igenévi alakok napjainkban ugyancsak szórványosan fordulnak elő meghatározott területen (vö. RÉVAY 2010: 88–89); ahogy a vizsgált íratban is adatolhatók, jóllehet közel sem főváltozatokként.

7. További 17–18. századi iratok a területről

Kevés olyan boszorkányperes jegyzőkönyv maradt fenn, és érhető el kéziratban, amelyet Veszprém megyében rögzítettek.³ Ilyen a Szabó János özvegye és Finta Benedekné elleni kihallgatás 1629-ből (helyszíne Pápa, a tanúk és a vádlottak Kupról származnak; a szöveg bárki számára elérhető TMK-ból, Bosz. 554.), valamint a jóval későbbi, 1767-ben rögzített tanúvallomás Horváth Jánosné ellen Vilonyáról (szövege ugyancsak elérhető a TMK-ból, Bosz. 406.; az iratok jogtörténeti és lejegyzői kontextusáról részletesen lásd VARGA 2025).

A 17. századi írat igen rövid vallomásokat tartalmaz, talán ezzel is függ össze az, hogy viszonylag kevés olyan elemet sikerült adatolni, amelyekben területhez köthető ejtésvariáns mutatkozik. További nehézség, hogy az *a* és az *o*, sőt helyenként az *u* és az *o* grafémái nem különülnek el élesen. Az ún. ablátívuszi toldalékok jellemzően zárt magánhangzósak (*Janosnetul, etül, hegyrul*), ugyanakkor a névmási formákra ez nem terjed ki (*tölem, tölö*). A jegyzőkönyv más kézzel írt hivataltal részében is a középső nyelvváltsfokú variánsok jelentkezek: *inczelkődestol, inquisitiobolis, büntetetestöl, esztendőktöl, kiröl*.

Egyaránt adatolhatók zárt (*felül* 'felöl')⁴ és nyílt magánhangzós (*massakat, egiöt, föröztö, esmertem*) formák. Utóbbi tendenciát a hivatalosabb részekben sem kerülnek a lejegyzők (*czeleködettiök, nekoł, mindenöt, szerent, magokkal, bizonettas, hitoket*), jóllehet a *szerint*, a *maguk* és az *-ít* képzős igealakok nyílt magánhangzós változatai inkább a korszak, mint a szűkebb terület sajátosságai. Az *á* utáni *o*-zás példái szintén tipikusak (*labom, labodat*). Az *i*-zés megfigyelhető: a korszakban általános *kertiben, kezit* típus mellett hangsúlyos helyzetben sem példátlan (*filť, filťek, irdemlette*). Az *ö*-zés a tipikus *föl, köl* 'kell', *Eörsebet* és *pörös* 'peres' mellett asszociatív módon is jelentkezik bizonyos lexémákban: *tölö* 'töle', *kötöttö, feleölö, föröztö, özuö, öltö* 'ülte'. A labiális–illabiális váltakozás más elemeket is érint; ilyen a *hüti ~ hōti* 'hite', *önget* 'inget' (utóbbi nyíltabbá is válik), illetőleg a *lika, tikmoniat*, valamint a korszakban tipikus *ellenek* 'ellenük' és *uelek* 'velük'.

³ A TMK anyaga alapján éppúgy, mint az újabb néprajzi gyűjtőhonlap szerint (<https://boszorkanykorok.hu/szovegek.html>).

⁴ A szövegközlésben a *késüre* alak is szerepel, a kézirat alapján azonban valószínűbb a nem zárt *későre* forma.

A mássalhangzókat tekintve a depalatalizált változatok ugyancsak kimutathatók, a jegyzőkönyv hivatalosabb részeiben is preferáltak (csak néhány példát hozva: *helekben*, *törüen* 'törvény', *bizonsaghra*, *Aszont*), ahogy a vallomásokban is: *Törüen*, *fenegette*, *helirül*, *Azon* 'asszony'. Kifejezetten palatális ejtészváltozatok ugyanakkor nem látszanak; a főnévi igenév képzője az iratban *nj*-ként szerepel (*inquiralnj*, *mondanj*), így hangértéke kétséges, nem zárható ki a *j* polifonémikus értéke. Az *l*-kiesés a *pogár* 'polgár' lexémát érinti, méghozzá szinte teljes következetességgel.

A jóval későbbi, 1767-es vilonyai jegyzőkönyvben ugyancsak zárt magánhangzósak az összefoglaló néven ablatívuszi toldalékok (a tanúknak feltett kérdésekben is): *Weszprémbül*, *háztul*, *Temetőrül*. A magánhangzók nyílt (*éjesztetem*, *Szalánája*, *Bubájas*, *szerént*, *rutécs*, *emlégett*, *hódéttani*, *galibájok*) és zárt magánhangzós variánsai (*Mustoha*, *gyüött*, *felül* 'felől', *ollyatin*) egyaránt adatolhatók, beleértve az *á* utáni *o*-zást: *fárodozni*, *Számtolanszor*. Az *ö*-zés a korszakban tipikus elemeket érinti (*Lölte*, *Köllöt*, *föntt*, ellenpéldák nélkül); *i*-zésre mindössze egy példa van az iratban (*elein*). A depalatalizált formák megfigyelhetők: *fenegette* (három adat), *fenegetődött* (de: *fenyegetése*), *mihelest* (két adat, ellenpélda nincs), *folttata* (de: [hír] *fol*y, és *fol*yamodott), *sinlöd* ~ *Sinlödik* (összesen három példa, ellenpélda nélkül), *Nyavalában* (hét *Nyaval*- kezdetű előfordulás, nincs ellenpélda), ahogy az *l* kiesése is a *szolakodván* esetében.

Emellett egy 1756-ban, Nagyvárszonyban rögzített jegyzőkönyvből vizsgáltam meg a (Komárom megyei, etei) vádlottak kihallgatását azzal összefüggésben, hogy a kérdésekben is kimutathatók-e a megfigyelt ejtészváltozatok (utóbbi irat is elérhető a TMK-ból, Bosz. 404.). Ennek alapján a hatóság tagjai sem kerültek a különféle pozícióban jelentkező nyílt magánhangzós variánsokat (kérdésben: *tulajdonétották*, *nyavalájokat*, válaszokban: *halálazván*, *halattas*, *állapatomat*, *dorgálásam*, *gonoszágat*, *magok*, *gyanóságuk*, *Csötörtökk*[=nek], *szerént*, *hejjába*, *emlégett*, *szóllétottam*, *állétván*, *késértvén*, *simétván*), ahogyan az *á* utáni *o*-zást sem (*szármozott*, *Tálos*, *Komádot*; a válaszban: *ruhákot*, *rázottatván*, *ártotlanokra*, illetve további zárt magánhangzós ejtésű adat a *felülem*). A válaszokban adatolható a depalatalizáció (*nyavalája*, *nyavalába*, *Leán*, *föllebb*, *Kéthelen*, *hánt*, *szoknájába*). Emellett nem példátlan az asszociatív *ö*-zés: *tülő*, *röjtöttö*, *közöttö*, *öszvö*, *ügyömet*. További sajátossággént talán hasonulásra példa a *pazallást* 'parzarlást'.

A bemutatott iratokra jellemző tendenciák összehasonlítását az 1. táblázat mutatja (a „+” rendszeresebb előfordulást, a „-” hiányt, a „~” pedig a csak néhány lexémát érintő vagy a korszakban tipikus variánsokat jelenti). Ennek alapján a leginkább jelölt sajátosság (az ablatívuszi toldalékok zártsága mellett) a nyílt magánhangzós ejtés, a mássalhangzókat tekintve pedig a depalatális megoldások; a zárt magánhangzós változatok valamivel kevesebb elemet érintve realizálódnak; az *i*-zés és az *ö*-zés egyaránt kimutatható, de változatos módon és mértékben, viszont egyik sem bizonyult dominánsnak.

Keletkezés éve terület Ejtésvariáns	1629 Pápa, Kup	1759 Vaszar	1767 Vilonya	1756 Nagyvázsony
nyíltabb mgh.	+	+	+	+
á utáni o-zás	~	+	~	~
zártabb mgh.	~	~	~	~
í-zés	~	~	~	~
ő-zés	+	~	~	~
l-ezés, n-ezés	+	+	+	~
-nyi	? ⁵	~	–	~
explozív gy, ty	–	~	–	–
l-kiesés	~	+	~	–

1. táblázat. Tendenciaszerűen megjelenő ejtésvariánsok a Veszprém megyéhez köthető boszorkányszerű jegyzőkönyvek alapján

Érdekes ugyanakkor kitekinteni egy korábbi vizsgálat részeredményeire azt a kérdést felvetve, hogy az ott feldolgozott Komárom megyei, Kamocsáról és Ógyalláról származó iratanyag hasonló vagy különböző képet mutat-e, mint Vaszarhoz és Vilonyához kötött jegyzőkönyvek (a részletes eredményeket példák-
kal lásd VARGA 2022c). Az iratok közös jellemzője, hogy az ablatívuszi toldalé-
kok magánhangzói zártak. Emellett markáns a nyíltabb magánhangzós variánsok
használata, ahogy az á utáni o-zás is. Mindhárom iratban rendszeres az ő-zés
hangsúlyos és hangsúlytalan helyzetben egyaránt. A mássalhangzókat tekintve
több példa található depalatális változatokra, az ógyallai szövegekben viszont a
palatális változatok is teret kaptak. A -nyi-zés ugyanakkor csak az egyik ógyallai
iratban mutatható ki, a másiban azonban egyáltalán nem fordul elő. Az l kiesése
nem példátlan. Az -í-zés ugyanakkor lexikálisan kötöttek bizonyult, az explozív
gy, ty variánsok pedig nem adatolhatók (kivéve a *gyött* típus).

Összességében a régió különböző részeiről származó iratok mutatnak hasonló
tendenciákat, például a nyílt és zárt magánhangzós variánsokat (beleértve a lexi-
kailag szükségszerűen kötöttebb á utáni o-zást) vagy épp a depalatális megoldá-
sokat tekintve. Jóllehet szűkebb az érintett lexémák köre, de az l kiesése is több
jegyzőkönyvből adatolható. Az í-zés és az ő-zés ugyanakkor változatosabb mér-
tékben realizálódott az egyes kéziratokban (utóbbi a Komárom megyéből szár-
mazó iratokban markánsabbnak tűnik) ahogy a palatális változatok is. Megjegy-
zendő, hogy az egyes variációk erősségének meghatározását az a tapasztalat is
befolyásolja, hogy egy-egy elem akár az adott iraton belül is többféle variációnak
lehetett kitéve (például: *tülök* ~ *tölyek* ~ *tölök*).

⁵ Az *nj* hangértéke miatt a realizáció nem nyilvánvaló.

8. Összegzés, további feladatok

Jelen tanulmány középpontjában egy 1759-ben, Vaszaron készült tanúkihallgatási jegyzőkönyv területi és társadalmi beágyazottságának feltárása állt. A kéziratból kiindulva markánsnak bizonyult a nyíltabb és zártabb magánhangzós variánsok rögzítése (beleértve az *á* utáni *o*-zást is), a mássalhangzókat érintő variációt tekintve pedig a depalatalizált változatok jelentkeztek rendszeresen. Lexikailag kötött módon, de *l* és *v* kiesést is meg lehetett figyelni; annak megállapításához, hogy ez inkább szűken értett területi sajátosság-e, vagy pedig az informális, beszélt nyelv lenyomata, további vizsgálatok szükségesek. A régió közelmúltbeli leírásával szembesítve az eredményeket, éppúgy tapasztalhatók egyezések, mint eltérések a preferenciákat illetően (főként az *i*-zés és az *ö*-zés bizonyult kevésbé meghatározónak a feldolgozott történeti forrásban), a megfeleltetés pedig többek között azért is közvetett, mert a jelenleg leírható ejtésvariánsok egy részét az írott forrásban nem lehetett azonosítani.

A rögzített szöveg a tanúk és a lejegyző közös produktumának tekinthető: a hatóság tagjai maguk sem kerültek bizonyos ejtésvariánsokat, emellett a felidézett diskurzusok külön megvizsgálva sem bizonyultak egyértelműen „nyelvjárásiassabbnak” (jóllehet a palatalizált ejtésre és az *i*-zésre több példa található ezekben a részletekben). A részeredményeket további, kisebb terjedelmű Veszprém megyei szövegek feldolgozása árnyalta. Utóbbiakban kevesebb markáns sajátoságot lehetett megfigyelni, ezzel együtt a pápai és a nagyvázsonyi kéziratok is azt mutatják, hogy a hatósági kérdésekben vagy más hivatalosabb szövegrészekben sem kerülnek a szűkebb-tágabb régióhoz köthető megoldásokat. Jóllehet a 17. századi pápai jegyzőkönyv a hivatalosabb részeiben középső nyelvválásfokú magánhangzós ablátívuszi toldalékokat használ, a tanúvallomásokban ugyanakkor a zárt magánhangzós forma is adatolható, a későbbiekben pedig általánossá válik, nem kizárólag az ezúttal vizsgált területen (lásd még VARGA 2021, 2022b, 2024). Komárom megyére kitekintve valamivel markánsabb *ö*-zést is lehetett azonosítani (kevesebb előfordulással, de a pápai iratban is), a *-nyi*-zés kapcsán pedig a két ógyallai iratban ellentétesek a tendenciák.

A kutatás egyrészt bővíthető időben (a korszakon belüli korábbi, de akár a későbbi időszak forrásaihoz is kapcsolódva), és részben eltérő regisztereket, például 16. századi jobbagyleveleket (DÖMÖTÖR–VARGA 2018) bevonva, másrészt a boszorkányperek szövegtípusán belül is további jegyzőkönyveket feldolgozva. Kézenfekvő lenne a Németh Kata és Horváth János elleni eljárás további részeit, elsősorban a vádlottak kihallgatását is elemezni, felvetve, hogy közvetlenebb képet adnak-e az egyéni nyelvhasználatról és a közeli terület, Gyimót és Csikvánd jellemzőiről. Jelenleg azonban a kézirat lelőhelye ismeretlen: jóllehet KOMÁROMY (1910: 692) a teljes jegyzőkönyvhöz az Országos Levéltár Lad A. Fasc. 1. No. 3. Lig 1. jelzetét adta meg, ennek alapján a tétel az Országos Levéltárban nem található. A tanúvallomások lelőhelyéről, azaz Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárból ugyancsak nem került elő az irat, ahogy a Győr-Moson-Sopron

Megyei Levéltár⁶ és a Veszprém Megyei Levéltár állományában sem szerepel. Korábban KOMÁROMY (1910: 681–691) közölte a vádlottak kihallgatását is (TÓTH G. ennek utánközlését tartalmazza a kiadvány közlési elvei szerint, a korábbi kötetben hivatkozott jelzeten ugyanis nem találták meg a keresett iratot, 2005: 462–469).⁷ A szöveg már 1910-ben is modernizált hangjelöléssel jelent meg, így a területi variációk vizsgálatára alkalmatlan, elemzésétől el kell tekintenünk. Hozzá kell tenni, hogy a kézirattal összevetve ugyancsak számos, a hangjelölésen jócskán túlmutató eltérést lehet megfigyelni a tanúvallomás közölt változatában, kihagyást és szóválasztásbeli, szórendi, grammatikai módosítást egyaránt, így nem tekinthető megbízható forrásnak a nyelvészeti vizsgálatokhoz (TÓTH G. 2005 közlése hasonlóképpen problematikus, lásd még VARGA 2022a, 2025). Az iratanyag további kutatását tehát segítené, ha a későbbiekben mások számára is hozzáférhetővé lehetne tenni az elemzéshez használt betűhű (igényű) szövegközlést.

Irodalom

- DÖMÖTÖR ADRIENNE–VARGA MÓNKA 2018. *Könyörüljön tenagyságtok rajtunk... – 50 irat a XVI. századi jobbagylevelezésből*. Budapest, Magyar Nyelvtudományi Társaság – Magyar Nemzeti Levéltár.
- DÖMÖTÖR ADRIENNE–GUGÁN KATALIN–NOVÁK ATTILA–VARGA MÓNKA 2017. Kiutkeresés a morfológiai labirintusból – korpuszpépítés ó- és középmagyar kori magánéleti szövegekből. *Nyelvtudományi Közlemények* 113: 85–110.
- HAADER LEA 2004. A Nyulak szigeti scriptórium mint műhely. *Magyar Nyelvőr* 128: 196–205.
- HAADER LEA 2014. A kritikai forráskiadások egy hozadékáról. Elvi meggondolások egy ómagyar hibatipológiához. In: LACZKÓ KRISZTINA–TÁTRA SZILÁRD szerk., *Elmélet és módszer. Nyelvészeti tanulmányok*. Budapest, Eötvös Collegium. 87–103.
- H. TÓTH TIBOR 2010. A Veszprém megyei nyelvjárások hangjelenségei. In: HÁRI GYULA–H. TÓTH TIBOR szerk., *Regionalitás és nyelvjárásosság Veszprém megyében*. Veszprém, Pannon Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszék. 67–78.
- JUHÁSZ DEZSŐ 2001. A magyar nyelvjárások területi egységei: A nyelvjárás régiók. In: KISS JENŐ szerk., *Magyar dialektológia*. Budapest, Osiris Kiadó. 262–316.
- JUHÁSZ DEZSŐ 2016. Interpretációs szintek a nyelvemlékek olvasásában és értelmezésében. In: BENŐ ATTILA–SZABÓ T. CSILLA szerk., *Az ember és a nyelv – térben és időben. Emlékkönyv Szabó T. Attila születésének 110. évfordulóján*. Kolozsvár, Erdélyi Múzeum–Egyesület. 183–190.

⁶ Az iratokat ugyanis Győr vármegye alispánja terjesztette fel a királyi kancelláriához; a Veszprém Megyei Levéltár pedig a kihallgatások helyszíne miatt lehetne őrzhető.

⁷ Az erre vonatkozó tájékoztatást az Országos Levéltár C 28 állag referensének köszönöm.

- KOCSIS ZSUZSANNA 2020. *Kora újkori levélmínokok. Kézazonosítási lehetőségek elmélete és módszerei*. Budapest, Szépirodalmi Figyelő Alapítvány. Gondolat-Jel. 2.
- KOCSIS ZSUZSANNA 2022. Hogyan nevezzek? Egy misszilisírnok azonosításának lehetőségei és korlátai. In: FORGÁCS TAMÁS–NÉMETH MIKLÓS–SINKOVICS BALÁZS szerk., *A nyelvtörténeti kutatások újabb eredményei 11*. Szeged, SZTE. 229–240.
- Komárom megye pere Görbe Ilona ellen, Ógyalla, 1733. URL: https://boszorkanykorok.hu/src/docs/73301KoKe2cBJ2018_compressed.pdf (utolsó letöltés: 2023. április 26.)
- Komárom megye pere Oláh Mihályné ellen, Kamocsa, 1727. URL: https://boszorkanykorok.hu/src/docs/72710KoKe2cBJ2017_compressed.pdf (utolsó letöltés: 2023. április 26.)
- Komárom megye pere Diószeghy Andrásné ellen, Ógyalla, 1752. URL: https://boszorkanykorok.hu/src/docs/75203KoKe5bBJ2019_compressed.pdf (utolsó letöltés: 2023. április 26.)
- KOMÁROMY ANDOR 1910. *Magyarországi boszorkányperek oklevéltára*. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia.
- KOROMPAY KLÁRA 2003. Helyesírás-történet. In: KISS JENŐ–PUSZTAI FERENC szerk., *Magyar nyelvtörténet*. Budapest, Osiris Kiadó. 697–704.
- KOROMPAY KLÁRA 2018. Helyesírás-történet. In: KISS JENŐ–PUSZTAI FERENC szerk., *A magyar nyelvtörténet kézikönyve*. Budapest, Tinta Könyvkiadó. 90–95.
- NÉMETH MIKLÓS 2004. *Nyelvjárás, beszélt nyelv és spontán sztenderdizációs törekvések a XVIII. századi szegedi írnoki nyelvváltozatban*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- NOVÁK, ATTLA–GUGÁN, KATALIN–VARGA, MÓNKA–DÖMÖTÖR, ADRIENNE 2018. Creation of an annotated corpus of Old and Middle Hungarian court records and private correspondence. *Language Resources and Evaluation* 52: 1–28.
- RÉVAY VALÉRIA 2010. A Veszprém megyei nyelvjárások morfológiája. In: HÁRI GYULA–H. TÓTH TIBOR szerk., *Regionalitás és nyelvjárásiasság Veszprém megyében*. Veszprém, Pannon Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszék. 79–102.
- Tanúkihallgatás Németh Kata és Horváth János ellen, Vaszar, 1759 = Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár, Fol. Hung. 3320
- Tanúkihallgatás Horváth Jánosné ellen, Vilonya, 1767 = Magyar Nemzeti Levéltár, Országos Levéltár P 0707 XXVI 265 176 01–04
- TMK = Történeti magánéleti korpusz. <https://tmk.nytd.hu/>
- TÓTH G. PÉTER szerk. 2005. *A magyarországi boszorkányság forrásai 4*. Budapest, Balassi Kiadó.
- Vádlottak kihallgatása: Szabó Kata és Kiss Éva, Nagyvázsöny, 1756 = Magyar Nemzeti Levéltár, Országos Levéltár P 0707 XXVI 265 78b 01–08
- VARGA MÓNKA 2021. Nyelvjárási jellemzők megjelenéséről boszorkányperes jegyzőkönyvek kézírataiban. *Magyar Nyelvjárások* 59: 103–125.
- VARGA MÓNKA 2022a. *Kommunikáció és szövegformálás boszorkányperekben*. Gondolat-Jel 6. Budapest, Szépirodalmi Figyelő Alapítvány.

- VARGA MÓNKA 2022b. Adalékok a lejegyzői diskurzusstratégiák feltárásához boszorkányperekben. In: VARGA LAJOS–BOROS ISTVÁN–TAKÁCS LÁSZLÓ szerk., *Cura scriptorum : III. Scriptorium Konferencia*. Budapest, Piliscsaba, Szent István Társulat – Avicenna Közel-Kelet Kutatások Intézete – Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Moravcsik Gyula Intézet. 275–290.
- VARGA MÓNKA 2022c. Boszorkányos lelemények: 18. századi tanúvallomás-kéziratok írásos, lejegyzői, valamint nyelvjárás-történeti kontextusa. *Nyelvtudományi Közlemények* 118: 209–230.
- VARGA MÓNKA 2024. Boszorkányperes jegyzőkönyv-változatok kéziratainak területi és társadalmi beágyazottsága. In: Boros István szerk., *Lineas exarare: V. Scriptorium konferencia*. Budapest, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészeti- és Társadalomtudományi Kar 237–252. URL: <https://omp.ppke.hu/btk/catalog/view/37/149/388>
- VARGA MÓNKA 2025. A lejegyzői kontextusról Veszprém megyei boszorkányperes jegyzőkönyvek kéziratai alapján. In: *VI. Scriptorium konferencia*. (megjelenés előtt.)

On dialectal and social embedding of manuscripts of witchcraft records in Veszprém county

The present paper studies the dialectal features in manuscripts of witness depositions of Hungarian witch trials, focussing on a record involving 98 witnesses from Veszprém county. Witness depositions of the Middle Hungarian period turned out to be dialectal sources of the past, however, they need to be considered as co-productions of the witnesses and the scribes. This analysis explores the phonological (spelling) variations preserved during the recording, in order to find out which dialectal features can be captured and how the results relate to the more recent description of the region. There will also be some comparison including other historical records from the region, pointing out that some of the studied variants were rather socially and historically than regionally embedded during the period. Data came from close reading of the letter-perfect transcriptions of the manuscripts and queries of some morphological and lexically bounded phonological variants from the Old and Middle Hungarian Corpus of Informal Language Use.

Keywords: historical dialectology, Middle Hungarian period, spelling variation, witness depositions of witch trials, social and historical embedding

VARGA MÓNKA

ORCID: 0000-0002-5389-2167

HUN-REN Nyelvtudományi Kutatóközpont, Budapest
varga.monika@nytud.hu

Tér, idő és társadalom hármas koordinátarendszere: Egy nyelvföldrajzi kutatási projekt valóságosidő-vizsgálati moduljának dimenzionális keretei

FERENCZI GÁBOR

1. Bevezetés

Tanulmányom a Kemenesalja és vidéke nyelvföldrajzi kutatási projektje (a továbbiakban: KNyK-projekt) mibenlétét, céljait ismerteti röviden, a magyar dialektológia újabb fejleményeinek sodrába illesztve, majd vázlatos áttekintést nyújt a vállalkozás terepmunkája során gyűjtött, informatizált adatoknak a kutatás kiindulópontjául tekintett MNyA-adattárral való összevetési lehetőségeiről. E valóságosidő-vizsgálatnak a tér, társadalom és idő hármas koordinátarendszerében való értelmezése külön figyelmet érdemel, ti. az említett adattárak jól használhatók a nyelvi változás kutatásában (a *valóságosidő-vizsgálat* terminusnak a hazai szakirodalomban való használatához többek között lásd KONTRA 2012, BODÓ 2013, BORBÉLY 2014, E. NAGY 2019).

2. Elvi-módszertani kérdések: dimenzionális nyelvészet, nyelvföldrajz, változásvizsgálat, adatinformaticizálás

A dimenzionális nyelvszemlélet napjaink nyelvjáráskutatásának sajátossága, amelyben szerves egységet alkotva áll együtt a nyelvi működés három fő dimenziója: a térbeli, az időbeli és a humán dimenzió (lásd KISS 1999: 420, KISS 2002: 3–20, JUHÁSZ 2002a: 149–153, JUHÁSZ 2002b: 166). A nyelvföldrajz mint sajátos munkamódszer és vizsgálati szemlélet a térbeliség felől közelíti az időbeliséget és a társadalmiság szempontját (lásd JUHÁSZ 2001: 92, JUHÁSZ 2007b: 134). Alapanyaga a térképek segítségével ábrázolt, atlaszokba rendezett dialektális vagy multilingvális szógyűjtemény, amely hang-, alak-, szó- és jelentéstani jelenségmegoszlásokat ábrázol (lásd JUHÁSZ 2007a: 33).

Napjainkra a nyelvatlaszok készítésének módszere sokat finomodott: tetten érhető rajta a nyelvtudomány időről időre megújuló személeti változása és az adatmegjelenítési eljárás terén a modern kori technika okozta fejlődés is (az areális nyelvészet kapcsán többek között lásd LIZANEC 1992: 8, SÁNDOR 2004: 22, részletesebben lásd BALÁZS 1983). A regionalitás vizsgálatán túl a történelmi,

kulturális, társadalmi tényezők nyelvre való hatásának kutatása egyre jobban előtérbe került az atlaszmunkálatokban, s emellett a változásvizsgálatok a nyolcvanas évektől kezdődően szinte szükséges és elengedhetetlen „tartozékai” a dialektológiai vizsgálatoknak. Ebből ered a nyelvjáráskutatásnak a szociolingvisztikával való szorosabb összekapcsolódása, s ebből következő módszertani megújulása, kibővülése (lásd KISS 1999). A szociolingvisztikai alapelvek és módszerek elterjedése természetesen eredményezte az olyan többdimenziós nyelvföldrajzi atlaszok készítésének igényét, amelyek már a szociolingvisztikai változókat (nem, életkor, társadalmi réteg, beszédhelyzet) is mutatják a térbeliség mellett (lásd KISS 1998: 31). Az ezredforduló táján mutatkozik meg Magyarországon is az a szemlélet, amely részint a dialektológiában, részint a nyelvföldrajzi atlaszok ábrázolásában egyszerre hívja fel a figyelmet a nyelvi működés három alapvető dimenziója együttes számbavételének szükségességére (lásd KISS 1999, majd JUHÁSZ 2002a).

Ami a nyelvi adatok gyűjtésében, rögzítésében mutatkozó technikai-technológiai újításokat, illetve a nyelvjáráskutatásban is teret hódító, újabb nyelvészeti megközelítéseket illeti: egyértelműen modernizáció tapasztalható az adatok kartográfiai megjelenítése s az alkalmazott ábrázolási technikák terén. E technológiai megújulás kezdetben főként a nyomtatott térképek előkészítési szakaszában nyújtott segítséget, majd később egyre jobban elterjedt a teljes térképezési folyamat digitalizálása, majd informatizálása, kezdve az adatok adatbázisba rendezésétől, azok különféle szempontok szerinti lekérdezhetőségén át a térképen való megjelenítésükig, hozzáférhetővé tételükig. E téren úttörő vállalkozás volt a magyar nyelvföldrajzi szakirodalomban az ukrán–román–magyar határ mentét bemutató térképlapok sora (lásd P. LAKATOS szerk. 2012, továbbá a többdimenziós atlaszok iránti nemzetközi és hazai igényről korábban lásd T. KÁROLYI–P. LAKATOS 2006: 84–86).

A korábbi jelenséghatár-feltérképezésekhez képest e módszer — a technikai előállítás újszerűsége mellett — a legnagyobb újítást a nyelvi és társadalmi változók korrelációjának nyelvföldrajzi ábrázolása terén hozta. E módszer által egymásra vonatkoztathatók a látszólagos- és valóságosidő-vizsgálatok; illetve úgy ábrázolható a regionális nyelvi valóság, hogy a feltárt nyelvi adatok s jelenségek elhelyezhetővé válnak a nyelvjárás–köznyelv két szélső pólusában s az általuk közre zárt változásspektrumban (lásd KISS 1999: 424). Mindemellett az adatokhoz rendelkezhető a térképlapokon a társadalmi disztribúciók, ennek révén pedig megragadható a térben a nyelvhasználatot jellemző dinamizmus, a nyelvi változók társadalmi megoszlása, továbbá megrajzolható a nyelvi változás iránya a társadalmi tényezőkön fakadó azonosságaival és különbségeivel együtt (az ábrázolási módszerről, alapelvekről, térképtípusokról részletesebben lásd IGLAI 2012, továbbá összefoglalóan lásd IGLAI 2017: 48–49).

Jelentős minőségi ugrást eredményezett a Bihalbocs magyar nyelvjárási lejegyző, adatbázis-kezelő, térképező és elemző program: a szociolingvisztikai szempontok érvényesítése mellett megújulást hozott az adatkezelés és a térképek előállításának technikai kivitelezésében is. A kutatás profiljához illeszkedve a program lehetőséget ad tetszőlegesen rendezhető, csoportosítható és kódolható adatbázis létrehozására, illetve a nyelvi adatoknak hangrészletekkel való összekapcsolására is. Az évek során egyre kifinomultabbá váló, dinamikus térképezési eljárás során az ábrázolási lehetőségek és a térképtípusok is egyre gazdagodtak: a térképezés mellett immár lehetőség van a nyelvi adatok független változókkal való korrelációjának ábrázolására és az adatok aggregációja révén az interaktív dialektometriai mérésekre is. A program segítségével lehetőség nyílik a különböző adattárak integrálására, egy térképlapon való megjelenítésére is (lásd VÉKÁS 2007, továbbá összefoglalóan lásd VARGHA 2017). A KNYK-projekt nyelvi variánsainak informatizálására, kezelésére is a Bihalbocs program szolgál (részletesebben lásd FERENCZI 2023a).

3. A KNYK-projekt mibenléte, céljai

A KNYK-projekt a napjainkban folyó, hazai dialektológiai, nyelvföldrajzi és szociolingvisztikai vizsgálatok sorát bővíti, éspedig úgy, hogy ötvözi részben a klasszikusnak mondható, részben az újabb kutatási módszereket. A kutatás dimenzióit a tér, idő és társadalom hármas koordinátarendszere határozza meg (lásd JUHÁSZ 2002a: 149–153): ennek révén a nyelvreírasi szempontok mellett a nyelvi változások mögöttes okaira adott magyarázatok száma is gyarapodik, továbbá jóval nagyobb lehetőség nyílik a nyelvi változatosság minél pontosabb leírására. A területi, az ebben megragadható társadalmi különbségek, továbbá mindezek időbeli változásának feltárása mellett kiemelő, hogy a gyűjtött nyelvi adatok informatizálása teret ad nyelvészeti technológiák alkalmazásával végzett elemzésekre és térképes ábrázolásukra is. A kutatás egészét — elméleti-módszertani megalapozottságát, az ábrázolástechnika és az adatelemzés módját — áthatja a dialektológia, nyelvföldrajz és szociolingvisztika összekapcsolásának szándéka, mélyen gyökerező hagyományának egyesítése: szociodialektológiai megközelítésű, nyelvföldrajzi módszerű változásvizsgálatként helyezi el magát a szakírányú kutatások körében.

A kutatás két fő vizsgálati szempont köré szerveződik. A nyelv létezési formáinak (tér, idő, társadalom) hármas összefüggésrendszerében részint a különféle hang- és alaktani jelenségek valós idejű, MNyA-adatokkal összevetett empirikus változásvizsgálatát, valamint szinkrón állapotvizsgálatát célozza; részint a kutatásban részt vevő nyelvjárási beszélők saját anyanyelvváltozatával összefüggő, területi alapon különbségeket hordozó, a szinkroniában megragadható nyelvi mentalitásának feltárására irányul. Mindehhez 6902 empirikus nyelvi adat és

mintegy 165 órányi hangfelvétel nyújt vizsgálati alapot (a KNyK-projekt elméleti-módszertani háttéréhez lásd FERENCZI 2023a, 2023c, 2023d, illetve FERENCZI 2021).

4. MNyA. és KNyK-projekt: Egy valóságosidő-vizsgálat dimenzionális keretei

4.1. Területi dimenzió: a kutatópont-hálózat

A KNyK-projekt kutatópont-hálózata 33 települést foglal magába (lásd 1. ábra). A kutatóterület központi és egyben legtekintélyesebb méretű részét a Rába, Zala és Marcal folyó által közrezárt szabálytalan háromszög alakú területen belül található néprajzi kistáj, a Kemenesalja¹ alkotja (lásd NéprLex. 3: 132, PALÁDI-KOVÁCS-FLÓRIÁN 2011: 480–481). 22 kutatópont (Pápoc, Marcaltő, Magyar-gencs, Csönge, Ostffyasszonyfa, Vönöck, Kemenesmagasi, Kemenessömjén, Tokorcs, Sitke, Celldömölk-Alsóság, Gérce, Vásárosmiske, Káld, Egyházashetye, Boba, Vashosszúfalu, Duka, Kemenespálfa, Hosszúpereszteg, Keléd, Nemeskeresztúr) tartozik ide.

Átlépve a Marcalt, a terület északkeleti irányban a Sokoróalja irányába (I.) bővült ki (lásd NéprLex. 4: 464–465). Két kutatópont található e tájegységen (Malomsok, Csikvánd). A gyűjtőterület keleti–délkeleti szomszédságában egy másik tájegység, a Bakonyalja található. (lásd NéprLex. 1: 192–193). A Kemenesalja keleti felének középvonalánál kilépve (II.), ide tartozik a kutatópont-hálózat két települése (Mezőlak, Pápa-Tapolcafé). E vonulattól délre, de még mindig a Bakonyalja mint tájegység területén mozogva az e nagyobb táji egységhez tartozó kistájnak, a Somló vidékének irányába (lásd NéprLex. 1: 192–193) is kibővült a kutatóterület (III.); mégpedig három településsel (Somlójenő, Somlóvásárhely, Rigács). A kutatás magterületének déli–délnyugati irányú megnövelésével (IV.) a Vasi-Hegyházhoz (lásd NéprLex. 2: 516–517) tartozó települések közül négy lett része a kutatópont-hálózatnak (Bejczygyertyános, Szemenye, Csipkerek, Csehímszent). A Kemenesalján, illetőleg annak külső vidékén jelentkező nyelvföldrajzi változatosság feltárása indokolja, miért szükséges több tájegység területére is kiterjeszteni a kutatást.

Közigazgatási szempontból nézve a kutatópontok közül a legtöbb Vas vármegyében található, összesen huszonnégy. Veszprém vármegye területén nyolc kutatópontom fekszik, s Győr-Moson-Sopron vármegyében mindösszesen egy kutatópontom található (lásd BÓDAY 2018). Az 1950. évi megyehatárok — egyúttal

¹ A Kemenesalja, valamint annak — keleti és déli — vidékén fekvő települések körének meghatározása során dolgozatomban nem a földrajzi kataszterek kategorizálását (lásd DÖVÉNYI 2010), hanem a kulturális-néprajzi szempontok szerinti besorolást veszi alapul. Döntésem az indokolja, hogy a táj és nép egysége így él a helyi közösségek kollektív tudatában.

a közigazgatásban használt *vármegye* ~ *megye* terminológia — módosítása kapcsán megjegyzem: a kutatópontjaim közül egy települést, Magyargencset érintette a változás. A korábban Vas vármegyei települést Veszprém megyéhez csatolták – megbontva ezzel a Kemenesalja mint néprajzi értelemben vett kistáj korábbi egységét (Hnt. 1951).

A kutatópontok közül — Celldömölk-Alsóság és Pápa-Tapolcafő városrészeit nem számítva — valamennyi település falu, és pedig túlnyomórészt magyar lakta, mintegy kétharmadát tekintve apró-, illetve törpefalu. Megjegyzendő, hogy a kivételt képviselő városi településrészek is teljes mértékben magukon hordozzák a falvak napjainkra jellemző sajátságait. KOVÁCS (2002: 117) alapján a falvak közül aprófalunak számít, amelyben 200–500 közötti a lakosok száma, törpefalunak pedig, amelyben nem éri el a lakosok száma a 200-at.

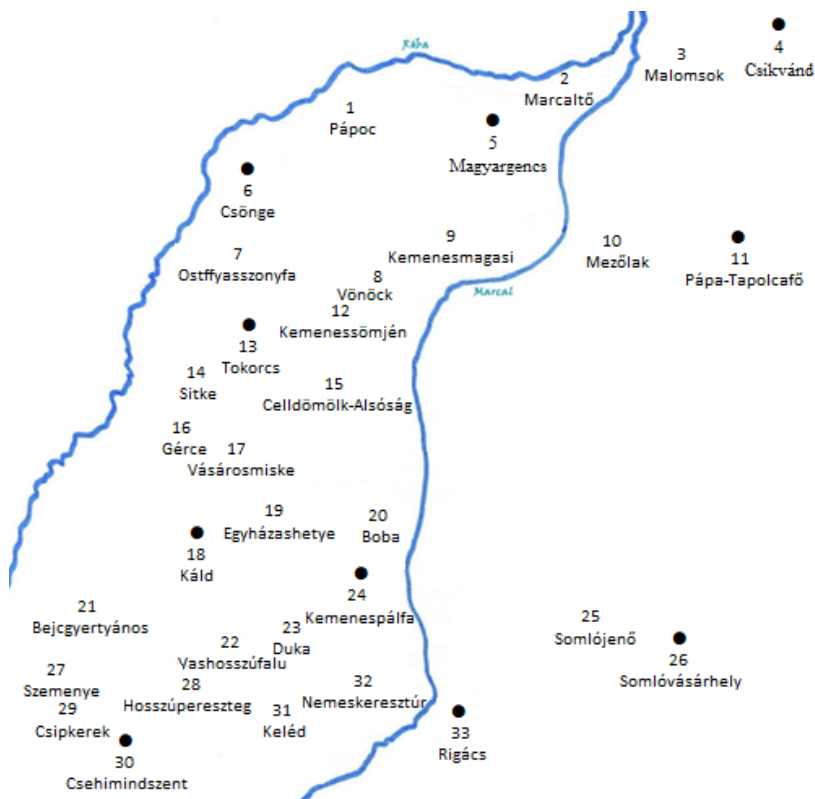
A természetes fogyás és a folyamatos elvándorlás miatt egyre gyarapszik a kevés lakossal rendelkező települések száma Magyarországon, s emiatt felgyorsult az ún. apró- és törpefalvak lakosságának fogyása. E leépülési folyamat azért is számottevő, mert településszerkezeti sajátságainál fogva érinti kutatópont-hálózatom teljes területét (lásd KOVÁCS 2004: 125–128). Használatuk révén a nyelvjárások főként vidékhez köthetők, azonban e településeken a foglalkoztatottak ingáznak, s javarészt már nem mezőgazdaságból élnek (lásd KISS 2017: 213). A városba való ingázás Győr közelsége révén az északi (Marcaltő, Malomsok, Csikvánd), Pápa közelsége révén pedig főként az északkeleti (Pápa-Tapolcafő, Mezőlak) kutatópontok esetében jelentős.

A területi dimenziót szemlélve megállapítható, hogy a KNyK-projekt — szinte teljes sűrűségű kutatópont-hálózata révén — lehetőséget teremt egy, nyelvjárási szempontból szinte alig kutatott terület településeinek nyelvi, nyelvtörténeti „mélyfúrására”, beszélőközösségeinek vizsgálatára. Így csökken a magyar nyelvterület azon részeinek, illetve (néprajzi szempontból) azon kistájak száma, amely — a nagyatlász koncepciójának megalkotói szerint — regionális atlással még nincs lefedve (a táji atlasz szükségességéről, nagyatlászhoz való viszonyáról lásd többek között VÉGH 1959: 21–22).

A kutatási projekt nyelvváltozás-vizsgálatként is felfogható: az összevethetőség elvét szem előtt tartja, s így tekintettel van az MNyA. kutatópont-hálózatára és módszertani sajátságaira. A teljes kutatópont-hálózatban tíz olyan kutatópont található, amely korábban az MNyA. kutatópont-hálózatában is szerepelt (lásd 1. ábra).² Ezek a következők: Csönge (A-20), Magyargencs (A-21), Tokorcs (A-26), Káld (A-27), Kemenespálfa (A-28), Csehimindszent (A-33), Rigács (A-34), Csikvánd (C-5), Pápa-Tapolcafő (C-14) és Somlóvásárhely (C-19). Ezek közül 5

² Az MNyA. második kérdőívét már csak az alábbi hét kutatópontokon kérdezték ki: Csöngén, Magyargencsen, Káldon, illetve Rigácsan, Csikvándon, Pápa-Tapolcafőn és Somlóvásárhelyen (az MNyA. kutatópontjairól lásd BALOGH 1975: 302–304).

(Csönge, Magyargencs, Tokorcs, Káld és Kemenespálfa) a Kemenesalján található; a másik öt pedig a Kemenesalja keleti és déli szomszédsága területén. Tehát az egész területre nézve a 2018–2020-as kutatópont-hálózat kiépítése (10 helyett 33 kutatópont vizsgálata) több mint háromszorosára; szűkebb értelemben, a Kemenesaljára vonatkozólag (5 helyett 22 kutatópont bevonása) több mint négyszeresére növelte a hálózat sűrűségét. Másfelől közelítve: a változásvizsgálatba a területen lévő valamennyi, hajdani MNyA-kutatópont bevonható.

1. ábra. A KNYK-projekt kutatópont-hálózatának (számokkal jelölve) és az MNyA. kutatópontjainak (●) földrajzi elhelyezkedése

Itt jegyzem meg: a kemenesaljai Celldömölk és a bakonyaljai Pápa abszolút értelemben nem szerepel a KNYK-projekt kutatópont-hálózatában. Ennek oka rokon az MNyA. elképzelésével, ti. a városoknak a kutatópontok közé való felvétele vitás pont volt már az elmúlt század közepén is: mivel a kérdések jelentős része mezőgazdasági jellegű volt, a városiak eleve nem tudtak volna választ adni rájuk. Noha néhány város méretű község mégis bekerült, igyekeztek a paraszti lakosságot felkeresni; lehetőleg a külső, hozzácsatolt — tehát hajdanán paraszti

— részekben (lásd KÁLMÁN 1975: 58–59). Mindezen okulva hasonló megoldást választottam: az említett két város nyelvjárását kívülre eső részekben, ún. „eszmei községekben” vizsgáltam (lásd RÓNAI 1993: 14), így azokat a településrészekben gyűjtött nyelvjárási adatok reprezentálják: Celldömölk esetében Alsóság, Pápa esetében Tapolcafő városrész kínálkozott. Ez utóbbi megválasztása mellett szólt az is, hogy MNyA-kutatópont volt, akkor még önálló településként (az MNyA. gyűjtési időpontjaira vonatkozóan lásd DEME–IMRE szerk. 1975: 263–345, a KNyK-projekt kapcsán a terepmunka idején érvényes demográfiai adatokat lásd BÓDAY 2018).

4.2. Társadalmi dimenzió: az adatközlők

A KNyK-projekt gyűjtőmunkája a legidősebb generáció nyelvhasználatára koncentrált. Kutatópontonként négy — két női s két férfi — adatközlővel készült felvételsor alkotja a feldolgozott anyagmennyiséget; így összesen a 33 kutatópontról 132 adatközlőt vontam be a kutatásba. Az adatközlők kiválasztásában alapvető szempont volt, hogy olyan 70 év feletti, (lehetőleg szüleikkel, felmenőikkel egyetemben) helyi születésű s (javarészt, ideális esetben mindvégig) a faluban élő adatközlőket hívjak segítségül gyűjtésemhez, akik aktív korokban (esetleg még napjainkban is) mezőgazdasági, illetőleg kisiparos munkával foglalkoztak, a helyi nyelvjárást ismerik, és (legalább) spontán, természetes beszédhelyzetben használják is. Vagyis úgy kell megválasztani az adatközlőket, s „úgy rögzíteni egy-egy település nyelvállapotát, hogy abban a nyelvjárás okvetlenül benne legyen” (LŐRINCZE 1975: 192, kiemelés tőlem: F.G.; a nyelvészociológiai szempontokról és a nyelvi rétegzettségéből adódó nehézségekre lásd KISS 1985: 164–165).

Hiánypótló tevékenység révén tehát tudománytörténeti szempontból egyrészt az „adósságtörlesztésre”, másrészt a „leletmentésre” került a hangsúly. Az előbbit igazolja, hogy a kutatás anyaga hasznos adalékul szolgálhat a vidéki településeken, korábban mezőgazdasági vagy kisiparos tevékenységből élők szociológiai, kulturális és szociálpszichológiai állapotának vizsgálatához, nyelvhasználati sajátásaik révén. Az utóbbi mellett szól, hogy az említett generáció, amelynek körében az anyaggyűjtést végeztem, utolsó azon nemzedékek körében, „amely még a hagyományos paraszti világban és nyelvjárásban szocializálódott és vált felnőtté” (KISS 2019: 43). A világunknak utolsó évtizedekben tapasztalt gazdasági-társadalmi átalakulása nyomán visszaszorult, majd felbomlott a hagyományos paraszti kultúra és társadalmi réteg, s belső kohéziójuk gyengülése révén megszűntek és átrétegződtek a hagyományos falusi közösségek. E folyamat természetes kísérőjelenségeként létrejött, majd általánossá vált regionális köznyelvviség és kettősnyelvűség ellenére a legidősebb nemzedékek tagjai tömegesen még a helyi alapnyelvjárást sajátították el elsődleges anyanyelvi nyelvváltozatukként, s csak

idővel lettek — ha lettek — nyelvjárásdomináns, ritkább esetben kiegyensúlyozott kettősnyelvűek (bővebben lásd KISS 2019: 39–44).

A társadalmi dimenziót a valóságosidő-vizsgálat kereteinek megfelelően a kutatópont-hálózatom alapján számba vehető tíz MNyA-kutatópontról jelenleg két eltérő időpontból rendelkezésre álló, ennélfogva összevethető nyelvjárási adatok biztosítják. A KNyK-projekt keretében a mintavétel során nyelvföldrajzi és szociolingvisztikai szempontokat egyaránt figyelembe vettem. Módszertani szempontból az előbbi kapcsán így lehetőség kínálkozik az adatok összemérésére az MNyA. korpuszával, így megvalósul a vizsgált nyelvjárási jelenségek körének követéses vizsgálata (ehhez lásd FERENCZI 2021: 11–46) az említett 10 kutatóponthoz kapcsolódóan (az adatközlők létszámának megoszlását lásd a 2. ábra táblázatában, az MNyA.-adatokra vonatkozóan lásd BALOGH 1975: 303–310). Az utóbbihoz fűződően azonban fontos megjegyezni: minthogy az MNyA. kapcsán a nyelvi mentalitást nem vizsgálták, ehhez — saját kutatásomból eredően — jelenleg csak a KNyK-projekt szinkrón metszete áll rendelkezésre. Tehát e szempontból nézve le kellett mondani a követéses vizsgálatról. Az adatközlői csoportok kapcsán arra is ki kell térnem, hogy a két szinkrón metszetből származó adatközlők számossága eltérő, életkori megoszlásuk is heterogén, továbbá az összevetés az MNyA. viszonylatában csak ún. közösségi változásvizsgálat keretében értelmezhető (a fogalom szakirodalmi előzményeihez lásd BODÓ 2007: 37–47, P. LAKATOS szerk. 2012).³

Kutatópont neve	Adatközlők létszáma (fő)	
	MNyA.	KNyK-projekt
Csikvánd	37	4
Magyargencs	43	4
Csönge	49	4
Pápa-Tapolcafő	31	4

³ A tudománytörténeti hűség kedvéért megemlítem: a nyomtatásban megjelent MNyA.-ban a nyelvi adatok nem egy-egy beszélőhöz, hanem kutatópontokhoz vannak kötve. Az MNyA.-adatközlők számát életkori sávok szerint tovább lehetne bontani, erre alapot ad részben a hivatkozott szakirodalom (lásd BALOGH 1975: 303–310), részben a terepmunkások által vezetett gyűjtőfüzetek adattára: az egyes kutatópontokon belül a nyelvi adatok helyzetét (szociális érvényét) így végső soron ki lehetne mutatni, azonban e vizsgálati rész a hangsúlyt az életkor mint független változóra teszi, s az erre vonatkozó adatok direkt módon az MNyA. alapján nem állnak rendelkezésre. Ennélfogva kutatásomban közösségi változásvizsgálatot lehetővé tevő (alap)metszetként tekintek erre az adatbázisra. Mindamellettt újabb adatoknak az MNyA.-val való, szociolingvisztikai szempontokat is figyelembe vevő összevetésére lásd CSÍKÁNY 2012, KOVÁCS CSÍKÁNY 2013. Saját szinkrón kutatásomból származó metszet kapcsán pedig nem volt indokolt az adatközlők életkorának részletezése, hiszen egy életkori sávhoz tartoznak.

Tokorcs	24	4
Káld	44	4
Kemenespálfa	28	4
Somlóvásárhely	43	4
Csehimindszent	29	4
Rigács	37	4
Összesen	365	40

2. ábra. A nyelvjárási ütközőzóna-jelenségek valóságosidő-vizsgálatában részt vevő adatközlők létszáma (MNYA., KNYK-projekt)

4.3. Időbeli dimenzió: az anyaggyűjtés ideje

A KNYK-projekt nyelvjárási terepmunkájára 2018 tavasza és 2020 nyara között került sor. Az adatközlők vallatóra fogása — a nagyatlaszhoz hasonlóan — alapvetően aktív indirekt kérdezéssel történt; azonban olykor elkerülhetetlennek mutatkozott az aktív, közvetlen kérdések bevetése is (lásd LÖRINCZE 1975: 182–189; továbbá korábban lásd még CSÜRY 1936: 32–33).

Az időbeliség síkja alapján kutatásom a nyelvi változásvizsgálatok közül többet is lehetővé tesz. „Valóságos” abban az értelemben, hogy az MNYA. koncepciójához illeszkedve, kérdőívének speciális szempontú redukciója által a kérdőíves kikérdezés a korábbi mintavételnek részleges megismétlése. „Közösségi” abban a tekintetben, hogy viszonyítási alapja, az MNYA. a nyelvi adatokat — a gyűjtőfüzeteket nem tekintve — nem konkrét beszélőkhöz, hanem kutatópontokhoz köti a nyomtatásban megjelent, papír alapú és az informatizált térképlapokon. A korpusznak konkrét adatközlőkhöz köthetősége révén a KNYK-projekt kiindulópontként szolgálhat akár egy jövőbeni trend-, esetleg panelvizsgálathoz. Egy ilyen előre mutató kutatás terve természetszerűleg magában hordozza „a diakroniában való elmélyülés biztosítását”, illetve „a területiségben is áttetsző társadalmi és humán szempontok” kiemelt érvényre juttatását (BOKOR 2007: 48).

Kutató-pont	MNYA.			KNYK-projekt		
	Lakosság száma (fő)	Gyűjtés ideje	Gyűjtők	Lakosság száma (fő)	Gyűjtés ideje	Gyűjtő
Csikvánd	904	1951	Benkő Loránd, Lőrincze Lajos	482	2018 2020	
Magyar-gencs	1256	1953 1959	Végh József, Deme László	484	2018 2020	
Csőnge	1009	1955 1959	Benkő Loránd, Lőrincze Lajos, Deme László	384	2020	

Pápa-Tapolcafő	1166	1951	Végh József, Lőrincze Lajos	— ⁴	2018 2020	Ferenczi Gábor
Tokorcs	438	1952	Végh József	364	2020	
Káld	1620	1950 1954	Végh József, Lőrincze Lajos	1025	2018 2020	
Kemenes-pálfa	658	1952	Végh József	362	2020	
Somló-vásárhely	1564	1956	Végh József, Lőrincze Lajos	344	2018 2020	
Csehi-mindszent	795	1956	Végh József	363	2018 2020	
Rigács	452	1951 1955	Végh József, Lőrincze Lajos	183	2018 2020	

3. ábra. A kutatópontok népességi adatai, az adatközlők száma, a gyűjtő(k) neve az MNyA. és a KNyK-projekt gyűjtési időpontjában⁵

Ami a két korpusz statisztikai mutatóit illeti: legalább 61 (Csönge: 1959–2020), de legfeljebb 68 (Káld: 1950–2018) év telt el a két adatfelvétel ideje között. A nyelvjárási gyűjtések időpontját és a terepmunkások nevét kutatópontok szerint a 3. ábrán szereplő adatok mutatják.

Megjegyzem: a nyelvi adatnak napjainkban releváns fogalmához illeszkedve (ehhez bővebben lásd FERENCZI 2023a: 427–441), a KNyK-projekt teljes nyelvi adatbázisát hangfelvételek sora rögzíti, így a lehető legteljesebb képet nyerhetjük a vizsgált kutatópontok nyelvi állapotáról. A modern kori dialektológia adatrögzítéssel és -feldolgozással kapcsolatos kíváncsiságainak megfelelően a hangfelvételeket tartalmazó adatbázis feldolgozása a nyelvi adatok informatizálásával valósult meg, az adatok térképre vitelének ábrázolástechnikai feltételeit pedig a — korábban már említett — Bihalbocs program biztosította. Ennélfogva az összevető valóságosidő-vizsgálati modulban a KNyK-projekt adatainak az MNyA. informatizált változatával való összehasonlítására is e program nyújt segítséget. Az informatizált adatokon alapuló kutatás eleget tesz a napjaink nyelvföldrajzi kutatásaival szemben támasztott elvárásoknak (ehhez lásd VARGHA 2017). A korszerű adatrögzítés révén a nagy mennyiségű empirikus hangzó adat birtokában a korpusz más tudományterületek (pl. akusztikai fonetikai kutatások kapcsán többek között a fonetika, pszicholingvisztika stb.) számára is számos kutatási lehe-

⁴ Pápa tapolcafői városrészének lakosságszámára vonatkozó adat nem áll rendelkezésre. Pápa összlakossága 30 382 fő (lásd BÓDAY 2018).

⁵ Az MNyA. terepmunkájának időpontjában érvényes demográfiai adatokra, továbbá a releváns MNyA-kutatópontok adatközlőinek számára lásd BALOGH 1975: 263–302. Az MNyA. I. és II. kérdőízüzetével való gyűjtést egységben kezeltem, s valamennyi gyűjtési évet feltüntettem, erre is lásd BALOGH 1975: 263–302. A KNyK-projekt gyűjtési időpontjában érvényes demográfiai adatok alapjául lásd BÓDAY 2018.

tőiséget biztosíthat, továbbá alapot adhat nyelvjárási beszélt nyelvi összevető kutatások elvégzésére a valóságos időben (a terepmunka elvi-módszertani alapjaihoz lásd FERENCZI 2021, a szubjektív tapasztalataihoz lásd FERENCZI 2023b: 381–383).

5. Záró gondolatok

A kutatásban szereplő adattárak valóságosidő-vizsgálati keretben való összevetésének természetesen vannak módszertani nehézségei, határai, azonban távirati stílusú összegzésként kiemelendő, hogy kutatópont-hálózatom a Kemenes-alja és vidéke számos településére kiterjed (majdnem teljes sűrűségű kutatópont-hálózatot adva a térben), ugyanakkor valamennyi kutatóponton — jelen adatgyűjtési keretben a legidősebb generáció nyelvjárására koncentrálva — a szociolingvisztikai szempontokat figyelembe vevő módszerrel történt a mintavétel. Ez részint alkalmassá teszi majdan a vizsgálatot, hogy modulárisan összemérhetők legyenek az eredmények az MNyA. adataival, részint alapot teremt a kutatás — trend-, esetleg panelvizsgálat keretében való — folytatására. Mindezek ábrázolása nyelv földrajzi módszerrel valósul meg: a klasszikus dialektológiai hagyományokból merítve újszerűsége az adatábrázolás technikájában és annak módszertani vetületében (informatizált adatbázis, illetve informatizált térképlapok) áll. A területi kötöttséget mutató adatok egy-egy adatközlőhöz rendelkezhetők, s így a nyelvjárási adatok térképen ábrázolhatók, s a különféle független változó szerint — szinkrón szemlélettel egyéni és közösségi, diakrón megközelítésben közösségi szinten — elemezhetők.

Irodalom

- BALÁZS JÁNOS 1983. Az areális nyelvészeti kutatások története, módszerei és főbb eredményei. In: BALÁZS JÁNOS szerk., *Areális nyelvészeti tanulmányok*. Budapest, Tankönyvkiadó. 7–112.
- BALOGH LAJOS 1975. Adatok a magyar nyelvjárások atlaszának kutatópontjairól és címszóanyagáról. In: DEME LÁSZLÓ–IMRE SAMU szerk., *A magyar nyelvjárások atlaszának elméleti-módszertani kérdései*. Budapest, Akadémiai Kiadó. 263–302.
- BihalBocs = VÉKÁS DOMOKOS–VARGHA FRUzsINA SÁRA. *BihalBocs, magyar nyelvjárási lejegyző, adatbázis-kezelő, térképező és elemző program*. <http://www.bihalbocs.hu/> (2023. március 23.).
- BÓDAY PÁL szerk. 2018. *Magyarország közigazgatási helynévkönyve. 2018. január 1.* Budapest, Központi Statisztikai Hivatal. http://www.ksh.hu/docs/hun/hnk/hnk_2018.pdf
- BODÓ CSANÁD 2007. Követéses geolingvisztikai vizsgálat Moldvában. In: GUTTMANN MIKLÓS–MOLNÁR ZOLTÁN szerk., *V. Dialektológiai Szimpozion*. A Berzsenyi Dániel Főiskola Magyar Nyelvészeti Tanszékének Kiadványai 8. Szombathely. 37–47.
- BODÓ CSANÁD 2013. *A látszólagos idő valósága*. Nyelvtudományi Értekezések 162. Budapest, Akadémiai Kiadó.

- BOKOR JÓZSEF 2007. Töprengés egy új nagyatlasz lexikai anyagán és gyűjtésmódján. In: GUTTMANN MIKLÓS–MOLNÁR ZOLTÁN szerk., *V. Dialektológiai Szimpozion*. A Berzsényi Dániel Főiskola Magyar Nyelvészeti Tanszékének Kiadványai 8. Szombathely. 48–52.
- BORBÉLY ANNA 2014. *Kényelvűség. Variabilitás és változás magyarországi közösségekben*. Budapest, L'Harmattan Könyvkiadó.
- CSÍKÁNY ANDREA 2012. *A palóc nyelvjárás hat kutatópontjának lexikológiai vizsgálata különös tekintettel a hangtani és alaktani jelenségekre*. Eger, Líceum Kiadó.
- CSÜRY BÁLINT 1936. *A népnyelvi búvárlat módszere*. Budapest, Turul-Szövetség.
- DEME LÁSZLÓ–IMRE SAMU szerk. 1975. *A magyar nyelvjárások atlaszának elméleti-módszertani kérdései*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- DÖVÉNYI ZOLTÁN szerk. 2010. *Magyarország kistájainak katasztere*. Budapest, MTA Földrajztudományi Kutatóintézet.
- FERENCZI GÁBOR 2021. A Kemenesalja és vidéke nyelvföldrajzi vizsgálata. Alapvetések. In: POMOZI PÉTER–RÁSI SZILVIA–TÓTH ZSOLT szerk., *Magyar nyelvjárások napja 2020. Örökség és jövőkép*. Budapest, Magyarságkutató Intézet. 11–46.
- FERENCZI GÁBOR 2023a. Nyelvi adat és adatinformatizálás: adalékok egy nyelvföldrajzi kutatás elméletéhez. *Magyar Nyelvőr* 147: 427–441.
- FERENCZI GÁBOR 2023b. Szubjektív beszámoló egy nyelvföldrajzi kutatás terepmunkájának tapasztalatairól. *Magyar Nyelv* 119: 381–383.
- FERENCZI GÁBOR 2023c. Vázlatpontok a nyelvi változatosság és nyelvi változás elméleti kérdéseire. *Ephemeris Hungarologica* 3/1: 23–43.
- FERENCZI, GÁBOR 2023d. Paths and opportunities: geolinguistic methods in dialectology. *Ephemeris Hungarologica* 3/2: 20–35.
- Hnt. 1951 = *Magyarország Helynévtára*. Budapest, Központi Statisztikai Hivatal.
- IGLAI EDIT 2012. Az informatizált nyelvi korpusz többdimenziós nyelvföldrajzi ábrázolása. In: P. LAKATOS ILONA szerk., *Változó nyelvhasználat a hármas határ mentén. Többdimenziós nyelvföldrajzi térképlapok tanúságai*. Budapest, Tinta Könyvkiadó. 28–42.
- IGLAI EDIT 2017. *Nyelvjárásközi egybevető vizsgálat A magyar nyelvjárások atlasza és az Új magyar nyelvjárások atlasza alapján*. Doktori disszertáció. Budapest, ELTE BTK, Nyelvtudományi Doktori Iskola.
- JUHÁSZ DEZSŐ 2001. A nyelvföldrajz. In: KISS JENŐ szerk., *Magyar dialektológia*. Budapest, Osiris Kiadó. 92–110.
- JUHÁSZ DEZSŐ 2002a. A dialektológia hármas feladata és a nyelvföldrajz. In: SZABÓ GÉZA–MOLNÁR ZOLTÁN–GUTTMANN MIKLÓS szerk., *IV. Dialektológiai szimpozion*. A Berzsényi Dániel Főiskola Magyar Nyelvészeti Tanszékének Kiadványai 5. Szombathely. 149–153.
- JUHÁSZ DEZSŐ 2002b. Magyar nyelvjárástörténet és történeti szociolingvisztika: tudományszemléleti kérdések. In: HOFFMANN ISTVÁN–JUHÁSZ DEZSŐ–PÉNTÉK JÁNOS szerk., *Hungarológia és dimenzionális nyelvszemlélet. Előadások az V. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszuson*. Debrecen–Jyväskylä, Debreceni Egyetem. 165–172.

- JUHÁSZ DEZSŐ 2007a. Merre tovább, magyar nyelvföldrajz? In: ZELLIGER ERZSÉBET szerk., *Nyelv, területiség, társadalom. A 14. Élőnyelvi Konferencia (Bük, 2006. október 9–11.) előadásai*. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 228. Budapest. 33–43.
- JUHÁSZ DEZSŐ 2007b. A nyelvföldrajz történeti tanulságai – egy klasszikus tanulmány negyven év távlatából. In: GUTTMANN MIKLÓS–MOLNÁR ZOLTÁN szerk., *V. Dialektológiai szimpozion*. A Berzsényi Dániel Főiskola Magyar Nyelvészeti Tanszékének Kiadványai 8. Szombathely. 133–138.
- KÁLMÁN BÉLA 1975. A magyar nyelvjárások atlaszának kutatópontjai. In: DEME LÁSZLÓ–IMRE SAMU szerk., *A magyar nyelvjárások atlaszának elméleti-módszertani kérdései*. Budapest, Akadémiai Kiadó. 51–65.
- T. KÁROLYI MARGIT–P. LAKATOS ILONA 2006. A többdimenziós nyelvföldrajzi ábrázolás lehetőségei a hármashatár menti korpuszban. *Magyar Nyelvjárások* 44: 83–95.
- KISS JENŐ 1985. Nyelvjárási monográfiák – kételyek és remények. *Magyar Nyelv* 81: 163–177.
- KISS JENŐ 1998. A mai magyar dialektológia néhány kérdéséről. In: SZABÓ GÉZA–MOLNÁR ZOLTÁN szerk., *III. Dialektológiai Szimpozion*. A Berzsényi Dániel Tanárképző Főiskola Magyar Nyelvészeti Tanszékének Kiadványai 2. Szombathely. 25–32.
- KISS JENŐ 1999. A dialektológia kettős feladata és a nyelvföldrajz. *Magyar Nyelv* 95: 418–425.
- KISS JENŐ 2002. Dialektológia és nyelvtudomány: hagyomány és korszerűség. *Magyar Nyelvjárások* 40: 3–20.
- KISS JENŐ 2017. A nyelvjárások. In: TOLCSVAI NAGY GÁBOR szerk., *A magyar nyelv jelene és jövője*. Budapest, Gondolat Kiadó. 199–221.
- KISS JENŐ 2019. Magyar nyelvjárások és nyelvstratégia. In: BÓDI ZOLTÁN–FERENCZI GÁBOR–PÁL HELÉN szerk., *A magyar nyelvjárások a XXI. században – nyelvstratégiai megközelítésben. Tanulmánykötet a Magyar Nyelvstratégiai Intézet által 2018. december 4–5-én rendezett konferencián elhangzott előadásokból*. A Magyarorsággutató Intézet Kiadványai 9. Budapest, Magyarorsággutató Intézet. 37–50.
- KONTRA MIKLÓS 2012. Mai magyar nyelvi változások (látszólagos- és valóságos idővizsgálatok). *Nyelvtudományi Közlemények* 108: 357–380.
- KOVÁCS CSÍKÁNY ANDREA 2013. *Lexikológiai vizsgálatok palóc nyelvjárásokban*. Besztercebánya, Belianum Egyetemi Kiadó.
- KOVÁCS TIBOR 2004. Aprófalvainkról – illúziók nélkül. *Területi Statisztika* 7: 125–136.
- KOVÁCS ZOLTÁN 2002. *Népesség- és településföldrajz*. Budapest, ELTE Eötvös Kiadó.
- P. LAKATOS ILONA szerk. 2012. *Változó nyelvhasználat a hármashatár mentén. Többdimenziós nyelvföldrajzi térképlapok tanúságai*. Budapest, Tinta Könyvkiadó.
- LIZANEC PÉTER 1992. *A kárpátaljai magyar nyelvjárások atlasza 1*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- LŐRINCZE LAJOS 1975. Az anyaggyűjtés módszere. In: DEME LÁSZLÓ–IMRE SAMU szerk., *A magyar nyelvjárások atlaszának elméleti-módszertani kérdései*. Budapest, Akadémiai Kiadó. 167–203.
- MNyA. = DEME LÁSZLÓ–IMRE SAMU szerk., *A magyar nyelvjárások atlasza 1–6*. Budapest, Akadémiai Kiadó. 1968–1977.

- E. NAGY KATALIN 2019. Látszólagos- és valóságosidő-vizsgálatok Pród helynevei körében. *Névtani Értesítő* 41: 107–123.
- NéprLex. = ORTUTAY GYULA főszerk., *Magyar néprajzi lexikon 1–5*. Budapest, Akadémiai Kiadó. 1977–1992.
- PALÁDI-KOVÁCS ATTILA–FLÓRIÁN MÁRTA szerk. 2011. *Magyar néprajz I.1. Táj, nép, történelem*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- RÓNAI BÉLA 1993. *Zselici nyelvatlasz*. Pécs, Magyar Történelmi Társulat Dél-Dunántúli Csoportja–Magyar Nyelvtudományi Társaság.
- SÁNDOR ANNA 2004. *A Nyitra-vidéki magyar nyelvjárások atlasza*. Pozsony, Kalligram Könyvkiadó.
- VARGHA FRUZZINA SÁRA 2017. *A nyelvi hasonlóság földrajzi mintázatai. Magyar nyelvjárások dialektometriai elemzése*. Budapest, Magyar Nyelvtudományi Társaság.
- VÉGH JÓZSEF 1959. *Őrségi és hetési nyelvatlasz*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- VÉKÁS DOMOKOS 2007. Számítógépes dialektológia. In: GUTTMANN MIKLÓS–MOLNÁR ZOLTÁN szerk., *V. Dialektológiai Szimpozium*. A Berzsenyi Dániel Főiskola Magyar Nyelvészeti Tanszékének Kiadványai 8. Szombathely. 289–293.

**The triple coordinate system of space, time and society:
dimensional framework for a real-time research module
of a geolinguistic research project**

The dimensional approach to language is a feature of contemporary dialectological research, in which the three main dimensions of language functioning – spatial, temporal and human – are brought together as an integral whole. Geolinguistics as a specific method of work and approach to analysis, approaches the temporal and social aspects from the spatial point of view. The *Kemenesalja és vidéke nyelvöldrajzi kutatási projekt* [Geolinguistic research project of Kemenesalja and its region] (KNyK project) expands the range of studies that are currently being carried out on the topic of Hungarian sociodialectology and that use the geolinguistic method. The present methodological paper outlines the potential of the MNYA and the KNyK project in terms of their dimensional extensions interpreted in a comparative real-time framework.

Keywords: dimensional linguistic approach, dialectology, geolinguistics, MNYA, KNyK project, real-time analysis

FERENCZI GÁBOR
ORCID: 0000-0002-2522-9210
Eötvös Loránd Tudományegyetem
g.ferenczi88@gmail.com

Cím és szöveg kapcsolata az internetes sajtóban Kattintásvadászat

DOBI EDIT–NAGY ANDREA

1. Elöljáróban

A szövegekkel foglalkozó tudományos megközelítések és a kommunikáció-kutatás célkeresztjében jó ideje ott állnak az interneten hozzáférhető, ritkábban tisztán nyelvi, gyakrabban multimediális produktumok. Ezek olyan — nyomtatott formában vagy előszóban tetten érhető kommunikáció esetében nem jellemző — jelenségeket is hordoznak, amelyek tudományos vizsgálata a szövegekről való gondolkodás számára több szempontból hasznos lehet.

Jelen tanulmányban az internetes sajtó címadásával foglalkozunk, közelebbről azzal, hogy a címkutatás eddigi eredményeinek és megállapításainak tükrében milyen jellemzői mentén ragadható meg — esetleg besorolható-e már meglévő címtipológiákba — a köznyelvben kattintásvadásznak (clickbait) nevezett címtípus. A kattintásvadászat címek alkalmazása mind a címek szűk értelemben vett nyelvészeti, mind pedig a címhasználat lehető legtágabb értelemben vett pragmatikai és kommunikációs jellemzőit tekintve ígéretes téma, mert bár maga a jelenség műfajspecifikus, a vizsgálata során alkalmazandó szempontok a címek általános tipológiájában is figyelembe vehetők.

A szóban forgó címek vizsgálata két vonatkozásban is releváns:

- a) az egyik a cím és a szöveg viszonya,
- b) a másik pedig a címek tipológiája.

Ehhez a két kérdéskörhöz előljáróban azt a kiindulópontot érdemes megfogalmazni, hogy

a) a leíró szövegtani gondolkodás szerint a címek tipikus jellemzője a szöveghez való viszonyuk tekintetében az, hogy kataforikusan utalnak (előre) a szövegtartalomra mint posztcedensükre; avagy deiktikusan jelölik a szövegtartalmat (SZIKSZAINÉ NAGY 2004: 173);

b) a címtípusok rendszerének újragondolása, finomítása a szövegekkel foglalkozó tudományoknak folyamatos feladata, ugyanis egyrészt fontos a digitális felületeken zajló kommunikáció erősödése nyomán kirajzolódó szövegfajták nyelvtudományos megismerése; másrészt a jelenleg hozzáférhető címtipológiák némelyike túlzottan általános, illetve heterogén szempontokat egyesít a címek

jellemzésében (a cím terjedelme, a szöveg tartalmához vagy műfajához való viszonya, kommunikációs, azaz szándékjelölő funkciója, J. SOLTÉSZ 1965, PLÉH–TERESTYÉNI 1980, BALÁZS 1985, KEMÉNY 1989, SÍKLAKI 1997, TOLCSVAI NAGY 2001, SZIKSZAINÉ NAGY 2004).

Alábbi gondolatmenetünkkel az a)-ban és a b)-ben tett megállapításhoz is kapcsolódunk oly módon, hogy az említett — döntően nyomtatott vagy hangzó szövegek jellemzésén alapuló — általánosítások továbbgondolását az internetes sajtó említett sajátos címadási gyakorlatának elemzésével ösztönözzük. Elméleti keretként olyan komplex rendszert választunk, amelynek elemző apparátusa — véleményünk, illetve reményeink szerint — a szóban forgó téma kutatási módszertanának árnyalásához is hozzá tud járulni. Törekvésünk ennek értelmében tehát kettős:

- a kattintásvadász címadás nyelvi és nem nyelvi vonatkozásait tárjuk fel konkrét példák elemzésével;
- az elemzés módszertani keretként a szemiotikai textológiai jelentésreprezentációt és a világok elméletének kategóriarendszerét kapcsoljuk össze, és azt szemléltetjük, hogy a kattintásvadász címek kérdésköre hogyan ragadható meg az említett keretben, amelynek hátterében a két elmélet — PETŐFI S. JÁNOS szemiotikai textológiája, valamint David Lewis világok elmélete — termékeny „párbeszéde” valósul meg.

Törekvésünket az alábbiakban a következő lépésekben valósítjuk meg: elsőként az a)-ban és a b)-ben tett megállapításokat részletezzük (2. Amit a címekről átfogóan gondolunk); majd az internetes sajtót mutatjuk be nagyon röviden mint modernkori szövegtípust, utóbbihoz szorosan kapcsolódik az internetes sajtó címadási gyakorlata, különös tekintettel a kattintásvadász (angolul clickbait) címekre (3. Az internetes sajtó mint önálló szövegtípus). Ezt követően gondolatmenetünk tüzetes részét két kattintásvadász cím elemzése teszi teljessé annak érdekében, hogy — azon kívül, hogy megállapításainkat konkrét példákkal szemléltetjük — ismertessük azt az elemzési módszert, amely két elmélet párbeszédével hatékonyan írja le a kattintásvadász cím és a szöveg viszonyát, figyelemmel a befogadói működésre is (4. Egy kattintásvadász cikk címadásának komplex vizsgálata).

2. Amit a címekről átfogóan gondolunk

„A szövegtanok jó része nem foglalkozik a címmel, nem is említi e problémát (lásd pl. BEAUGRANDE–DRESSLER 1981; VAN DIJK ed. 1985)” — mutat rá TOLCSVAI NAGY GÁBOR (2001: 325) a szövegtani kutatások sokáig elhanyagolt területére. SKUTTA FRANCISKA (2016: 77) is hasonlóan fogalmaz, amikor megállapítja: „[a] szövegek vizsgálata során sokáig nem fordítottak különösebb figyelmet a cím mibenlétére, s ha születtek is a címről tanulmányok (kezdetben

főképp preskriptív célzattal), az ún. »titrológia« csak az 1970-es években vált önálló kutatások tárgyává”. A címre vonatkozó nemzetközi szakirodalomban LEO H. HOEK (1980) szintaktikai, szemantikai és pragmatikai szempontokat is érvényesítő munkáját tartja az eddigi legátfogóbb titrológiai kutatásnak (SKUTTA 2016: 78). A magyar nyelvű szakirodalom egy része a címek nyelvtani formáinak jellemzésére összpontosít, illetve arra a kérdésre keresi a választ, hogy a cím a szöveg része-e (e munkák összefoglalását lásd: BALÁZS 1985), más részük a sajtószövegekre fókuszálva a sajtócímek figyelemfelkeltő hatását, kommunikációs szerepét vizsgálja (pl. PLÉH–TERESTYÉNI 1980, SÍKLAKI 1997).

A cím egyszerre nyelvi és kommunikációs jelenség, az egyik legösszetettebb szövegkategória, így funkciói és jellemzői is rendkívül sokrétűek. A címadás egyik célja az, hogy az adott szöveget egyedi azonosítóval lássa el, ami lehetővé teszi más kommunikátumoktól való elkülönítését. Ezt a rendeltetést BALÁZS (1985: 106) a tulajdonnevek funkciójához hasonlítja. TOLCSVAI NAGY (2001: 325–328) metatextuális funkcióként tárgyalja a cím e tárgyiasító, egyedítő szerepét. A cím ilyenkor utalhat deiktikusan a szövegre — például egy novella, egy újsághír elején állva —, vagy lehet metonimikus viszonyban a szöveggel, például másik szövegben való említése esetén. A metatextuális szerepű cím tehát elválhat a saját szövegétől, különálló entitásként jelenhet meg. HOEK (1980: 150) szintén amellet érvel, hogy a cím önálló egységként is felfogható, amikor kijelenti, hogy „lehetséges a cím bizonyos szintaktikai aspektusát tárgyalni anélkül, hogy a kontextust tekintetbe vennénk”¹. Ugyanakkor elismeri azt is, hogy a cím tematikus struktúrája a kontextustól függ, s ily módon szerinte „a cím autonóm, bár [a szövegtől; D.E.–N.A.] nem független elem”² (HOEK 1980: 2).

Ez pedig rámutat a cím másik alapvető funkciójára: a szöveg tartalmára való kataforikus utalásra. A cím a szöveg témáját megnevezve, összefoglalva előzetes információt nyújt az olvasónak, vagy arról csupán részinformációt adva kelti fel az érdeklődést a szöveg iránt. A címnek ez a tartalmi funkciója „az összetett szöveg reprezentációs rendszere és a cím viszonylag egyszerű reprezentációja közötti viszonyként” definiálható (TOLCSVAI NAGY 2001: 330). Ebben a felfogásban tehát a cím és a szövegtest közötti kapcsolat a szövegjelentés szemantikai síkján értelmezhető, ami arra hívja fel a figyelmet, hogy a cím szerepe elengedhetetlen a szöveg kohéziójának vizsgálatában.

2.1. A cím szerepe a szöveg kohéziójában

Azt, hogy a cím a szöveg tartalmát tekintve alkotóelem, legerősebben az igazolja, hogy a cím fogalmi jelentésű elemei jellemzően olyan fogalmi sémákat

¹ „Il est en effet possible de discuter certains aspects syntaxiques du titre sans prendre en considération le co-texte” (HOEK 1980: 150).

² Le titre est un élément autonome quoique non indépendant” (HOEK 1980: 2).

aktiválnak a szöveg befogadójában, amelyek a továbbiakban a szöveg jelentésének reprezentációjában kulcsszerephez jutnak. A cím ugyanis — TOLCSVAI NAGY (2001) kognitív szövegtani modellje alapján — a szövegértelem makroszintű összetevője, ebből kifolyólag az általa aktivált fogalmi séma a szövegegész globális kohéziójának eszköze.

A címek legfontosabb elemei a fogalmi jelentéssel bíró főnevek és igék, amelyek az olvasó elméjében aktiválják a hozzájuk tartozó statikus (tudáskeret), illetve dinamikus (forgatókönyv) tudáselemeket. Például a „2024 karácsonya” cím esetében a ’karácsony’ főnév aktiválja az ehhez az ünnephez tartozó tudáskeretet (pl. *ünnep, fény, szeretet, ajándék* stb.), és pragmatikailag azt az elvárást kelti az olvasóban, hogy a szöveg ennek elemeit fogja részben vagy egészben kifejteni. A cikkben, mint azt az alábbi, első bekezdése mutatja, ez meg is történik: a témakijelölő ’karácsony’ főnév egy olyan jelentésbeli egységet hordozó, sokösszetevős tematikus lánc indító eleme, amelyben a fogalmi séma — prototipikus elemeinek szinte listaszerű felsorolásával — teljesnek ható kifejtést kap:

„Karácsony. A szó a legszebb *ünnepet* takarja, talán a legtöbb *érzelemmel* teli elem ehhez kapcsolódik, a *gyertyagyújtás*, a *várakozás*, a *gyerekek öröme*, a *karácsonyfa*, a *mézeskalács*, a *fények*, a *családi vacsora*, no meg persze *meglepetések*, és a legfontosabb: a *szeretet*. Ami ilyenkor tapinthatóvá válik.” (L. RITÓK 2024, <https://nyomorszele.hvgblog.hu>, kiemelések tőlünk: D.E.–N.A.)

A cím által aktivált fogalmi séma nyelvi reprezentációja általában nem teljes. A szövegben megjelenő elemeit azonban az olvasó könnyen be tudja illeszteni az aktivált tudáskeretbe/forgatókönyvbe, mivel egyrészt azok a címben szereplő „hívószót” megismételhetik (fenti példánkban a szöveg első szava a címbeli ’karácsony’ ismétlése), másrészt a tematikus főnévvel azonos vagy legalább asszociatív síkon kapcsolódó szemantikai mezőbe tartoznak (fenti példánkban hiperonim-hiponim viszonyban állnak). A cím és a szöveg globális kohézióját anaforikus és kataforikus utalások is erősíthetik, mint a fenti szövegben az *ehhez* névmás, amely anaforikusan utal a címbeli ’karácsony’ szóra.

Szövegkohéziós szempontból a címek egy másik jól elkülöníthető nagy csoportját a predikatív viszonyra épülő címek alkotják. A leíró (PLÉH–TERESTYÉNI 1980: 113) vagy eseményközlő (KEMÉNY 1989: 43) típusú, mondat- vagy mellékmondat-szerkezetű címek összetett reprezentációt alkotnak: nemcsak a témát nevezik meg, hanem „a szöveg tartalmát állításként foglalják össze, ill. állításként utalnak arra” (TOLCSVAI NAGY 2001: 329). Ezáltal a tematikus szöveghálózathoz nominális és verbális elemekkel is kapcsolódnak. A teljes mondatnyi szerkezetű címben a főnévi csoport(ok) által aktivált, leggyakrabban tudáskeret típusú és az ige által aktivált forgatókönyv típusú ismeretek egyidejűleg, szinergikusan hívnak elő egy fogalmi sémát. Ennek mind statikus, mind dinamikus elemei kifejtést nyernek a szövegben, ahogy az alábbi példánk is mutatja.

„Visszavitték a *tolvajok* Bernát *mackót* Terézvárosba

Az óriási barna *plüssmedvét* szerda este *rabolták el* a terézvárosi Rengeteg RomKafé bejárata előtt. »Ma este 20:30-kor megállt egy taxi a kávézó sarkán, kiszállt egy ember (utas?), és drága Bernát 1 *mackónkat* a taxiba gyömöszölte, majd elhajtottak« — számoltak be az esetről a kávézó munkatársai.

Két nap után azonban a *rablók* meggondolták magukat, és visszaszolgáltatták a *medvét*. »Pár perc alatt hazavittek a kávézóhoz, Gazda már várt, lepapírozták, hogy nem sérültem meg, aztán visszaültem a székembe« — zárul a *medve* beszámolója a kalandról.» (hvg.hu)

A cikk címe a 'lopás/rablás' fogalmi séma aktiválását nemcsak a *tolvajok* kulcsszóval váltja ki, hanem a *visszavitték a mackót* igei csoporthoz — tapasztalati tudás alapján — társítható implicit jelentéssel is: 'ha valakik visszavittek valamit valahová, akkor azt előzőleg el kellett onnan vinniük'. A cím és a szöveg közötti tematikus kapcsolatot egyrészt a szinonimikus viszonyban álló *tolvajok-rablók* és *mackót, mackónkat-plüssmedvét, medvét, medve* főnevek láncolata teremti meg. Másrészt az előbbiekkal azonos szemantikai mezőbe tartozó *rabolták el* predikátum által indított történésreferencia erősíti. Ez a predikátum konceptuálisan összegezve, kataforikusan utal arra a beágyazott narratív eseménysorra, amely a 'lopás' forgatókönyv prototipikus cselekvéssorát jeleníti meg. A *megállt, kiszállt, gyömöszölte, elhajtottak* igék kronologikus sora történésreferenciaként tartja fenn a szövegjelentés folytonosságát. A 'lopás' forgatókönyv sztenderd eseménysorától eltérő mozzanatot, amely a szöveg hírértékét adja, a *visszaszolgáltatták* ige jelöli. Ez az ige egyrészt szinonimaként visszautal a címbeli *visszavitték* szóra, másrészt előre is utal a részmozzanatait alkotó eseménysorra: *hazavittek, lepapírozták, visszaültem*. Végül a cím és a szöveg jelentéskomponenseihez rendelhető tényállásegységtest egy konceptuális anafora foglalja össze fogalmilag: a *kaland* elvont jelentésű főnév új, értékelő keretbe helyezi az eseményeket.

Az utóbbi évek sajtónyelvi címadásában megfigyelhető, hogy a címek egyre komplexebbé, összetettmondat-szerkezetűvé válnak, pl. *Szívbe markolóan rimázkodott Kerkez Milos mezéért egy gyerek, de csalódnia kellett* (hvg.hu). Előfordul, hogy a cikk tartalmi állításából a cím egy teljes narratív mikroszöveget hoz létre: *Ronaldo gólját ünnepelte a stadion, a magyar kapus finoman jelezte, hogy nem volt bent, és neki lett igaza* (telex.hu). Szemantikai szempontból ezek a címek olyan összetett reprezentációt alkotnak, amelyben nemcsak a fogalmi séma legfontosabb összetevői aktiválódnak, hanem a szöveg állításai közötti logikai kapcsolatok is megjelennek. Ezek szintén erős szemantikai kapcsolatot biztosítanak a cím és a szöveg közötti globális kohézióban.

2.2. A címek tipológiai megközelítései

A magyar nyelvű szakirodalomban többféle címtipológia található, amelyek különböző tudományterületek megközelítésein alapulnak. Az irodalmi művek és

a sajtószövegek címadási szokásainak történeti és szinkron vizsgálata alapján születtek szintaktikai (J. SOLTÉSZ 1965, BALÁZS 1985, TOLCSVAI NAGY 2001), kommunikációtudományi (PLÉH–TERESTYÉNI 1980), szociálpszichológiai (SÍKLAKI 1997), szövegsemantikai (SZIKSZAINÉ NAGY 2004) és több szempontot egyidejűleg ötvöző (KEMÉNY 1989, PAPP 2002) osztályozások. Az alábbiakban röviden áttekintjük a sajtószövegek címleírásában releváns osztályozásokat, a címtípusokat igyekeztünk saját gyűjtésű példákkal illusztrálni.

A sajtócímek osztályozásának egyik korai példáját H. TOMESZ TÍMEA szerint (2015: 138) PLÉH CSABA és TERESTYÉNI TAMÁS dolgozta ki. A cím nyelvi formájának és figyelemfelkeltő hatásának kapcsolatát kommunikációs szempontból vizsgáló kutatásuk eredményeként PLÉH–TERESTYÉNI (1980: 113–114) a következő négy alapvető címtípust különbözteti meg:

- leíró: a cím kijelentő, bővített mondat, amely ragozott igét tartalmaz, megnevezi a témát, és pontosan meghatározza az esemény körülményeit, legtöbbször a helyet és az időt. Pl.: *Február közepén indul a Flórián téri felüljárók felújítása* (portfolio.hu).
- tömör: igét és a téma körülményeit nem tartalmazó, rövid, hiányos mondatnak tekinthető szerkezet: *Jégvarázs Kínában* (nepszava.hu).
- kérdés: eldöntendő vagy kiegészítendő kérdésként megfogalmazott cím, amely általában a tárgyalt téma egy adott aspektusára kérdez rá: *Kell nekünk kutya?* (noklapja.hu); *Mit tehetünk a téli depresszió ellen?* (telex.hu).
- szenzációs: egy esemény bizonyos aspektusát vagy egy elemét szenzációkeltő módon emeli ki, gyakran metaforák használatával, miközben a téma egyéb körülményeit nem részletezi, így a cikk tartalmáról nem nyújt információt. Pl.: *Képviselő vagyok, nem pingvin* (telex.hu).

KEMÉNY GÁBOR (1989: 43–55) a fenti osztályozást árnyalja és kiegészíti, megjegyezve, hogy „e típusok között van bizonyos fokú átfedés (például a szenzációs cím gyakran épp tömörségével vagy kérdő formájával igyekszik hatni az olvasóra)”. A PLÉH–TERESTYÉNI-tipológia leíró címtípusában három alkategóriát különböztet meg:

- eseményközlő cím: ragozott igét tartalmazó teljes mondat, pl. *Tovább növelte hallgatói létszámát a Debreceni Egyetem* (haon.hu).
- ténamegjelölő cím: névszói alaptagú szerkezet, amely nem tartalmaz rematikus elemet: *Sima DEAC-siker idegenben* (haon.hu). Ez utóbbi altípusaként különíti el az ún. protokollcímekeket. Bár nem részletezi őket, példáiból kiderül, hogy a politikai élet protokoll eseményeiről hírt adó, semleges hangvételű címekeket sorolja ide, pl. *Kínai elnöki látogatás Magyarországon* (hvg.hu).

A szenzációs címek között KEMÉNY GÁBOR három altípust különít el:

- lakonikus cím: kizárólag igei állítmányok rövid sora: *Ivott, ütött, szúrt* (dehir.hu).

– felszólító formájú cím: *Töltse szabad idejét bombavetőben!* (KEMÉNY GÁBOR példája).

– kérdés formájú cím: *Úristen, már megint milyen gép szállt le Debrecenben?* (haon.hu).

Külön címtípusnak tartja a semmitmondó címeket, amelyek nem adnak információt, és nem keltik fel az olvasó érdeklődését, pl.: *Sokoldalú elemzés a balesetek okairól* (KEMÉNY példája). A 80-as évek újszerű címadási szokását, az alkalmi összetétellel tömörített címet szintén külön típusként tárgyalja. A hol frappáns, hol kevésbé szellemes, alkalmi összetétellel képzett szavak egyedi és egyszeri alkotások maradnak, mint pl.: *Pékdíszkő* (KEMÉNY példája). Tanulmányában KEMÉNY alfejezetekben tárgyalja az alliteráló, az idézetekre és szólásokra épülő, a pontatlan szórendű, a közhelyes és a humoros címadást. Ez utóbbi elemzései azonban nehezen értelmezhetők a címtipológia részének. Munkája elsősorban a magyar sajtó címadási szokásainak nyelveművelő szempontú vizsgálata. Elemzése ötvözi a címek nyelvi formájára, kommunikációs szerepére, stílus-jellemzőire és társadalmi kontextusára vonatkozó aspektusokat, így egy összetett és szerteágazó rendszert eredményez.

SÍKLAKI ISTVÁN (1997) az írott sajtó főcímeinek véleményformáló és hangulatkeltő hatását szociálpszichológiai és pragmatikai szempontok alapján vizsgálja, és a korábbiaktól eltérő címtipológiát mutat be. A főcímek figyelemfelkeltő hatását a következő szociálpszichológiai mechanizmusokra támaszkodva vizsgálja: a keretezés hatása, a gondolkodás nélküli reagálások, az elaboráció valószínűségét befolyásoló tényezők, valamint az érzelmek hatása az információfeldolgozásra. E mechanizmusok közös alapfeltevése, hogy hétköznapi helyzetekben nem a racionális, idő- és energiaigényes gondolkodás és ítéletalkotás dominál. SÍKLAKI az újságolvasást is ilyen szituációnak tartja, s rámutat a cím interpretációját torzító több olyan tényezőre, amelyek a fenti szociálpszichológiai mechanizmusokhoz köthetők. A cím másik alapvető funkcióját: a lényegkiemelő funkciót GRICE (1997) társalgási maximái alapján tárgyalja, és a vizsgált szociálpszichológiai, valamint pragmatikai kritériumokat egyaránt érvényesítve a következő címtipológiát állítja fel, amelyet a tanulmányából vett egy-egy példával illusztrálunk (SÍKLAKI 1997: 111):

- a főcímek megkonstruálásának együttműködő stratégiái
 - objektív lényegkiemelő: *Szociális otthon lesz a Balassa Kórház.*
 - értelmező lényegkiemelő: *Veszélyben a kórház.*
- a főcímek megkonstruálásának nem együttműködő, manipulatív stratégiái
 - elfogult lényegkiemelő: *Bezárják a Balassa Kórházat.*
 - a valódi üzenetet elrejtő: *Sátáni ágyszám.*

SZIKSZAINÉ NAGY IRMA Leíró magyar szövegtana (2004: 173–177) szövegsemantikai keretben tárgyalja a cím szövegkohéziós szerepét. Irodalmi és

publicisztikai művek címeire egyaránt vonatkozó tipológiája a cím funkcióját veszi alapul. Ennek megfelelően az alábbi típusokat különíti el:

- témamegjelölő cím: a szöveg tárgyát mint leglényegesebb információt egyértelműen megadja; újságcikkek esetében a tájékoztató szerepű címek tartoznak ide, pl. *Földtani képzését népszerűsíti a Debreceni Egyetem* (dehir.hu).

- címkeszerepű cím: a témát röviden megjelölő, gyakran egy szóba sűrítő cím, ami tömörségéből fakadóan erőteljes hangulatkeltő hatású, pl. *Dilemmák...* (hvg.hu).

- reklámszerepű cím: az olvasó érzelmére ható vagy szokatlan, újszerű, s ezáltal figyelemfelkeltő címadás, amely a publicisztika kedvelt eszköze, pl. *Micsoda? Disznóvágás a DVSC-Nyíregyháza rangadó előtt?! (haon.hu).*

- műfajjelölő cím: irodalmi művek esetében az írásmű műfajának megnevezése a cím, vagy szerepel a címben, pl. Kányádi Sándor *Szürke szonettek*.

TOLCSVAI NAGY GÁBOR (2001: 325–330) kognitív szemléletű szövegtani keretben, dinamikus jelenséggént vizsgálja a címet. A szövegértelem kiépülését három szintre osztja: a mikro-, mezo- és makroszintre, amelyek eltérő hatókörű szövegbeli jelenségekkel és szövegelemekkel járulnak hozzá a globális szövegjelentéshez. TOLCSVAI NAGY e rendszerben a címet a szövegértelem létrejöttéhez makroszinten hozzájáruló elemként tárgyalja. Címtipológiáját a címek nyelvtani formája alapján dolgozza ki, azt kiemelve, hogy „a nyelvtani forma, vagyis a nyelvi reprezentáció behatárolja az elmebeli reprezentáció, a feldolgozás lehetőségeit” (2001: 328). Szintaktikai osztályozásában a következő főbb típusokat különíti el:

- a cím egy főnévi csoport,

- a cím egy névmás vagy egy funkciószó,

- a cím egy nagyobb szerkezeti egység, amelyben mellérendelések vagy határozós szerkezetek kapcsolódnak össze komplexebb szemantikai viszonyt hozva létre,

- a cím egy mondat szerkezet, amely lehet igés és nominális szerkezetű is.

TOLCSVAI NAGY a főnévi összetevőt mint a témát megnevező, összefoglaló nyelvi elemet a cím lényegi részének tartja.

3. Az internetes sajtó mint önálló szövegtípus

Az internetes sajtó bemutatásához támpontul a hagyományos sajtóval kapcsolatban hozzáférhető ismereteinket érdemes röviden rendszerezni. A publicisztika megteremtette saját stílussajátosságait, valamint szövegműfajait. A szövegtani megközelítés keretében szövegtípusokról beszélhetünk, amelyek egyike a publicisztikai szövegtípus; amelyet a stilisztika mint stílusréteget tárgyal a nyelvhasználatra jellemző jellegzetes stíuselemek alapján.

Jelen fejezetben azokat a fő szövegsajátságokat sorakoztatjuk fel, amelyek az internetes publicisztikai szövegtípusokra átfogóan jellemzőek, ezt követően a

kattintásvadász címadás jelenségéről lesz szó, amely a manipulatív haszonszerzés jegyében az internetes „újságírássra” manapság egyre inkább jellemző. Hogy ennek az igen komplex hátterű jelenségnek a vizsgálatában megmaradjunk a nyelv- és kommunikációkutatás tudományos kontextusában, az ettől eltérő vonatkozású ismereteket csak nagyon érintőlegesen tárgyaljuk.

3.1. Átfogóan a szövegtipológia szempontjairól és a szövegtípusokról

Az alábbi táblázat tömören azokat az osztályozási szempontokat foglalja magába, amelyek mentén a szövegtipológia megvalósul, valamint azokat a kategóriákat (szövegtípusokat) néhány konkrét szövegtípus megnevezésével, amelyek az adott szempontok alapján tisztán elkülöníthetők egymástól (lásd 1. ábra). Itt látható, hogy a publicisztikai szövegtípusok a kommunikációs színtér, a szövegek kontextusa, valamint a közlő és a befogadó viszonya alapján különböztethetők meg a társalgási vagy magánéleti, a közéleti, a hivatalos, az egyházi, a tudományos és a szépirodalmi szövegtípusoktól.

szempontok	szövegtípusok
1. a szöveg megjelenési formája, közege	írott szöveg: pl. e-mail, sms, novella, regény, sajtóhír stb. hangzó szöveg: pl. rádióinterjú, konferencia-előadás, telefonbeszélgetés, mise stb.
2. a kommunikáció iránya	monologikus szöveg: pl. regény, újságcikk, előadás stb. dialogikus szöveg: pl. kétszereplős telefonbeszélgetés, chatelés, társalgás stb. polilogikus szöveg: pl. kettőnél több szereplős chatelés, eszmecsere, vita stb.
3. a szövegalkotás módja, a szöveg szerkesztettségének mértéke	spontán szöveg: pl. beszélgetés egy óráközi iskolai szünetben, tájékozódás az utcán, útbaigazítás stb. tervezett szöveg: pl. konferencia-előadás, felszólalás, hivatalos levél, kérelem stb.
4. a szövegben megnyilvánuló kommunikációs szándék, funkció (vö. Roman Jakobson modellje, 1968)	tájékoztató (referenciális): pl. tankönyvszöveg, étlap, használati utasítás stb. kifejező (konnotatív): pl. gratuláció, szerelmi vallomás stb. felhívó (affektív): pl. pályázati kiírás, hirdetés, figyelmeztetés stb. kapcsolattartó (fatikus): pl. telefonhívás, magánlevél stb. értelmező (metanyelvi): pl. műelemzés, recenzió, ajánlás stb. esztétikai (poétikus): pl. dal, népdal, óda, elégia, epigramma stb.

5. a kommunikációs színtér, a szöveg kontextusa, az alkotó és a befogadó viszonya	társalgási, magánéleti: pl. beszélgetés a vacsoránál, diákok chatelése stb. közéleti: pl. politikai beszéd, sajtótájékoztató, sajtóközlemény stb. hivatalos: pl. sajtóközlemény, szolgáltatói közlemény, rendőrségi felszólítás stb. egyházi: pl. prédikáció, mise stb. tudományos: pl. szakcikk, konferencia-előadás, monográfia stb. publicisztikai (sajtó-): pl. interjú, hír, reklám, cikk stb. szépirodalmi: pl. óda, elégia, dal, novella, regény stb.
6. a szöveg témája	elbeszélő: pl. elmesélt történet, mese, novella, regény stb. leíró: pl. használati utasítás, tájékoztató, jellemzés, prospektus, recept stb. érvelő (elemző-meggyőző): pl. ügyvédi védőbeszéd, recenzió, állásfoglalás stb.

1. ábra. Szövegtipológiai szempontok és szövegtípusok

Ha az interneten fellelhető szövegeket az itt rendszerezett szempontok alapján, illetve kategóriákkal kellene jellemeznünk, akkor egy internetes magazinban megjelenő hírről a következőket állíthatjuk, kitérve arra is, hogy mely szempontokhoz rendelt kategóriarendszer nem kellően differenciált a szóban forgó szövegtípus típusba sorolásához, és milyen kiegészítést kíván a kategóriarendszer ennek orvoslására:

1. A szöveg megjelenési formája, illetve közege alapján az internetes hír nem nyomtatott, de írott szöveg, ugyanakkor a szóban forgó szövegtípus szinte sosem jelenik meg unimediálisan (tisztán verbális kódolással), hanem képi, sőt olykor mozgó és zenei elemeket is tartalmaz. Emellett nem kizárólag lineárisan, hanem hipertextuálisan szervezett információközlés jellemzi (az olvasó linkekre kattintva más szövegekhez jut, amelyek a gazdaszöveggel aktuálisan többféle szövegközi viszonyban lehetnek). Ehhez igazodva a szóban forgó szövegek (kommunikátumok) befogadása általában nem folytonosan és lineárisan történik, hanem meg-megszakítva és párhuzamos percepciót megvalósítva.

2. A kommunikáció iránya szerint az internetes sajtó szövegei monologikus szövegek, ugyanakkor ez a szempont sem ennyire tisztán érvényesül az internet adta lehetőségek kontextusában. Az interneten elérhető oldalakat gyakran összefűzik különböző közösségimédia-platformokkal, ahol az olvasott cikk megosztható, de olyan internetes cikket is olvasni, amelynek szerzője kommentár hozzáfűzésére ösztönzi az olvasót, tehát a hagyományos értelemben vett monológ potenciálisan dialógusformát ölt, de az is lehet, hogy a megosztás generálta párbeszédbe bekapcsolódó hozzászólók polilógussá teszik a kommunikátumot.

Utóbbi példák természetesen szükségszerűen felvetik azt a bizonytalanságot, hogy mi tekinthető egy szövegnek: maga az internetes cikk, avagy az internetes cikk a hozzászólással vagy hozzászólásokkal együtt. Ha utóbbi mellett foglalunk állást, akkor ezzel érintkezési pontot teremtünk a leíró szövegtani gondolkodás *szövegkomplexum* jelenségével, vagyis a „mi egy szöveg, és mi több szöveg?” kérdéskörével (SZIKSZAINÉ NAGY 2004: 44).

3. A szövegalkotás módja, a szöveg szerkesztettségének mértéke alapján az internetes sajtó tervezett szöveg. Ebben a tekintetben általánosságban nem tér el a nyomtatásban megjelenő sajtószövegektől.

4. A szövegben megnyilvánuló kommunikációs szándékot, illetve funkciót tekintve általában a tájékoztatás szándéka jellemzi a szerzőt. Ugyanakkor — különösen a jelen tanulmány fókuszában álló jelenség (a kattintásvadászat) vonatkozásában — a manipulatív szándék komplexszé teszi az egyébként a jakobsoni modell alapján elég tisztán elkülöníthető funkciók konkrét szövegpéldányokhoz rendelését.

5. A kommunikációs szintér, a szöveg kontextusa, az alkotó és a befogadó viszonya szerint a szóban forgó internetes szövegek a publicisztikai szövegtípusok sorába tartoznak, számos olyan nyelvhasználati eszközzel élnek szerzőik, amelyek a publicisztikai írások megkülönböztetőjegyei.

6. A szöveg témája alapján az internetes sajtó szövegei ugyanolyan változatosak, mint a nyomtatott sajtószövegek.

3.2. Az internetes sajtóról eltérő fókuszú megközelítések tükrében

Az interneten megjelenő szövegek nyelvtudományos vizsgálata tisztán nyelvészeti eszközökkel aligha képzelhető el, mivel alkotásuk és befogadásuk is — és nyilvánvalóan a kommunikációs helyzet egyéb tényezőit is említhetjük — olyan egyedi kontextusban megy végbe, amely a mindennapjaink meghatározó részévé vált, részben ezzel összhangban pedig számos nem nyelvi (például társadalmi, pszichológiai, gazdasági stb.) vonatkozása figyelmet érdemel. Jelen gondolatmenetünkben az említett komplexitás azon részleteire összpontosítunk, amelyek egyrészt hozzájárulnak a kattintásvadász címadásnak mint kommunikációt befolyásoló tényezőnek az alaposabb megismeréséhez, másrészt pedig mint ismeretek elhelyezhetők az elemzés módszertanában, illetve hozzákapcsolhatók az elméleti keret jelen vizsgálat számára releváns komponenseihez. Ennek szolgálatában a következő alfejezetekben a magyarországi internetes sajtóra vonatkozó fő irányelveket körvonalazzuk; aztán a kattintásvadászat tágabb pszichológiai-szociológia kontextusaként említhető manipulációról lesz szó.

3.2.1. Az internetes sajtóra vonatkozó hazai irányelvek

Támpontként a tanulmányunk fókuszába helyezett jelenségnek, a manipulatív címadásnak a megítéléséhez hasznos röviden összegezni, amit a Magyar Újság-

írók Országos Szövetsége (MÚOSZ) az újságírói etikai kódexében a kutatási témánkhöz kapcsolódóan megfogalmaz azzal a céllal, hogy megőrizze és elősegítse „az etikus, tisztességes újságírói tevékenység”-et „a szabadságjogok, a demokratikus közélet, a jogállam keretei között”: „Az újságírói etikába ütköző cselekedetnek minősül, ha a média munkatársa akár a közszolgálati, akár a kereskedelmi médiában a fogyasztókat, az olvasókat, a nézőket, vagy a hallgatókat bármely termék vagy szolgáltatás kelendőségének fokozása érdekében bármilyen módon megtéveszti – ez vonatkozik a hamis tájékoztatásra és a burkolt reklámra egyaránt. Ilyen megtévesztésnek minősül például a feldicsérés, hírnévrontó összehasonlítás, a hiányos tájékoztatás, a „fizetett közlemény” típusú megjelölés elmaradása stb” (MÚOSZ, Újságírói Etikai Kódex).

3.2.2. A manipuláció mint az internetes sajtó eszköze

A manipuláció a befolyásolás egyik formája. ÁRVAY ANETT a befolyásolást a következőképpen definiálja: „A nyelvhasználat által megvalósuló befolyásolás a kommunikátor azon törekvése, hogy az olvasókban vagy a hallgatókban egy adott véleményt alakítson ki, illetve a már meglévő ismereteiket, véleményüket, attitűdjüket megerősítse vagy megváltoztassa” (2003: 11). A manipulációról BÁRTHÁZI ESZTER — a témában hozzáférhető szakirodalomban megjelenő vélemények összegzéseként — azt az általános sajátosságegyüttest fogalmazza meg (a meggyőzéssel való összevetésben), hogy „a manipuláció durva megtévesztés, amelynek során vagy a közlő eszközei nem tudatosulnak a befogadóban, vagy a diskurzus valódi célja nem ismeretes a számára, esetleg mindkét eset egyszerre áll fenn” (2008: 444). Nagyon érdekes adalék ehhez CHILTON álláspontja, miszerint a manipuláció eredményessége nem pusztán a közlőn múlik, hanem a befogadón is. Arra is felhívja a figyelmet, hogy az emberben megvan a képesség a manipulatív szándék felismerésére, ezáltal a manipuláció elkerülésére: a biológiai adaptáció eredménye egy ún. „következetesség-ellenőrző eszköz” („consistency-checking device”, 2002: 9).

Az említett meghatározásokat olvasva fontosnak tartjuk megjegyezni, hogy a manipuláció fogalma nem kizárólag elítélendő szándékot jelölhet, véleményünk szerint a szóban forgó kifejezés a *b e f o l y á s o l á s* szinonimájaként is állhat, amennyiben azt fejezi ki, hogy a közlő szándéka megváltoztatni a befogadó gondolkodásmódját, véleményét. Ebbe a működésbe beletartozik például az az eset is, amikor egy orvos úgy érvel egy podcastban az egészséget támogató életforma mellett, hogy félelemkeltő esetek bemutatásával figyelmeztet a veszélyekre; vagy egy sajtócikk a mélyszegénység bemutatásával igyekszik ösztönözni az olvasókat az érintettek anyagi támogatására (számlaszámot is megadva). Ezekben a kommunikációs helyzetekben a manipuláció nem megtévesztés, hanem a befogadók gondolkodásának olyan irányú befolyásolása, amelynek remélhető eredménye pozitívan értékelhető cselekvés. Ezt a lehetséges attitűdöt azért érdemes szem

előtt tartani, hogy lássuk, hogy a *m a n i p u l á c i ó* fogalma a befolyásolás jelentésének elég széles skáláját lefedi, ugyanakkor a kifejezés 'erkölcsileg elítélhető befolyásolás, megtévesztés, félrevezetés' jelentésben való gyakori használata miatt a szakirodalomban is jól elkülönül (lásd pl. fent BÁRTHÁZI 2008-at) a negatív jelentésre szűkítő értelmezés. Az alábbiakban — nem az utóbbi értelmezéshez kapcsolódva, hanem az egyszerűség kedvéért — manipuláción a megtévesztést, manipulatív szándékon a megtévesztő szándékot értjük.

A manipulatív szándék jellegzetes megnyilvánulásai az internetes sajtóban olvasható címek, amelyek — pragmatikai és szemantikai funkciójuknál fogva — elsőként képesek jelezni (olykor összefoglalni) a hozzájuk tartozó szöveg tartalmát. Noha a nyomtatott sajtó egyes műfajaira (főleg a bulvár újságírás területéről) szintén jellemző a megtévesztő címadás, a jelenség igazán az internet megjelenésével és határtalan kommunikációs hálózattá válásával vált rendkívül gyakorivá. Ezt a jelenséget több nézőpontból lehet és érdemes is szemlélni, a következő alponthan pusztán azokat a legfontosabb véleményeket summázzuk, amelyek a szemiotikai textológiai megközelítés tágabb kontextusát segítenek megteremteni oly módon, hogy a nyelvtudományi kutatást összekapcsolják nem (nyelv)tudományos tapasztalatokkal, illetve eredményekkel.

3.2.2.1. A manipulatív címadás társadalmi, pszichológiai, illetve marketing aspektusa

Azokkal a benyomásokkal, véleményekkel, kutatási eredményekkel, amelyeket az alábbiakban ismertetünk, azt a tudásbázist kívánjuk modellezni, amely a manipulatív címadás szemiotikai textológiai vizsgálatának keretében egyrészt a jelenség elemzőjének a rendelkezésére állhat, másrészt valamilyen mértékben bizonyára maguknak a sajtófogyasztóknak a tudásbázisára is érvényesíthető ismereteket tartalmaz. Jelen tanulmány keretében ez a megállapítás azért is érvényes, mert — mivel elemzésünkhöz nem kapcsolódik a befogadók mentális működésére és a rendelkezésükre álló háttértudás feltérképezésére vállalkozó felmérés — az elemzők és a szövegértelmezők személye egybeesik. Ezen a ponton szükséges előreutalni a szemiotikai textológiai jelentésreprezentáció azon szemléletére is, hogy a referenciális jelentéssík leírásakor a befogadói háttértudás elemeinek — mint „viszonyítási pontoknak” az aktuális szöveg jelentésének reprezentációjában — fontos szerep jut.

Az online marketing szótár a *clickbait* jelentését így határozza meg: „A *clickbait* jelentése magyarul: kattintásvadász cím. A *clickbait* (ejtsd: klik·bayt) szó az angol *click* (kattintás) és *bait* (csali) kifejezések összeolvadásából ered” (vö. On-line marketing szótár). A szótár készítői a BuzzSumo elnevezésű nemzetközi marketingcégre hivatkoznak, amely abban segíti az internetes szövegek fejlesztőit, hogy az interneten közzétett tartalmak az olvasók minél nagyobb

érdeklődésére tartsanak számot, ami a kattintások gyakoriságában, illetve számában is megjelenik (nyilvánvalóan bevételt generálva), 100 millió cím nyelvi megformálását elemezte, hogy pontosan jellemezni tudja a *clickbait* címeket. A kutatók az alábbiak szerint foglalták össze (példákkal is szemléltetve) azokat a sajátságokat, amelyek közösek a kattintásvadász címekben:

– „Az érzelmekre hatnak (megjósolják, mit fog érezni az olvasó) – pl. *A fotó, ami majdnem tönkretette a fiatal atléta életét...*

– A kíváncsiságra építenek – pl. *Nem hiszed el/Ki nem találná...*

– Hosszúak (80+ karakteres címek) – pl. *A szakértők nem akarják, hogy megtudd, mi az az 5 szempont, ami alapján azonnal tudni fogod, melyik cipő nem bírja ki a második hetet. A második szempontra szinte senki sem gondol.*

– Kérdőjellel vagy rendhagyó írással végződnek – pl. *Te elhinnéd, mit csinált az örökké elégedetlen vásárló a webshopunkban?*

– Semmit sem árulnak el a témáról. – pl. *Elképesztő dolog történt tegnap Shakirával.*”

MINYA KÁROLY — aki az utóbbi évtizedekben a sajtónyelvre irányuló kutatásokat végez — az egyik vele készített interjúban az alábbiak szerint jellemzi a kattintásvadász címadás jelenségét nyelvi és kommunikációs szempontból: „az elmúlt 15–20 évben az internetes címadásnak több típusa is kialakult, beleértve a kattintásvadász formákat is. [...] Ez utóbbiak gyakran becsapnak minket. [...] A kétértelmű címeket gyakran alkalmazzák a portálok szerzői a nagyobb forgalom elérése érdekében. A másik gyakori eszköz, hogy a címben egy kérdést tesznek fel. Mindezt azért, hogy ne állítsanak hamis dolgot, ne legyen aztán sajtóper, s mégis felkeltsék az érdeklődést. Erre jó példa a „Vajon el tudja képzelni” kezdetű címek, de a „Sosem találja ki, Nem fogja elhinni” felütésekre se kattintsunk rá, mert biztosan csöbe húznak minket, [...] a „Hihetetlen, Szörnyű, Durva” kezdetű címek az érzelmeinkre és kíváncsiságunkra apellálnak, és a tartalommal biztosan félrevezetik az olvasót. [...] ezen eszközök már az időjárás-jelentésekben is megjelentek, és olyan sok embert vezettek félre, hogy egy balatoni szövetség megalakította a Döglött béka díjat. A túlzó jelzőket használó portáloknak osztják ki, akik kárt okoznak a kereskedőknek, vendéglátóknak azzal, hogy eltántorítják az embereket az utazástól” (2023: o.n.).

Noha nem a nyelvtudomány talaján állva, de a Minyáéihoz hasonló benyomásokat és szabályszerűségeket fedez fel Hanula Zsolt. Hanula az alábbiak szerint foglalja össze, milyen címtípusokat alkalmaznak kattintásvadászok céljából: ilyenek a kérdőjeles cíkcímek, hiszen „az eldöntendő kérdés formájú szalagcímekre minden esetben »nem« a válasz”, ráadásul „kérdőjeles címet az újságíró nagyjából két esetben használ. 1) ha nem tudja bizonyítani, amit a címben mond, így a kijelentő mód nem állna meg, és 2) ha a főhős, a cselekmény, vagy bármi, amire rákérdez a címmel, nem elég érdekes”. Szerinte az élet nagy igazságait ígérő

„TOP x” formájú címek is manipulálnak, mert „ez a megoldás is azt az emberi kognitív jellemzőt használja ki, hogy szeretjük, ha a dolgokat mások leegyszerűsítik, kategóriákba rendezik helyettünk. Egyszerűen így vagyunk bedrótozva” (hivatkozik rá MUNK 2019).

MUNK VERONIKA *Megdöbrentő* címadás című írásában valamelyest történeti áttekintést is ad a manipulatív címadás hátterében álló sajtószokások vonatkozásában, és arra a megállapításra jut, hogy „a szenzációhajhász címadás egyidős az írott sajtóval”, a kattintásvadász címek alkalmazásának gyakoribbá válását pedig a közösségi média térnyerésével állítja párhuzamba, kiemelve, hogy a Facebook-ról, a Twitterről és az ezekhez hasonló közösségimédia-felületekről tájékozódó olvasóközönség jellemzően a cím alapján dönti el, kattint-e, vagy sem (vö. 2019: o. n.). MUNK szemléletesen festi le a kattintásvadászat hátterében álló anyagi érdekeket: „Az online médiában a kattintásszám nagy úr: közvetve, de abból van a pénz. A webes kereskedelmi lappiac a hirdetőkből él, az internetes hirdetők pedig azoknál a lapoknál, weboldalaknál szeretnek hirdetni (azaz költeni), ahol látják, hogy a hirdetett termék a lehető legtöbb emberhez jut el. A közönség méretét a kattintások számából következtetik ki. A clickbait címekkel operáló weboldalak [...] fenntartóinak szeme előtt tehát egyetlen cél lebeg: a lehető legtöbb kattintást szerezni a lehető legkevesebb munkával. Ezt pedig az emberi psziché célirányos birizgálásával érik el” (uo.).

GEBE ZOLTÁN az olvasók internethasználói és tájékozódási szokásait — statisztikákra és kutatásokra hivatkozva — így jellemzi: „a felhasználók többsége gyorsan görget végig az idővonalán, tehát kevés ideje van az újságoknak megragadni a figyelmüket és meggyőzni őket, hogy az ő tartalmukat válasszák. [...] egyre inkább egyértelmű, hogy az emberek nagy része a közösségi médiát használva tájékozódik, a platformok működési rendszerét ismerve pedig óriási erőfeszítések kellene ahhoz, hogy az online portálok kattintásra vegyék rá a fogyasztókat. A verseny tehát már nemcsak az olvasottságért megy, hanem a figyelemért is. Fontos kérdés, tud-e adni az újság olyan címet egy anyagnak, amely ráveszi a fogyasztót a görgetés leállítására és később a kattintásra. Mindezeket figyelembe véve, nem túlzás azt mondani, a clickbait jelenség valamilyen szinten érthető, akkor is, ha sok esetben félrevezetésnek tűnik” (2023: o. n.).

Virág Attila a GEBE által megfogalmazott véleményt tovább árnyalja, amikor SZILÁGYI KATALINnak arra a kérdésére válaszol, hogy mennyire járható út a clickbait címek alkalmazása, és hosszú távon elveszítheti-e egy ezzel a módszerrel élő oldal az olvasók bizalmát: „Az olvasó a legtöbb esetben előbb kattint, mint ahogy végiggondolta volna, hogy mire kattint – és így a mai napig működnek [t.i. a szóban forgó oldalak; D.E.–N.A.]. Itt legfeljebb egy nagyon tudatos olvasói magatartás lehet az, amikor [t.i. valaki; D.E.–N.A.] eldönti, hogy ettől [t.i. a megtevesztő médiakommunikációtól; D.E.–N.A.] elfordul, de ez a tömegekre nem

jellemző. Az se mindegy, hogy milyen felületen találkozunk a felhasználó vagy az olvasó egy ilyen címmel. Hogyha például Facebookon találkozunk vele, akkor egy teljesen más tudatállapotban van, mint amikor szándékosan fölmegegy egy oldalra, és keres egy bizonyos tartalmat, vagy megszokta, hogy egy honlapon szeriöz tartalmak vannak, és ezt elvárja, amikor fellép az oldalra. A Facebook az ilyen szempontból egy gyorséttermi junkfood – bármit odaadnak, csak gyorsan fogyasztható legyen, hogy sokkal kevésbé figyeljen oda az olvasó arra, hogy most ő a clickbait csapdájába esett. Mindkét esetben ugyanaz a user, ugyanaz az olvasó, csak más tudatállapotban. Úgyhogy azért verhető át az olvasó, mert lehet, hogy nem fontos számára éppen, hogy át legyen [t.i. van; D.E.–N.A.] verve vagy sem” (SZILÁGYI 2022: o. n.).

3.2.2.2. A manipulatív címadás kommunikációelméleti megközelítése

A manipulációnak a szemiotikai eszköztár tekintetében két fajtája van: az egyik esetében a közlő „rejtett eszközökkel manipulál (a rejtett itt úgy értendő, hogy a befogadóban az nem tudatosul), mint például a testbeszéd tudatos alkalmazása”, a másik esetben „a közlő a nyelvi interakció valódi célját rejtje el a befogadó elől, azaz a befolyásoló, illetve jelen esetben a manipulatív szándékot” (BÁRTHÁZI 2008: 444). BÁRTHÁZI idézett különbségtétele a beszédaktus jellemzésével még világosabbá tehető: úgy véljük, hogy a két manipulatív kommunikációs helyzet perlokúciója tér el egymástól: az első esetben a befogadó nem védekezhet a manipuláció ellen, mivel nincs tudatában a manipuláció (nem nyelvi) eszközeinek, a második esetben azonban a befogadó kitérhet a manipuláció elől, mert a manipuláció nyelvi (és esetleg nem nyelvi) eszközeit felismeri.

A manipulatív címek vizsgálata kapcsán is fontos tudatosítanunk, hogy a manipuláció eszközeiként olyan (nyelvi és nem nyelvi) elemekről beszélünk, amelyek alkalmasak arra, hogy manipulációs szándékkal alkalmazzuk őket, ugyanakkor használatuk nem jár feltétlenül együtt manipulatív céllal. Ahogy CHILTON (2002: 6) is megállapítja, a nyelvi szerkezetek nem többek nyelvi szerkezeteknél, nem inherens tulajdonságuk, hogy alkalmasak mások félrevezetésére vagy manipulációjára, a nyelv tudatos, célorientált felhasználói azok, akik szándékuk szerint manipulálhatnak velük.

Ha abból indulunk ki, hogy manipulálni nyelvi és nem nyelvi eszközökkel is lehetséges, akkor az internetes sajtóbeli címadás nyilvánvalóan az első jelenségkörbe tartozik. Ennek fényében adódhat a törekvés: tárjuk fel azoknak a jellegzetes nyelvi eszközöknek, elemeknek, szerkezeteknek a körét, amelyek az internetes sajtószövegek címeiben jellemzően előfordulnak manipulatív szándék kifejezőiként.

Mielőtt a 4. alfejezet esettanulmányainak tanulságait megismernénk, tekintünk rá egy manipulatív közlő és egy befogadó interakciójára a kommunikációelmélet nézőpontjából.

Ebben jó fogódzó, ahogyan SKROBÁK ESZTER a hazugságról gondolkodik: „Kommunikációelméleti szempontból minden kommunikációs aktus (verbális vagy nonverbális) célja, hogy befolyásoljunk másokat (BUDA 1986; ROSENGREN 2004). [...] A manipuláció a befolyásolás legnegatívabb értelmezésű megnyilvánulása, ahol a manipuláló személy úgy fogalmaz meg valamit a befogadónak, mintha az a címzett számára lenne előnyös, holott csak a beszélő számára az, és a címzettet csak eszközként használja a saját céljai eléréséhez. A kommunikációelmélet további fontos tézise, hogy a kommunikáció értelme a kapott válasz. Ha ezt a megállapítást a hazugság szempontjából vizsgáljuk, a valótlanságot állító kommunikáció lényege egy alternatív realitás előadása, ehhez kapcsolódóan a címzett gondolkodásának irányítása, amelynek hatására a címzett a beszélő számára kedvező cselekvést hajt végre. Célja a valótlanság rejtve maradása, ugyanis a beszélő által óhajtott viselkedéses válasz csak így érhető el. Ha lelepleződik a hazugság, a megtévesztési célú kommunikáció értelmét veszítette” (SKROBÁK 2023: 40).

Ennek a véleménynek a fő sarokpontjai a következők:

1. „a manipuláló személy [...] a címzettet csak eszközként használja a saját céljai eléréséhez”;
2. „a valótlanságot állító kommunikáció lényege egy alternatív realitás előadása, ehhez kapcsolódóan a címzett gondolkodásának irányítása”;
3. ennek hatására „a címzett a beszélő számára kedvező cselekvést hajt végre”;
4. cél „a valótlanság rejtve maradása, ugyanis a beszélő által óhajtott viselkedéses válasz csak így érhető el”.

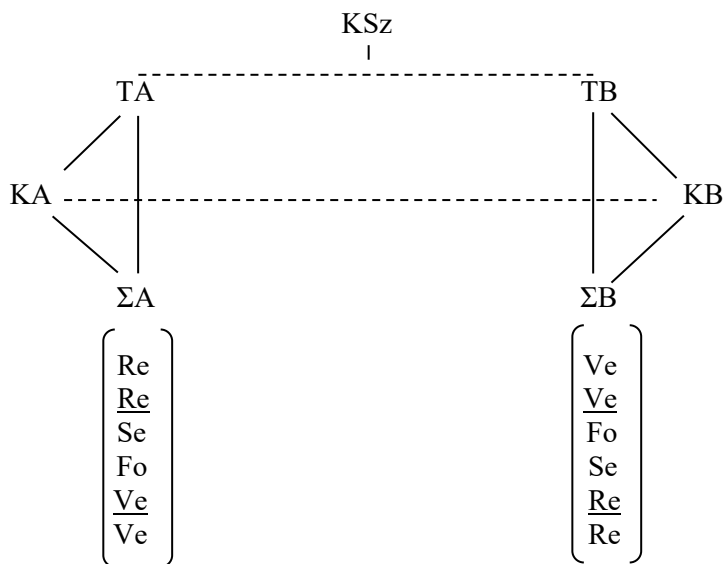
A kiemelt mozzanatokat az alábbiak szerint vonatkoztathatjuk kutatásunk tárgyára, a manipulatív című szövegre, illetve a manipulációs szándékú szövegalkotásra:

1. A manipuláló fél célja a kattintásvadászat kontextusában jellemzően az, hogy a befogadó a címre kattintva közvetlenül vagy közvetetten bevételt generáljon a hírportál, illetve a szerző számára.
2. A „valótlanság állítása” a manipuláló címadás esetében komplex cselekvés. Arról van szó ugyanis, hogy a szerző jellemzően a kíváncsiságra és a félelemre mint általános emberi mentális állapotokra vonatkozó ismereteit felhasználva olyan nyelvi eszközöket választ, amelyekkel felerősíti a szóban forgó érzések keltezte bizonytalanságot a befogadóban, utóbbit arra ösztönözve, hogy a kíváncsiságát kielégítendő vagy a félelmét feloldandó kattintson rá a címre, hogy megismerhesse annak tartalmát.
3. Az említett mentális folyamat eredményeként a befogadó a szerző számára „kedvező cselekvést hajt végre”, azaz rákattint a címre, azt remélve, hogy ettől — vagyis a szöveg tartalmának megismerése révén — elmúlik a bizonytalansága, illetve az ennek forrásaként érzett kíváncsiság vagy félelem.

4. Egészen addig, amíg a befogadó nem dönt a cikk elolvasása mellett, és ezért nem kattint rá a címre, „a valótlanság rejtve marad”, hiszen ha a valóság (a cikk tartalma) a befogadó számára ezen a ponton egyértelmű volna, akkor a „beszélő által óhajtott viselkedéses válasz” nem volna elérhető, hiszen a befogadó nem kattintana rá a cikkre a tartalom megismerése céljából.

4. Egy kattintásvadász cikk címadásának komplex vizsgálata

Ahogy az eddigiek mutatják, a kattintásvadász címadás jelensége rendkívül összetett, kutatása eredményesen multidiszciplináris keretben történhet, amelyben olyan tudományok lehetőség szerinti párbeszéde valósulhat meg, amelyeknek vannak eszközeik a kattintásvadászat kommunikációs kontextusához tartozó összes tényező vizsgálatára és jellemzésére. Ha a szóban forgó tényezők meghatározásában a szemiotikai textológia kommunikációs modelljére támaszkodunk, PETŐFI S. JÁNOS alábbi modelljét vehetjük alapul. A kommunikációt eszerint a következő tényezők határozzák meg: valamikor, valahol, valaki, valaki(k)nek, valamilyen okból/célból, valamiről, valamilyen formában, valamit kommunikál. Noha jelen vizsgálatunk nélkülözi a formalizáló törekvést, az egyszerűség kedvéért PETŐFI S. ikonikus formális modelljét idézzük (vö. PETŐFI S. 1988: 222.).

2. ábra. A Petőfi S. János által megalkotott szemiotikai textológiai kommunikációmodell

Az ábra szimbólumai az alábbiak szerint értelmezendők:

KSz: a kommunikációs szituáció; a két oldalt összekapcsoló vonal szaggatottsága azt jelzi, hogy a kommunikációs helyzet két összetevőjének nem fontos azonos időben és helyen egymással összekötve lennie;

KA és KB: a közlő és a befogadó szerepét betöltő két kommunikáló fél;

TA: az a téma, amelyről KA (közlő) az intenciója és meggyőződése szerint kommunikál;

ΣA: a KA (közlő) által létrehozott nyelvi objektum mint komplex jel;

ΣB: a KA (közlő) által létrehozott nyelvi objektum mint komplex jel KB (befogadó) által történő rekonstrukciója, azaz a ΣA vehikulumához (fizikai formájához) KB (befogadó) által rendelt interpretáció;

TB: az a téma, amelyről KB (befogadó) meggyőződése szerint a ΣB (az alkotott fizikai megjelenési forma rekonstrukciója) alapján KA (közlő) kommunikál.

PETŐFI S. ezeknek a tényezőknek egymáshoz kapcsolódását elemezve megjegyzi, hogy a ΣA (a közlő által létrehozott nyelvi objektum mint komplex jel) és a ΣB (a közlő által létrehozott nyelvi objektum mint komplex jel befogadó által történő rekonstrukciója) leggyakrabban különbözik egymástól. Az eredményes kommunikáció feltétele pusztán az, hogy ΣA és ΣB a meghatározó összetevőikben egyezzenek meg. Előfordulhat az is, hogy a TA (az a téma, amelyről a közlő az intenciója és meggyőződése szerint kommunikál) és a TB (az a téma, amelyről a befogadó meggyőződése szerint az alkotott fizikai megjelenési forma rekonstrukciója alapján a közlő kommunikál) különbözik egymástól. A fenti formában sematizált kommunikáció egyedül a kommunikáció célját, illetve okát nem tartalmazza, hiszen ezek a tényezők nehezen általánosíthatók. Meg kell elégednünk azzal, hogy a kommunikációt kiváltó ok, valamint a közlő kommunikációs szándéka is befolyásolja a kommunikációt (1988: 222–223.) Sajátosan érvényes ez a kutatásunk fókuszában álló manipulatív címadásra: kissé leegyszerűsítve a kommunikáció okaként a hasznoszerzés, a közlő céljaként a befogadó félrevezetése nevezhető meg.

Az ismertett kommunikációs modell komponensei összhangban állnak a szemiotikai textológia jelfelfogásával: PETŐFI S. a szövegjelentés reprezentációjában a jelölő és a jelölt relációján kívül meghatározó síknak tartja a kommunikáló felek mentális működésének eredményeként leképezett síkokat (ideértve mind a fizikai megnyilvánulás mentális képét, mind pedig a valóságvonatkozás mentális képét). Ennek értelmében a közlő és a befogadó interakciója voltaképpen mentális működések interakcióját jelenti, amely során mind a közlő, mind a befogadó részben közös, részben pedig eltérő tudásbázisokon alapuló interpretációt végez. Ennek a kommunikációfelfogásnak fontos szerep jut a példaszövegünk elemzésében, közelebről annak szemléltetésében, hogy miképpen játszik szerepet a befogadó tudásbázisa a manipuláció eredményességében vagy eredménytelenségében.

A 3. fejezetben ismertetett megközelítések, illetve a nem a nyelvtudomány területén működő és kutató szerzők véleményei és eredményei szándékunk szerint alátámasztják a problematika összetett voltát. Miután valamelyest kialakult a kép a kattintásvadászat nyelvi és nem nyelvi — vagyis a vizsgálatuk tekintetében nyelvtudományi keretbe utalható és nem utalható — természetéről, ezen a ponton elsőként szükségszerű pontosan kijelölni további gondolatmenetünk átfogó nyelvtudományos keretét és meghatározni az elemző apparátus kategóriát (4.1. pont), majd az esettanulmányként álló elemzést (4.2. pont) követően értékelni az ismertetett elemzőmodell hatékonyságát (beleértve a jelenség reprezentálásának hiányosságait és a társdiszciplínákkal való párbeszédnek a szükségességét és lehetőségét is) (4.3. pont).

4.1. Az elemzés elméleti kerete és kategóriái

A manipulatív címadás szövegnyelvészeti magyarázata a cím és a szöveg koherenciájának az „elégtelensége”, a cím ugyanis nem tudja betölteni deiktikus, illetve kataforikus utalószerepét, mert a cím által aktivált fogalmi séma vagy sémák és a szövegértelmező meghatározó fogalmi sémája vagy sémái között nincs kielégítő átfedés.

Az ezt szemléltető esettanulmányban szereplő példaszöveg címvizsgálatának szempontjai és kategóriái egyrészt a szemiotikai textológiából származnak, másrészt pedig a moduláris realizmus filozófiai irányzatához szorosan kapcsolódó világelméletből, amelyet gondolatmenetünkben David Lewis neve fémjel, és amelyből több szövegekkel foglalkozó tudományterületen kifejlődött már világelmélet-adaptáció (lásd pl. a lehetséges világok elméletét CSÚRY 1987-ben), beleértve a szemiotikai textológia szemléletébe beépülő felfogást, amelyben PETŐFI S. JÁNOS CSÚRY „lehetséges világai”-ra támaszkodik (vö. PETŐFI S. 1994).

4.1.1. A cíelemzés szemiotikai textológiai szempontjai és kategóriái: a jelentéssíkok rendszere és a tudásbázisok tipológiája

A szemiotikai textológiai szövegjelentés-reprezentáció alapja az, hogy a komplex jel felépítését követve (vö. PETŐFI S. 1996: 11–17; 2009: 76) a szöveg jelentésének több, konkrétan négy síkját különböztetjük meg. (PETŐFI S. JÁNOS elméletében ebből három szerepel, ezek sora a szemiotikai textológiai kutatások eredményeként kiegészült egy negyedik jelentéssíkkal.) Az egyes jelentéssíkok reprezentációjában az elemző a szöveg eltérő sajátosságaira összpontosít, illetve eltérnek egymástól az egyes jelentéssíkok leírásában alkalmazott háttérismeretek, azaz a nyelvhasználók rendelkezésére álló tudásbázis is.

4.1.1.1. A jelentéssíkok rendszere

A jelentésreprezentáció vonatkozásában fontos hangsúlyozni, hogy a szemiotikai textológia jelentésfelfogásának a kiindulópontja az extenzionális és az intenzionális jelentés közötti különbségtétel: az intenzionális jelentés a nyelvi síkhoz kötődik, az extenzionális jelentés pedig a nyelvi vetület valóságvonatkozásaként értendő (a két fogalom carnapi meghatározása szerint, vö. CARNAP 1942). Az extenzió bevonása a szövegjelentés vizsgálatába azt eredményezi, hogy a szövegjelentés-reprezentáció során olyan tényezőkkel is számolnunk kell, amelyek a szövegelemzés tudományos keretét kitágítják a nyelvtudományon kívülre, ahol a kommunikáló partnerek egyéni mentalizációját is figyelembe lehet venni a szövegjelentés leírásában.

Ez az alapállás PETŐFI S. JÁNOST három jelentéssík — az értelmi, a referenciális, valamint a kommunikatív jelentéssík — elhatárolására készteti. Ezt a rendszert DOBI egy további jelentéssíkkal, az asszociációs jelentéssel javasolta kiegészíteni (2013: 176–77).

Az értelmi jelentéssík PETŐFI S. felfogása szerint verbalizált fogalmi jelentés. A szövegjelentésnek ez a síkja nyelvi-szemantikai értelmezés következménye, aminek során a szöveg nyelvi megformáltságához rendelhető felépítést követve létrehozuk a nyelvi megformáltság alkotóelemeihez rendelt jelentésegységek szerveződését. Ebben a folyamatban PETŐFI S. két — egymással összefüggő — műveletet tart fontosnak: egyrészt a szöveg kiegészítését a nyelviileg kifejtett kompozícióegységek alapján kikövetkeztethető, nyelviileg nem kifejtett kompozícióegységekkel; másrészt pedig olyan, világra vonatkozó ismeretek és/vagy feltevések (tudáskeretek, forgatókönyvek) alkalmazását, amelyeket a konvencionális szótári jelentéseket alapul vevő jelentéseken kívül alkalmazunk (vö. DOBI 2021: 89–93).

A referenciális jelentéssík a szöveg fizikai formájához a lineáris és a hierarchikus kompozíció értelmezése alapján rendelhető hozzá. A kompozíció nominális és predikatív referenciájú egységekből tevődik össze. A nominális referenciális szerveződés értelmezésekor a személyeket, tárgyakat, tényállásokat, valamint a közöttük lévő korreferenciális viszonyokat azonosítjuk a fizikailag feltehetőleg kifejezett valóságvonatkozás mentális leképeződésében. A predikatív referenciális szerveződés értelmezésekor pedig azoknak az igei vagy más szófajú predikátumoknak a hálóját határozzuk meg a közöttük feltételezhetően fennálló korreferenciális relációkkal együtt, amelyekkel a szöveg fizikai formája a tényleges vagy feltételezett valóságmozzanat tényleges vagy feltételezett tényállásait reprezentálja. Itt érdemes megjegyeznünk, hogy a PETŐFI S. JÁNOS fogalommagyarázataiban gyakran szereplő „tényleges vagy feltételezett” jelzőpár azt hivatott kifejezni, hogy az eltérő befogadói mentális működésekre tekintettel nem beszélhetünk a szöveg kontextusaként egyetlen valóságról és ennek

egyféleképpen értelmezhető tényállásairól. A referenciális jelentéssík értelmezéséhez szükséges az a művelet is, amelynek során rekonstruáljuk a szövegnek az elfogadható lineáris és hierarchikus szerveződését a nominális és a predikatív referenciális egységek szövegbeli helyzetét figyelembe véve. A manipulatív címadás — és egyáltalán a félrevezetés — vizsgálatában fontos szerep jut a referenciális jelentéssík reprezentálásának, mivel az értelmezésnek ez a mozzanata a referált valóságdarabok szerveződéséből létrejött tényállások között értelmez elvárásoknak megfelelő összeférhetőségi viszonyokat, illetve az ezeket a viszonyokat kifejező verbális elemekből építkező lineáris szerveződések. Az ismertetett műveletek eredményeként olyan referenciális jelentés értelmezhető, amelynek alapján a fizikai megformáltság szerveződési formái által kifejezett valóságmozzanat mentális képét egy összefüggő valóságdarab mentális képeként tudjuk elfogadni. A referenciális jelentéssík reprezentálásában az „elvárásoknak megfelelő” fontos mozzanat, ugyanis a cím és a szövegjelentés viszonyában jelentkező inkoherenca leegyszerűsítve úgy érthető, hogy a szövegjelentés nem teljesíti a cím jelentése alapján keletkező befogadói elvárásokat.

A k o m m u n i k a t í v j e l e n t é s s í k egy adott nyelv mondat- és szövegszervezési szabályainak (kötöttségeinek és lehetőségeinek, beleértve a hangoztatás törvényeit is) ismeretében értelmezhető. A kommunikatív jelentéssík reprezentációja egyrészt a szöveg mondatainak belső elrendezésén és prozódiján alapszik, másrészt pedig maguknak a mondatoknak a szövegbeli lineáris szerveződésén. (Erre a két szerveződésre egyébként az egyes nyelvek eltérő szabályokat értelmeznek, amelyek egyben meghatározzák a prozódiai struktúrákat is.) Abból kiindulva, hogy a magyar nyelvben egy szerkezeti egységen belül az összetevők jellemzően többféle lineáris elrendezésben jelenhetnek meg, és az egyes lineáris elrendezésekhez eltérő prozódia is tartozik, a jelentésreprezentáció szempontjából informatívnak tartható az, hogy adott elemek összes lehetséges sorrendi variációja közül melyik elrendezés (illetőleg melyik prozódiai struktúra) választódik ki egy bizonyos szöveghelyen. PETŐFI S. JÁNOS ezt az informativitást tekinti a szóban forgó egység kommunikatív jelentésének (vö. DOBI 2021: 89–93). A manipulatív címadás vizsgálatában, közelebbről a kattintásvadász címek nyelvi megformáltságának jellemzésében jó támpont lehet az imént bemutatott kommunikatív jelentéssík, hiszen a szórendnek, azaz a címbeli hangsúlyoknak szerepük van a kommunikatív jelentés kialakításában.

A z a s s z o c i á c i ó s j e l e n t é s s í k az egyes szövegmondatokhoz feltételezhetően hozzárendelt tényállásokból és a közöttük — a kollektív és az egyéni háttértudás alapján — asszociáció révén értelmezhető viszonyokból tevődik össze, ez a (negyedik) sík nyilvánvalóan nem független a másik három jelentéssík egyikétől sem, ugyanis a mentalizáció folyamatában a kollektív vagy az egyéni háttértudást nyelvi elemek (pontosabban hozzájuk rendelhető referenciális

értékek) aktiválják. Ennek a jelentéssíknak a reprezentációjában két kulcsfogalom a „kollektív” és az „egyéni háttértudás”, ugyanis az, hogy a befogadó miképpen viszonyul a manipulatív sajtócímhez — felismeri vagy nem ismeri fel a manipulatív szándékot, és amennyiben felismerte, rákattint vagy sem — elsősorban azon múlik, hogy milyen háttérismeretekhez tud hozzáférni az adott pillanatban. A háttérismeretek összességét nevezi PETŐFI S. JÁNOS tudásbázisnak.

4.1.1.2. A tudásbázisok rendszere

A szöveg jelentésének szemiotikai textológiai reprezentációjában — beleértve a szöveg címének, valamint a cím és a szöveg kapcsolatának a vizsgálatát is — fontos szerepet kap a kommunikáló partnerek tudásbázisa. Ez abban az esetben is érvényes, ha nem azonos térben és időben zajló kommunikációról van szó, hanem valamely interneten közzétett sajtócikk szerzőjének és az olvasónak az interakciójáról.

A szemiotikai textológia keretében a tudásbázisok háromféle természetűek lehetnek: tudások vagy hiedelmek, feltevések és elvárások. Bár PETŐFI S. mellékesen jegyzi meg, hogy „ez a sorrend az interszubjektivitás csökkenő foka érzékeltetéseként értelmezhető” (2004: 104), ez az észrevétel a kommunikációs helyzetek értelmezést befolyásoló sajátosságainak egyik legfontosabbikára mutat rá: a jelentésreprezentációt alapjaiban határozza meg a kommunikáló felek tudásbázisai közötti megfelelés, illetve átjárhatóság. Ez a szemlélet PETŐFI S. JÁNOS modelljét alkalmassá teszi arra, hogy a manipuláció kérdéskörében gyanítható eltérést a közlő és a befogadó által alkalmazott tudásbázisok, illetve aktivált tudásbáziselemek között le tudjuk írni a szemiotikai textológia, valamint a lehetséges világok elméletének kategóriáival.

A tudásbázisokat PETŐFI S. a kommunikátumok értelmezése szempontjából hatékony konfigurációba rendezi, három kategóriát különböztet meg.

– Az *interpretáció centrális bázisa* a tudások és feltevések összes típusát tartalmazza minden lehetséges médiumra vonatkozóan, médium-specifikusan rendszerezve. Ez utóbbi kitétel azért is fontos, mert a négy fő médium közül csak háromnak van interszubjektíven alkalmazható, azaz egyezményes notációrendszere (a nyelvnek, a zenének és a mozgásnak); a képi ábrázoláshoz mint médiumhoz nem jelentés/tartalom/ismeret rendelhető, hanem elsősorban érzelmek, amelyeknek csak némelyike tekinthető univerzálisnak az ikonológiai kutatások szerint vö. BELTING 2003, 2008).

– A tudásbázisok rendszere tartalmaz ún. *lokális bázisokat* is, amelyek elemei az interpretáció centrális bázisából kiválasztott tudáselemek között teremtenek kapcsolatot. PETŐFI S. a centrális bázist a hosszú távú memóriához hasonlítja, a lokális bázisokat pedig az operatív memóriához, amely az aktuálisan mozgósított tudáselemek gyors és rendszerezett előhívásáért felel. A lokális

bázisoknak vélhetően fontos szerep jut akkor, amikor egy internetes sajtócikk címét olvasva a befogadóban felmerül a manipuláció gyanúja, és döntést hoz, megnyissa-e a cikk szövegét, vagy sem.

– A **tipológiai bázis** a szövegtípusokra és a kommunikációs helyzetek típusaira vonatkozó tudást és feltételezéseket foglal magában, ezért az interpretációfolyamatban kitüntetett szerepe van. Az ugyanis, hogy az értelmező az interpretációs műveletekben a centrális tudásbázis mely elemeit fogja kiválasztani és használni, attól függ, hogy az éppen értelmezett szöveget mely szövegtípusba sorolja be, valamint hogyan ítéli meg az adott kommunikációs helyzet típusát (vö. DOBI 2021: 74–76). Nemigen szorul igazolásra, hogy a tipológiai tudásbázisnak is szerepe van abban, hogy a befogadó felismerje a manipulatív sajtócímet az addigi olvasói/internethasználói tapasztalatai alapján, mivel befogadói működése során, kellő számú tapasztalat birtokában megalkotja saját címtipológiáját, amelynek a kattintásvadász címek is részét képezik.

4.1.2. A világok rendszere

PETŐFI S. JÁNOS — ahogy fentebb utalunk erre — CSÚRI KÁROLY „lehetséges világai” nyomán (vö. CSÚRI 1987) a szemiotikai textológiai jelentésleképezés magyarázatába is beépíti a lehetséges világok elméletét, CSÚRI irodalomközpontú szövegszemléletéhez mérten jóval általánosabb értelemben (vö. PETŐFI S. 1994b). A világfogalmakat a szemiotikai textológia az alábbiak szerint értelmezi:

– A **való világ** — a fogalom által keltett asszociáció ellenére — nem egy nyelvtől függetlenül létező objektív valóság, hanem meghatározott konvenciók által valósnak vélt világ.

– A **szöveg világ** a szöveg fizikai megformáltsága által feltételezhetően kifejezett tényállás-komplexum.

– A **lehetséges világ** az ún. valós világhoz való viszonyában értelmezhető: leegyszerűsítve a fentiekben megfogalmazott való világtól különböző valóságként kezelhetjük. A közlő megnyilatkozásainak a propozicionális attitűd által szervezett összessége, amelyben a szövegvilág tényállásai az értelmező számára igaznak, lehetségesnek minősülnek. PETŐFI S. JÁNOS a propozicionális attitűd fogalmát a részvilágokat alkotó kifejezésekkel azonosítja, amelyekben a közlőnek „a saját kijelentéseit a való(s) világtól mint referenciális bázistól elhatároló, eltávolító és lehetséges világot indítványozó magatartása jut kifejezésre” (vö. VASS 1990: 103). A világalkotó tényezők közé olyan kifejezések tartoznak, mint *tud, sejt, gyanít, hisz, feltételez, közöl* stb.

– A **rész világ** a világ valamely összetevője, amelyet valamilyen szempontból el tudunk különíteni a világ többi összetevőjétől (pl. hely, idő, a szituáció szereplői stb. lehetnek megkülönböztető jegyek).

Az így értelmezett világfogalmak modellje — amely tulajdonképpen a szemiotikai textológiai szövegmegközelítés egyik elméleti forrásának tartható — szorosan összekapcsolódik azzal, ahogyan PETŐFI S. a tudásbázisok típusait definiálja (vö. DOBI 2021: 86–87).

Ahogy a világfogalmak fenti meghatározása és a világok relációja alapján sejthető, a manipulatív címadás problematikája informatívan megragadható a lehetséges világ kategóriájával, illetve vele természetesen szoros összefüggésben a szövegvilág és a részvilágok — elemezett szövegben egyedi — sajátosságaival is.

4.2. Esettanulmány

Tanulmányunk jelen alfejezetének kettős funkciója van. Egyrészt konkrét példával kívánjuk szemléltetni azt, amit az eddigiekben a manipulatív címadásról nyelvtudományos nézőpontból felvázoltunk; másrészt az elemzésre választott manipulatív cím és hozzá tartozó szöveg viszonyának jellemzéséhez olyan elméleti és elemző apparátust kívánunk bemutatni, amely szintetizálja a szemiotikai textológiának és a világok elméletének azon szempontjait és kategóriáit, amelyek segítségével átfogóan, ugyanakkor részleteiben megragadható a manipulatív címadás problematikája.

A manipulatív címadás egyik ikonikus példája olvasható a kiskegyed.hu oldalon: „Már látni a radaron: markáns hurrikán tarolja le Magyarországot, ekkor ér ide”.

Pusztán annak megtekintésére, hogy milyen multimediális környezetben jelenik meg a hír szövege az interneten, érdemes ellátogatni a következő oldalra: <https://www.kiskegyed.hu/most-tortenik/hurrikan-magyarorszag-lecsap/ehty1j6>.

Azt láthatjuk, hogy a szöveg környezetében 5 termékreklám és 7 másik cikk felhívása van elhelyezve, 1 videó, valamint 10 cikkjavaslat címet tartalmazó linkek formájában. Jelen tanulmány keretében nem célunk vizsgálni a multimedia-lítás szerepét a kommunikációban és a manipulációban, pusztán annyit jegyzünk meg, hogy — mint a legtöbb hasonló profilú internetes oldal esetében — itt is működik a CPC-elv (*Cost-Per-Click*). A CPC azt az értéket fejezi ki, hogy mennyit fizet a hirdető egy-egy hirdetésre való kattintásért. Ebből tartja fenn magát a nem előfizetős, ingyenesen hozzáférhető online média. A jelenség úgy függ össze kutatásunk témájával, a manipulatív címadással, hogy az itt elemzett példa esetében a manipuláció célja az említett bevétel megszerzése: ha az interneten böngésző rákattint a címre, akkor arra is megteremtődik az esély, hogy a cikkben elhelyezett reklámokra is rákattint.

A sajtóhír szövege — tehát a címet és a címhez kapcsolódó nyelvi kommunikátumot is magában foglaló jelkomplexum — a következő (követve az eredeti szöveg kiemeléseit és tagolását):

Már látni a radaron: markáns hurrikán tarolja le Magyarországot, ekkor ér ide

Pénteken jelentős ciklon érkezik, mely viharos időt, lehülést és csapadékot hoz.

Az előttünk álló héten változékony időre számíthatunk. Hétfőn és kedden még melegedés várható, **a keddi nap folyamán a hőmérséklet több helyen akár 25 fokra is emelkedhet.**

Három hidegfront is érkezik a héten

Szerdán viszont megérkezik az első hidegfront, amely visszahűlést és esőt hoz magával.

Az igazi csapadék péntekre várható, amikor egy jelentős ciklon, ami jelenleg az Atlanti-óceán felett kavarg, megérkezik hazánkba.

Ez a vihar tulajdonképpen egy hurrikán,

amely a hét közepén éri el Franciaországot, majd gyengült formában **Magyarországot is elérheti és hidegfront formájában fejt ki hatását, csapadékkal, lehüléssel és viharos széllel.**

Vasárnap pedig megérkezik a harmadik hidegfront.

(kiskegyed.hu)

A 2.2. alfejezetben áttekintett tipológiai kategóriákat alapul véve az elemzett szöveg címére a következők érvényesek.

A szóban forgó cím PLÉH és TERESTYÉNI (1980) rendszerében alapvetően leíró jellegű, ezen belül — KEMÉNY GÁBOR (1989) alkatóriáit segítségül hívva — eseményjelölő, ugyanis kijelentő, bővített mondat, amely ragozott igét tartalmaz, megnevezi a témát, és pontosan meghatározza az esemény körülményeit; azzal a kikötéssel, hogy manipulatív volta miatt nem nevezi meg a pontos adatokat: az időre névmással utal (*Ekkor ér ide*), ami kifejezetten kattintásvadász hatást kelt, hiszen hogyan tudhatná meg másként a befogadó a hurrikán megérkezésének az idejét, minthogy elolvassa a hír szövegét.

SÍKLAKI (1997) rendszerében a szóban forgó címet nyelvi megvalósulása alapján objektív lényegkiemelő címnek tarthatjuk, aztán a hír szövegéhez való viszonyát tekintve válik egyértelművé, hogy a cím lényege nem koherens a hírszöveg lényegével, így aztán az objektivitás is megkérdőjeleződik.

SZIKSZAINÉ NAGY (2004) szemantikai bázisú tipológiájának keretében az elemzett cím témamegjelölő, ugyanakkor itt is ki kell emelnünk azt a „csúsztatást”, hogy a cím a szöveg témájára manipulatív módon utal, nem érvényes rá a klaszszikus értelemben vett tájékoztató funkció.

Végül TOLCSVAI NAGY (2001) rendszerében — a cím nyelvtani formáját véve alapul, amely forma a cím jelentésének elméleti feldolgozását irányítja — így

jellemezhető az elemzett szöveg címe: mondat szerkezet, amelynek kulcsszerepű összetevője a *hurrikán* nominális egység, illetve — nem mint jelentésbázis, hanem mint pragmatikai jelenség — tipológiai jegye az *ekkor* névmási határozószó.

4.2.1. A jelentéssíkok szemiotikai textológiai reprezentációja

A címet alkotó szavak és a közöttük értelmezhető morfoszintaktikai relációk alapján a címhez rendelhető intenzionális jelentés kulcskategóriái a *markáns hurrikán* és a *tarolja le*: az első egy statikus (nominális) jelentésű elemekből álló tudáskeretet aktivál a befogadó mentális tartományában, a második pedig egy dinamikus (predikatív) jelentésű elemekből álló forgatókönyvet. A *hurrikán* tudáskeretébe olyan kifejezések tartoznak (szövegértelmezéstől függetlenül), amelyek az időjárási jelenségek halmazának elemei; a *tarolja le* forgatókönyvébe pedig olyan cselekvések, történések, minőségek, amelyek az időjárási jelenségek működésével kapcsolatosak. Ezek (a tudáskeret és a forgatókönyv) együtt alkotják azt a fogalmi sémát, amelynek elemeihez kapcsolódnak a befogadó elvárásai a szöveg extenzionális jelentésével kapcsolatban.

A szöveghez rendelhető extenzionális jelentés központi eleme a *ciklon* („Jelentős ciklon érkezik.”), amelynek tudáskeretelemei a *viharos idő*, a *lehűlés*, a *csapadék* és a *hidegfront* kifejezések. Az „Ez a vihar tulajdonképpen egy hurrikán” megállapítás *tulajdonképpen* eleme — mint beszélői attitűdöt kifejező modális összetevő — „leplezi le” a cím intenzionális jelentéséből fakadó elvárás és a szöveg extenzionális jelentése közötti feszültséget.

Az említett tudáskeret és forgatókönyv elemei mentén történik a szöveg értelmi jelentéssíkjának reprezentációja. A teljes szöveg jelentésére nézve a következő kifejezeshálózatokat fedezhetjük fel:

- a központi tudáskeret elemei: *ciklon*, *viharos idő*, *lehűlés*, *csapadék*, *változékony idő*, *melegedés*, *hőmérséklet*, *hidegfront*, *visszahűlés*, *eső*, *vihar*, *hurrikán*;
- a központi forgatókönyv elemei: *tarolja le*, *ér ide*, *érkezik*, *hoz magával*, *várható*, *kavarog*, *megérkezik*, *éri el*, *fejt ki hatását*.

Ha elvégezzük azt az eljárást, amely során a szemiotikai textológiai jelentés-reprezentáció keretében a nyelviileg kifejtett formát kiegészítjük a ki nem fejtett, de a befogadó által értelmezett implicit jelentésekkel, akkor az alábbi eredményt kapjuk (zárójelben szerepelnek a kiegészítések):

Már látni a radaron: markáns hurrikán tarolja le Magyarországot, ekkor [a szövegből megtudhatja az olvasó, hogy mikor] ér ide [Magyarországra]

Pénteken jelentős ciklon érkezik [Magyarországra], mely viharos időt, lehűlést és csapadékot hoz [Magyarországra].

Az előttünk [a magyar emberek, köztük a cikk olvasói előtt] álló héten változékony időre számíthatunk [mi, magyar emberek, közöttük a cikk olvasói]. Hétfőn

és kedden még melegedés várható, a keddi nap folyamán a hőmérséklet több helyen [Magyarország több részén] akár 25 fokig is emelkedhet.

Három hidegfront is érkezik [Magyarországra] a [következő] héten

Szerdán viszont megérkezik [Magyarországra] az első hidegfront, amely visszahűlést és esőt hoz [Magyarországra] magával.

Az igazi csapadék péntekre várható, amikor [pénteken] egy jelentős ciklon, ami jelenleg az Atlanti-óceán felett kavarog, megérkezik hazánkba.

Ez a vihar [amely pénteken várható, és jelenleg az Atlanti-óceán felett kavarog] tulajdonképpen egy hurrikán,

amely a hét közepén éri el Franciaországot, majd gyengült formában

Magyarországot is elérheti, és hidegfront formájában fejti ki hatását [az övét, a hidegfrontét], csapadékkal, lehűléssel és viharos széllel.

Vasárnap pedig megérkezik [Magyarországra] a harmadik hidegfront.

A cím és a szöveg referenciális jelentéssíkjának reprezentációja során a befogadó nominális és predikatív korreferencialáncokat értelmez, miközben konvencionális, főként tapasztalati tudáson alapuló tudásbáziselemeket mozgósít, amelyek némelyike kollektív, némelyike egyéni háttértudás komponense. A jelentésreprezentáció jelen fázisában táblázatban rendszerezzük az említett korreferencialáncokat, és körvonalaazzuk azokat a tudásbázistípusokat, amelyekre az elemzőnek tekintettel kell lennie. Az alábbi összegzésben különválnak a cím és a szövegtest, ugyanakkor a korreferencialáncok már a címtől indulnak.

CÍM	NOMINÁLIS ELEMEEK	PREDIKATÍV ELEMEEK
<i>Már látni a radaron: markáns hurrikán tarolja le Magyarországot, ekkor ér ide</i>	<i>radaron hurrikán Magyarországot, ide</i>	<i>látni markáns, tarolja le ér</i>
SZÖVEGTEST		
<i>Pénteken jelentős ciklon érkezik, mely viharos időt, lehűlést és csapadékot hoz.</i>	<i>pénteken ciklon időt, lehűlést, csapadékot</i>	<i>érkezik viharos, hoz</i>
<i>Az előtünk álló héten változékony időre számíthatunk.</i>	<i>héten időre</i>	<i>változékony számíthatunk</i>
<i>Hétfőn és kedden még melegedés várható, a keddi nap folyamán a hőmérséklet több helyen akár 25 fokig is emelkedhet.</i>	<i>hétfőn, kedden melegedés keddi nap hőmérséklet, 25 fokig több helyen</i>	<i>várható emelkedhet</i>

<i>Három hidegfront is érkezik a héten</i>	<i>hidegfront héten</i>	<i>érkezik</i>
<i>Szerdán viszont megérkezik az első hidegfront, amely visszahűlést és esőt hoz magával.</i>	<i>szerdán hidegfront visszahűlést, esőt</i>	<i>megérkezik hoz</i>
<i>Az igazi csapadék péntekre várható, amikor egy jelentős ciklon, ami jelenleg az Atlanti-óceán felett kavarog, megérkezik hazánkba.</i>	<i>csapadék péntekre ciklon Atlanti-óceán hazánkba</i>	<i>várható kavarog megérkezik</i>
<i>Ez a vihar tulajdonképpen egy <u>hurrikán</u>, amely a hét közepén éri el Franciaországot, majd gyengült formában.</i>	<i>vihar hurrikán hét közepén Franciaországot</i>	<i>éri el gyengült</i>
<i>Magyarországot is elérheti és hidegfront formájában fejt ki hatását, csapadékkal, lehüléssel és viharos széllel.</i>	<i>Magyarországot hidegfront hatását, csapadékkal, lehüléssel, széllel</i>	<i>elérheti fejt ki viharos</i>
<i>Vasárnap pedig megérkezik a harmadik hidegfront.</i>	<i>vasárnap hidegfront</i>	<i>megérkezik</i>

3. ábra. A címben és a hír szövegében lévő nominális és predikatív elemek

A fenti táblázatban összesített referenciális jelentéseket áttekintve látható, hogy a fő korreferencialáncok a következő kulcsszavakhoz kapcsolódnak, és a felsorolt összetevőkkel kapcsolódnak össze a szövegjelentés szempontjából fontos korreferencialáncokká:

- *hurrikán (ciklon, időt, lehülést, csapadékot, időre, melegedés, hőmérséklet, 25 fokig, hidegfront, hidegfront, visszahűlést, esőt, csapadék, ciklon, vihar, hurrikán, hidegfront, hatását, csapadékkal, lehüléssel, szélllel, hidegfront);*
- *Magyarország (Magyarországot, ide, több helyen, hazánkba, Franciaországot, Magyarországot);*
- *pénteken (héten, hétfőn, kedden, keddi nap, héten, szerdán, péntekre, hét közepén, vasárnap);*
- *tarolja le (kavarog);*
- *érkezik (ér ide, számíthatunk, várható, érkezik, megérkezik, hoz, megérkezik, éri el, elérheti, megérkezik);*
- *viharos (markáns, változékony, gyengült, viharos).*

A cím és a szöveg jelentésének gyenge koherenciája abból adódik, hogy a címben szereplő *markáns hurrikán* és *tarolja le* jelentések köré szerveződő fogalmi sémák elemeinek jelentései a szövegben az említett két jelentéstől elég távol esnek, és intenzitásukban nagyon különböznek a nominális és a predikatív

láncot indító két jelentéstől. Ez kapcsolatban áll a címadás kapcsán felvetett manipulációs törekvessel: a címben „felkínált” jelentés keltette befogadói elvárás nem teljesül a szöveg értelmezésekor.

A befogadó eddigiek szerint jellemezhető mentális folyamatának hátterében nagy szerepet játszanak a tudásbázisok. A tipológiai tudásbázisa abban segíti a befogadót, hogy az összes eddigi tapasztalatára támaszkodva azonosítani tudja a kommunikációs helyzetet, valamint a szövegtípust annak minden tulajdonságával együtt, beleértve a sajtónyelvre jellemző címadás sajátosságait is. A befogadó centrális tudásbázisának feltételezett elemei közül jelen példaszöveg esetében azok az ismeretek aktiválódnak, amelyek a befogadó gyanakvását hivatottak erősíteni arra nézve, hogy Magyarországot letartolhatja-e egy hurrikán. A lokális tudásbázis is fontos funkciójú, ugyanis az ebbe a halmazba tartozó ismeretek teszik lehetővé, hogy bizonyos jelentések — illetve a velük kapcsolatos tapasztalatok — közötti összeférhetőségről a befogadónak benyomása/ítélete alakuljon ki: például arról, hogy a *Magyarország* és a *markáns hurrikán*, vagy a *markáns hurrikán* és a jóval semlegesebb jelentésű *változékony idő* az aktuálisan értelmezett szövegben (figyelemmel léve a szövegtípusra, a szöveg megjelenésének kommunikációs kontextusára, a sajtónyelv általános tulajdonságaira stb.) képes-e koherens (jól formált) szövegvilág megteremtésére. (Erről a következő, 4.2.2. alfejezetben lesz szó.)

A kommunikatív jelentéssík reprezentációja a cím nyelvi szerkezetére összpontosít. A *Már látni...* szerkezetben a mondateleji pozícióban lévő módosítószó a fenyegetettség hangsúlyozásra szolgál, a főnévi igenévi predikatív tulajdonságú mondatrész pedig általános alanyra utal, azaz mindenkire érvényes a cím által

implikált félelemkeltés. A *markáns hurrikán* és a *tarolja le* fogalmiséma-indító erőteljes kifejezések funkciójáról fentebb már volt szó, a kommunikatív jelentés síkján az emelendő ki, hogy a *markáns hurrikán* főnévi csoport fókuszpozícióban van, ez tehát a mondat főhangsúlyos jelentésegysége. A manipuláció vonatkozásában figyelmet érdemel az *ekkor ér ide* mondatszakasz *ekkor* eleme. Jellemzőeszköz az internetes sajtó kattintásra ösztönző jelenségeinek körében a hiányzó információ névmással való kifejezése (ebben a tagmondatban is a fókusz pozíciójában). A félelemkeltést követően (*markáns hurrikán tarolja le Magyarországot*) azzal ösztönzi kattintásra az olvasót a cím, hogy nem árulja el a félelem tárgyának idejét, ezt a szöveg elolvasásával tudhatja meg a befogadó.

Az asszociatív jelentéssík vizsgálata jelen szöveg esetében azért rendkívül érdekes, mert az elemzett hír megjelenésének időpontjában tombolt a Milton nevű hurrikán Floridában, amely emberek életét oltotta ki, és óriási anyagi kárt okozott. Az elemzett hírrel kapcsolatos egyéni befogadói asszociációk sora tehát nemcsak az alapján lehet sokszínű, hogy az egyes befogadók milyen élményekkel, ismeretekkel rendelkeznek a hurrikánokra vonatkozóan, hanem például az alapján is, hogy az egyes befogadók birtokában milyen aktuális információk vannak az említett Milton pusztításáról. Nemcsak a szöveg tartalmára vonatkozóan beszélhetünk az asszociációs jelentéssíkról, hanem az egyéni befogadói attitűdök ismeretében is: a szöveghez (itt elsősorban a címhez) rendelt jelentés és közlöi szándék értelmezését befolyásolja a befogadók tájékozottsága a kattintásvadászatról, az internetes sajtó manipulációs eszközeiről. Végül vajon milyen asszociációk jellemzik azoknak a befogadóknak a szövegértelmezését, akik olvasták az index.hu alábbi clickbaitet leleplező írását:

Anélkül, hogy e leleplező írás szemiotikai textológiai elemzésében elmélyednénk, érdemes megismerni a cikk tartalmát, és elgondolkozni azon, vajon hogyan hat az elemzett jelentéssíkok reprezentációjára a szóban forgó cikk ismerete.

„A hölgy olvasókat megcélzó hetilap online felületén ugyanis az alábbi cím hivalkodik: Már látni a radaron: markáns hurrikán tarolja le Magyarországot, ekkor ér ide. Érdekes, hogy a címszerkesztő itt is azzal a fordulattal nyit, hogy »már látni a radaron«. Nem tudni, hogy ezzel mi a célja, hiszen egy áztató záport is jól lehet látni a radaron. Mindenesetre a címadó kolléga alaposan túllőtt a célon. A hurrikán, amely a hangsúly kedvéért még jelzőt is kapott, nem pusztán süvít felénk, hanem le is tarolja az országot. A félelemkeltő címmel azonban teljesen ellentétes a cikk tartalma. Nem kell sokat keresgélni az önleleplező mondatot: »Ez a vihar tulajdonképpen egy hurrikán, amely a hét közepén éri el Franciaországot, majd gyengült formában Magyarországot is elérheti, és hidegfront formájában fejt ki hatását, csapadékkal, lehűléssel és viharos széllel.«

Vagyis a hurrikán a címbéli határozott állítással szemben (*markáns hurrikán tarolja le*) a cikkben már csak egy olyan vihar, amely gyengült formában érheti el hazánkat. Hát, nem ugyanaz. Nagyon nem.

[...]

Főleg annak fényében, hogy napjainkban egy valódi hurrikán valóban tarol. Mégpedig a Milton névre hallgató, négyes erősségű trópusi vihar Florida partjainál. Az amerikai Nemzeti Hurrikán Központ közlése alapján hétfő reggel a vihar már elérte az óránkénti 240 kilométeres sebességet, és szerdán érkezik meg Tampa Bay környékére, majd északkeleti irányban folytathatja pusztítását. A csapadék mennyisége helyenként elérheti a 38 centimétert, a part menti területeken pedig akár 1,5-3,5 méter magas hullámok is kialakulhatnak.

Floridában tényközlőnek, és nem clickbait típusúnak számítana az alábbi cím:

Már látni a radaron: markáns hurrikán tarolja le Floridát, ekkor ér ide.

Minő különbség!

(Borítókép: Egy helyi lakos segít kiszabadítani egy autót, amely a Helene trópusi vihar idején egy áradó útszakaszon rekedt az észak-karolinai Boone külterületén, az Egyesült Államokban 2024. szeptember 27-én. Fotó: Jonathan Drake/Reuters)”

(Sereg András 2024, index.hu)

Az alábbi táblázat jelzésszerűen foglalja össze a jelentéssíkok leírásában támpontul szolgáló jelenségeket.

Intenzionális jelentés <i>markáns hurrikán, tarolja le</i>	Extenzionális jelentés <i>Jelentős ciklon érkezik. viharos idő, lehűlés, csapadék, hidegfront Ez a vihar tulajdonképpen egy hurrikán.</i>
Értelmi jelentéssík (tudáskeret, forgatókönyv) Tudáskeret: <i>ciklon, viharos idő, lehűlés, csapadék, változékony idő, melegedés, hőmérséklet, hidegfront, visszahűlés, eső, vihar, hurrikán</i> Forgatókönyv: <i>tarolja le, ér ide, érkezik, hoz magával, várható, kavargog, megérkezik, éri el, fejt ki hatását</i>	
Referenciális jelentéssík Tudásbázisok: - Az internetes sajtóhíre, illetve a meteorológiai jelentésre mint szövegtípusra vonatkozó ismeretek. - A hurrikánról való tudásunk, emlékün, élményünk, tanult ismereteink, illetve a tágabb kontextuális ismeretek közötti kapcsolatok: mo-i időjárás vs. Milton-hurrikán Floridában stb.	
	Kommunikatív jelentéssík <i>Már látni a radaron ... ekkor ér ide</i>
	Asszociatív jelentéssík <i>Értéktétele a témáról, a szövegtípusról, a sajtóról stb.</i>

4. ábra. A jelentéssíkok leírásában támpontul szolgáló jelenségek

4.2.2. A világok reprezentációja

Érdekes adalékkal szolgál egy manipulatív cím és a hozzárendelt szöveg jelentésviszonyának leírásában, ha — a jelentésíkok reprezentációjának ismeretében — a David Lewis-i világfogalmakon alapuló szemiotikai textológiai világfogalom-rendszerben vizsgáljuk meg az elemzésre választott kommunikátum címszöveg relációját.

A *való világ*, azaz a valósnak feltételezett világ jellemzésében — az elemzett kommunikátum leírásában — az áll az előtérben, hogy az időjárásnak különböző formái léteznek; a cím és a szöveg viszonyának értelmezésében felhasználott befogadói tudásbázis fő komponensei az időjárási jelenségek, ezek intenzitása, a földrajzi területek.

A *szöveg világ*ot átfogóan a következőképpen lehet leírni: Magyarországra hidegfront érkezik, amely Franciaországban hurrikánként indul, és út közben megszelídül. Ezt az eseményt a sajtó ijesztőnek tünteti fel, felnagyítja. A cím tragédiát ígér, a tartalom egy átlagos időjárási jelenséget fejt ki.

A *lehetséges világ*, amelyben az elemzett kommunikátum címszöveg kapcsolata értelmezendő, valahogy így foglalható össze: a magyarországi sajtó manipulatív, az időjárási jelenség hírét félelemkeltésre használja.

Végül a *részvilágok*, amelyek szójelentésekre épülnek, és lehetővé teszik a befogadó számára, hogy a szöveg befogadásakor aktivált fogalmi sémákat szervesen hozzárendelje a szövegegyetem egyes síkjaihoz, a következő fő alkotóelemeket foglalják magukba: *ciklon, viharos idő, lehűlés, csapadék, változó-kony idő, melegedés, hőmérséklet, hidegfront, visszahűlés, eső, vihar, hurrikán*.

5. Összegzés, kitekintés

Jelen tanulmány keretében két célt törekedtünk megvalósítani: egyrészt az internetes sajtóra (főként a bulvárra) jellemző manipulatív címadást mint kommunikációs és szövegjelenséget kívántuk több nézőpontból megvizsgálni és jellemezni a kattintásvadász cím és a szöveg viszonyát, ebben egy konkrét sajtóhír szemiotikai textológiai és „világelméleti” elemzésére támaszkodtunk; másrészt be kívántuk mutatni azt az elemző apparátust — elveivel, kategóriáival, ezek meghatározásával —, amellyel véleményünk szerint eredményesen reprezentálható mind a szóban forgó sajátos címadási gyakorlat mint kommunikációs aktus, mind pedig maga a manipulatív cím mint nyelvi formáció.

Választott témánk nyilvánvalóan több tudományterület figyelmére számot tarthat, amelyek párbeszédével elérhető az eredmények komplex szintézise. Amennyiben egy kutatásban több diszciplína elméletére, megállapításaira, illetve terminológiájára támaszkodunk, óhatatlanul felvetődik a paradigmafesztültség problematikájának lehetősége. PETŐFI S. JÁNOS a szemiotikai textológia elméleti keretét eredendően úgy alkotta meg, hogy kijelölte azokat a társtudományokat,

amelyek beilleszthetők a szövegtudományos gondolkodás multidiszciplináris kontextusába. Ez természetesen nem azt jelenti, hogy nem kell számolni alapfogalmak (például a jelfogalom vagy a szövegfogalom) eltérő elméleti alapú meghatározásaival, hanem azt, hogy az egymással „párbeszédet folytató” tudományterületek integrálják egymás elméleti és elemző apparátusából azokat a szemléletbeli alkotóelemeket vagy konkrét kategóriákat, amelyek alkalmazása árnyaltabbá teszi saját nézőpontjukat. Ilyen hatás érhető tetten például a moduláris realizmus filozófiai irányzatához szorosan kapcsolódó világelmélet szemiotikai textológiai adaptációjában.

A tanulmányunk fókuszában álló téma feldolgozásának multidiszciplináris környezete több irányban tovább bővíthető. Egyik ilyen lehetséges irány a vizsgált szöveg internetes környezetében megjelentetett nem verbális eszközök (jellemzően álló- és mozgóképek) reprezentációjára alkalmas diszciplínák beépítése az elemzésbe, ilyen lehet például az ikonológia és az ikonográfia, ahogyan erre a tudásbázisok bemutatásakor a 4.1.1.2. alfejezetben utaltunk. A multimedialitással a manipuláció témakörében is elengedhetetlen foglalkozni, hiszen köztudott, hogy a képek befogadása sokkal gyorsabban történik, mint a verbális jelrendszer elemeinek használatával született kommunikátumoké. Ebből az következik, hogy a befogadói működést — egy kattintásvadász cím, illetve cikk olvasásakor is — alapvetően befolyásolják a felfogott és feldolgozott álló- és mozgóképek.

Másik kutatási irány lehet a szövegeknek az interneten jellemző hipertextuális szerveződése folytán a tágan értelmezett intertextualitásnak a reprezentációja. Az általunk elemzett szöveg esetében is informatív lehet a rá reflektáló másik idézett kommunikátum tüzetes vizsgálata.

Irodalom

- ÁRVAY ANETT 2003. A manipuláció és meggyőzés pragmatikája a magyar reklámszövegekben. *Általános Nyelvészeti Tanulmányok* 20: 11–35.
- BALÁZS JÁNOS 1985. *A szöveg*. Budapest, Gondolat.
- BÁRTHÁZI ESZTER 2008. Manipuláció, valamint manipulációra alkalmas nyelvhasználati eszközök a sajtóreklámokban. *Magyar Nyelv* 104: 443–463.
- DE BEAUGRANDE, ROBERT–DRESSLER, WOLFGANG 2000. *Bevezetés a szövegnyelvészetbe*. Budapest, Corvina.
- BELTING, HANS 2003. *Kép-antropológia: képtudományi vázlatok*. Budapest, Kijarat Kiadó.
- BELTING, HANS 2008. Kép, médium, test: az ikonológia új megközelítésben. *Apertúra* 2008/ősz. URL: <https://www.apertura.hu/2008/osz/belting/>
- BUDA BÉLA 1986. *A közvetlen emberi kommunikáció szabályszerűségei*. Budapest, Anima Kiadó.

- CARNAP, RUDOLF 1942. *Introduction into Semantics*. Cambridge, Mass., Harvard University Press.
- CHILTON, PAUL 2002. Manipulation. In: VERSCHUEREN, JEF és mtsai szerk., *Handbook of Pragmatics: 2002 Installment*. Amsterdam–Philadelphia, John Benjamins. 1–16.
- CSÚRI KÁROLY 1987. *Lehetséges világok. Tanulmányok az irodalmi műértelmezés témaköréből*. Budapest, Tankönyvkiadó.
- VAN DIJK, TEUN A. szerk. 1985. *Handbook of Discourse Analysis*. London, Academic Press.
- DOBI EDIT 2013. A nem tipikus szövegek jelentésrepresentációjának egy kérdéséről. *Magyar Nyelvjárások* 51: 169–177.
- GEBE ZOLTÁN 2023. *Az újmédia mint zsácutca*. URL: <https://e-nyelvmagazin.hu/2023/06/03/gebe-zoltan-az-ujmedia-mint-zsakutca> (2025.01.17.).
- GRICE, HERBERT PAUL 1997. A társalgás logikája. In: PLÉH CSABA–TERESTYÉNI TAMÁS–SÍKLAKI ISTVÁN szerk., *Nyelv – kommunikáció – cselekvés*. Budapest, Osiris Kiadó. 213–227.
- HOEK, L. H. 1980. *La marque du titre. Dispositifs sémiotiques d'une pratique textuelle*. La Haye–Paris–New York, Mouton.
- JAKOBSON, ROMAN 1968. *Hang, jel, vers*. Budapest, Gondolat.
- KEMÉNY GÁBOR 1989. Milyen címen? Címzavakban a sajtónyelvi címadásról. In: BÍRÓ ÁGNES szerk., *Szaknyelvi divatok*. Budapest, Gondolat. 101–133.
- MI (a szerző monogrammjá) 2023. Csöbe húznak, mégsem állunk ellen a kattintásnak. Interjú Minya Károllyal. *Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei hírportál 2023.04.26*. URL: <https://www.szon.hu/helyi-kultura/2023/04/csobe-huznak-megsem-allunk-ellen-a-kattintasnak>. (2025.01.19.).
- MUNK VERONIKA 2019. *Megdöbrentő címadás*. URL: <https://www.goethe.de/ins/hu/hu/kul/sup/kl/21485905.html>. (2025.01.21.).
- MÚOSZ (Magyar Újságírók Országos Szövetsége). *Újságírói etikai kódex*. URL: <https://muosz.hu/kodexek/ujsgairoi-etikai-kodex>. (2025.01.17.).
- On-line marketing szótár*. URL: <https://7blog.hu/online-marketing-szotar/clickbait-jelentese>. (2025.01.18.).
- PAPP KORNÉLIA 2002. *Címtipológiák komparatív vizsgálata*. Magyar Névtani Dolgozatok 172. Budapest, ELTE Magyar Nyelvtudományi Intézet.
- PETŐFI S. JÁNOS 1988. A szöveg mint interdiszciplináris kutatási objektum. *Magyar Nyelvőr* 112: 219–229.
- PETŐFI S. JÁNOS 1994. Lehetséges világok – szövegvilágok. In: PETŐFI S. JÁNOS–BÁCSI JÁNOS–BÉKESI IMRE–BENKES ZSUZSA–VASS LÁSZLÓ szerk., *Szövegten és prózaelemzés. A rövidpróza kreatív-produktív megközelítéséhez*. Budapest, Trezor Kiadó. 41–61.
- PETŐFI S. JÁNOS 1996. *Az explicitég biztosításának feltételei és lehetőségei természetes nyelvi szövegek interpretációjában*. Linguistica, Series C, Relationes 8. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézete.

- PETŐFI S. JÁNOS 2009. *Egy poliglott szövegnyelvészeti-szövegtani kutatóprogram 2.* Officina Textologica 15. Debrecen, Debreceni Egyetem, Magyar Nyelvtudományi Tanszék.
- PLÉH CSABA–TERESTYÉNI TAMÁS 1980. Újságcímek – az olvasó szemével. *Jel-Kép* 1980/2: 113–117.
- ROSENGREN, KARL ERIK 2004. *Kommunikáció.* Budapest, Typotex Kiadó.
- SÍKLAKI ISTVÁN 1997. A főcímek demagógiája. *Jel-Kép* 1997/2: 97–112.
- SKROBÁK ESZTER 2023. A százarú hazugság a hazugság magyar nyelvi képe a testesült-ség szempontjából. *Magyar Nyelvőr* 147: 333–354.
- SKUTTA FRANCISKA 2016. Cím és szövegtípus. In: DOBI EDIT–ANDOR JÓZSEF szerk., *Tanulmányok a szövegkoherenciáról.* Officina Textologica 19. Debrecen, Debreceni Egyetem, Magyar Nyelvtudományi Tanszék. 74–95.
- J. SOLTÉSZ KATALIN 1965. A címadás tipológiája a magyar irodalomban. *Magyar Nyelvőr* 89: 174–187.
- SZILÁGYI KATALIN 2022. *Az olvasó a legtöbb esetben előbb kattint, mint ahogy gondolkodik.* URL: <https://www.digitalhungary.hu/interjuk/Az-olvaso-a-legtobb-esetben-elobb-kattint-mint-ahogy-gondolkodik/16561>. (2025.01.17.).
- SZIKSZAINÉ NAGY IRMA 2004. *Leíró magyar szövegtan.* Budapest, Osiris.
- TOLCSVAI NAGY GÁBOR 2001. *A magyar nyelv szövegtana.* Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó.
- H. TOMESZ TÍMEA 2015. *A tartalomhoz forma. A tömegkommunikáció szövegfajtái történeti és pragmatikai keretben.* Pandora könyvek 36. Eger, Líceum Kiadó.
- VASS LÁSZLÓ 1990. Terminológiai szótár a szemiotikai textológia tanulmányozásához. In: PETŐFI S. JÁNOS–BÉKÉSI IMRE szerk., *Szemiotikai szövegtan 1.* Szeged, JGYTF Kiadó. 85–116.

Források

A tanulmányban felhasznált újságcikkeket 2025. január 10. és január 27. között töltöttük le.

Elemzett újságcikkek forrása:

- Már látni a radaron: markáns hurrikán tarolja le Magyarországot, ekkor ér ide.* (2024. október 07.). Kiskegyed újság, online kiadás. URL: <https://www.kiskegyed.hu/most-tortenik/hurrikan-magyarorszag-lecsap/ehty1j6>. (2025.01.15.).
- L. RITÓK NÓRA 2024. *2024 karácsonya.* (2024. december 21.). HVG, online kiadás. URL: <https://nyomorszele.hvgblog.hu>. (2025.01.14.).
- SEREG ANDRÁS 2024. *A média diszkrét bája: markáns hurrikán tarolja le Magyarországot.* (2024. október 09). Index.hu. URL: <https://index.hu/belfold/2024/10/09/kattintas-vadasz-hirek-media-hurrikan-clickbait/?token=2c88bf34be61f9024eb12bf828d4e3a8>. (2025.01.20.).
- Visszavitték a tolvajok Bernát mackót Terézvárosba.* (2024. február 24.). HVG, online kiadás. URL: https://hvg.hu/élet/20240224_Visszavitte_a_tolvaj_Bernat_mackot_Terezvarosba. (2025.01.12.).

Példaként felhasznált újságcímek forrása:

Dehir.hu: <https://www.dehir.hu>

Haon.hu: <https://www.haon.hu>

HVG.hu: <https://www.hvg.hu>

Index.hu: <https://www.index.hu>

Népszava.hu: <https://www.nepszava.hu>

Nők Lapja.hu: <https://noklapja.hu>

Portfolio.hu: <https://www.portfolio.hu>

Telex.hu: <https://www.telex.hu>

**The relationship between headlines and text in the online press
Clickbait**

The paper focuses on a special type of headline colloquially known as “clickbait” designed to entice readers want to click on a link. The aim is to study the linguistic characteristics of these sensationalist and misleading headlines and to analyze the relationship between the headline and the text, using Hungarian examples. The results of the study are useful for the typology of headlines.

Keywords: semiotic textology, clickbait

DOBI EDIT

ORCID: 0000-0003-4196-7448

Debreceni Egyetem

dobi.edit@arts.unideb.hu

NAGY ANDREA

ORCID: 0000-0001-5395-5140

Debreceni Egyetem

nagy.andrea@arts.unideb.hu

NYELVJÁRÁSI ADATOK

A bukovinai székelyek hagyományos viseletének díszítéséhez kapcsolódó nyelvjárási szókincs

PÁL HELÉN

1. Bevezető

Ismert tény, hogy nyelvjárási adatokat néprajzi forrásokban is találhatunk, és a nyelvjárásgyűjtő is lejegyez néprajzi adatokat. Az alábbi idézetben a bukovinai székely adatközlő több ruhadarabot is említ: „Mondom, mejek anya én vissza / mă a csomagunk álmaradot / s abba bännä năkem a favirăgu rokojăm s poháros rokojăm, ingek s mindēn / seimes lăjbi, minden az anyăme a szép ruhăk / minden abba băle vôtak ēgy nagy fejer zsăkba” (a hadikfalvi születésű Kató Béláné Pál Emerencia a felvétel idején 78 éves volt, a felvételt 2002 decemberében Pál Helén készítette).

A tanulmány egy hagyományos paraszti közösség, a bukovinai székelyek viseletén és textíliáin alkalmazott díszítések nyelvjárási megjelöléseit ismerteti. A kutatás célja, hogy olyan területről is bemutasson nyelvi adatokat, amelyről a nyelvjárásutatóknak csak célzatosan lehetett (vagy lehet) gyűjteni. A nyelvjárási adatok közül főképpen a köznyelvi beszélő számára ismeretlen elemeket emelem ki és magyarázom. Az adatok forrása elsősorban a 20. század első feléből származó néprajzi gyűjtések. A tanulmányban bemutatott nyelvjárási adatok különféle forrásokból származnak, ezért a hangjelölés nem következetes a szövegben. A hangjelölés a forrásoknak megfelelő formákat tükrözi.

A bukovinai székelyek ősei 1764-ben a madéfalvi veszedelem elől menekültek Moldvába. Innen települtek át Bukovinába 1776 és 1786 között, ahol Istensegíts, Fogadjisten, Józseffalva, Hadikfalva és Andrásfalva településeket alapították. Bukovinában a székelyek elszigetelten éltek a többi magyar csoporttól, azonban a környezetükben több nemzetiség képviselői is megtalálhatók voltak. A 19. században Bukovinában a két legnagyobb számú nemzetiség a román és a rutén volt, ezután következtek a németek és a zsidók, mellettük kisebb létszámú közösségek voltak a lipovánok, csehek, lengyelek és a magyarok (1861-es adat,

lásd: SOLYMÁR–SZÖTS 2000: 103). Az elszigeteltség következtében a bukovinai székelyek nyelvében és kultúrájában sajátos elemek maradtak meg a székelyföldi hagyományokból, az új lakóhelyükön ugyanakkor a nyelvük és a kultúrájuk is kiegészült új elemekkel. A kutatások szerint a Bukovinában élő népek az öltözködésben és a textíliák díszítésében is hatottak egymásra (CSIBI 2007: 1, SZABÓ T. 1941: 273–274), ami a megnevezésekben is megjelenik. A székely párnavégek hímzései között például megtalálható a *lippován pálás* vagy *lippován pálhás* min-tanév (DAJASZÁSZYNÉ 1951: 6, lásd még: *lipohán-pálkás* SZABÓ I. 1903: 218). A szöttesmintanevek között a tót népcsoport nevére utaló adatok is vannak: *tó-toss*, *likatos-tótoss* (SZABÓ T. 1941: 273). A *zsidós* vagy *örményes bunda* neve az eredetére utal, és ezt a két világháború között kezdték hordani (HÖFLERNÉ 1996a: 94). HÖFLERNÉ kutatásai szerint a „bőrruhák közül a mintyán és a kozsok a buko-vinai románok viseletében is jelen volt” (1996a: 173). A román nyelv hatását lát-hatjuk a *kozsó*k ~ *kozso*k, a *mintyán* ~ *muntyán bunda* és a *kapák* nevében, továbbá a *csercsés rokolya* mintájának megjelölésében a román nyelvben is előforduló, ’fülbevaló’ jelentésű *csercse* szót találjuk (MÁRTON–PÉNTEK–VÖÖ 1977).

A bukovinai székely falvak túlnépesedése miatt a 19. század végétől a lakosok több hullámban új területekre vándoroltak. 1883-ban az Al-Dunához, a 19. század végétől kezdve a mai Románia több településére is mentek, emellett Kanadába is kerültek, és kisebb létszámban Brazíliába és Argentínába is vándoroltak. A bukovinai székelyek legnagyobb részét 1941-ben szervezeten Bácskába telepítet-ték, majd innen 1944-ben el kellett menekülniük. 1945-ben Tolna, Baranya és Bács-Kiskun megyében kitelepített németek házait kapták meg. A Bukovinában kialakult viselet átalakulásáról már a 20. század első feléből vannak adatok, majd az elhagyása, az ún. *kivetkezés* a második világháború után fejeződött be. A ki-vetkezés okai között találjuk az áttelepítések hatását a népcsoport tagjaira, a ha-gyományos paraszti életforma megszűnését, az addigi alapanyagok elhagyását (lásd például a lenből vagy a kenderből készült ruhaneműt, a bőr- és posztóruhá-zatot), a modern életformát, és az aktuális divat is hatott a bukovinai székelyek ruházatára (HÖFLERNÉ 1996a: 173). Az életmód megváltozása miatt a hagyomá-nyos textíliák előállításával is felhagytak: az új életforma következtében a *vetett ágy* és a benne gyűjtött textíliák addigi szerepe megszűnt, már nem házilag állí-tották elő a háztartásban szükséges textíliákat, továbbá a *festékes* nevű kárpit je-lentősége a fiatalabb nemzedék körében lecsökkent. A korábbi viseletek és a ko-rábban alkalmazott díszítőelemek megnevezését napjainkban legfeljebb csak a hagyományőrök ismerik.

2. A bukovinai székelyek viselete és lakástextíliái

A bukovinai székelyek viselete a székely hagyományokhoz kapcsolható, jel-lemzik a székelyföldi viseletek öltözetdarabjai, például a háziszöttes anyagokból

(gyapjúból, lenből, kenderből, pamutból) és a juhbőrből készített öltözetek (FÉL–HOFFER 1977). Azonban a bukovinai időszakban új öltözeti elemekkel is kiegészült a ruhatárunk (HÖFLERNÉ 1996a: 173). A díszítés szempontjából említésre méltók egyes bundáik. Bár a két világháború közötti időszakból tízféle bundát tartanak számon a bukovinai székelyek körében, de ezek közül nem mindegyiket díszítették hímzéssel. Hímézték a női ing nyakát és az ingujj végét (de van példa arra, hogy a férfingekre is került díszítés: HÖFLERNÉ 1996a: 185, SZABÓ I. 1904: 69). A paraszti önellátás idején a bukovinai székely asszonyok és lányok a szoknyák (*rokolyák*) anyagát maguk szőtték (két színből), később azonban vásárolt anyagokból készült rokolyát viseltek, és az adatok szerint ekkor már jóval többféle mintájú lehetett a nők szoknyája, mint a 19. században (HÖFLERNÉ 1996a: 181–183). A nyelvjárási megjelölések leginkább a vásárolt rokolyaanyagok mintáinak megnevezésében figyelhetők meg. A házilag előállított textíliákat többféle célra használták, például lehetett ruhanemű alapanyaga, de a háztartásban és más célokra is alkalmazták. Hétköznapi alkalmakra például a *zsák*-ot, a *tarisnyá*-t vagy a *lópokróc*-ot, továbbá nevezetes alkalmakra alkalmazták többek között a *festékes*-t (festett gyapjúból szőtt ünnepi kárpit), az *innapló kenedző*-t (*kenedző*) vagy a vetett ágyban tárolt díszes textíliákat. A magyaros párnavégek díszítése szövött vagy hímzett mintából is létrejöhetett, de például a *kenedzők*-ből is voltak *szedettes* és *varrottas* változatok (LŐRINCZ A. 2000: 23). A szövással előállított textíliák egy részét különleges alkalmakon vagy ünnepnapokon használták, ezekre mutatósbabb minta került, mint a munkanapokra (*miesnap*) szánt darabokra (LŐRINCZ A. 2000: 45).

Az alábbiakban főként azokra az öltözetekre és textíliákra térek ki, amelyek a díszítésre vonatkozó nyelvjárási megnevezésekbe engednek betekintést.

3. A bundák díszítései

A bukovinai székelyek bundái közül az *egész- és félmintyán bundá*-t, a *mejjes bundá*-t, a *kozsók*-ot, a *könyökesbundá*-t és a *derekbundá*-t vagy más néven *selymeslájbi*-t díszítették hímzésekkel (egyes esetekben más díszítőelemekkel is). A bundákat helyi szücsmesterek készítették és díszítették, ők voltak a *kozsokár*-ok. (Ezt a szót és a *kozsók* nevű bundát is a román *cojoc* 'birkabőr' szóval hozzák kapcsolatba, lásd erről: LÁSZLÓ 1877: 472, SEBESTYÉN 1989: 379, SALAMON 2020: 173). A díszítőelemek megnevezése kapcsán említsük meg, hogy az adatok szerint a bukovinai székelyek körében a szücsmesterség apáról fiúra szállt, egyébként Radócon lehetett ilyen iskolát végezni és mestervizsgát tenni. A források Szóts Jákob istenségi mester említik, továbbá Kozma Jóska, Kozma Fábián, Kozma Andris, János (Márton) András, Juhász (Burján) István nevét (HÖFLERNÉ 1996b: 78, SEBESTYÉN 1989: 91–92). Ezek a mesterek a székely közösség tagjai voltak.

3.1. Egész- és félmintyán

A *muntyán* román jövevényszó a magyar nyelvben, már a 17. századból van rá adat. BAKOS FERENC etnikumnévként említi: 'havasalföldről bevándorolt /zsellér/' (1982: 240). A bukovinai székelyeknél a *mintyán* ~ *muntyán* szó elől csukódó himzett bundára vonatkozik, az *egéשמintyán* térdig ért, a *félmintyán* derekig (HÖFLERNÉ 1996a: 193, FÉL–HOFER 1977). Férfiak viselték. Érdemes itt megjegyezni, hogy a Néprajzi Múzeum F 310504-es számú, Andrásfalván készült fényképének tartalmi leírásában *hegyi bunda*-ként írnak az ott látható bundáról: „Gesző ('Mézes') Balázs 'muntyán' hegyi bundában, amiben az erdőre jártak”.

Az *egész- és félmintyán bunda* díszítőelemei között találjuk a *bádzsák*-ot (más forrásban *bázsák*). A Néprajzi Múzeum fényképgyűjteményének F 95316-os számú, bukovinai *mejjes bundá*-t bemutató fényképéhez fűzött magyarázat szerint a *bázsák* 'vékony irha bőr, a bundák díszítésére használják, de előbb egyik oldalát cakkosan bevágják'. A *félmintyán bundán* más díszítőelemek is voltak (hímzések és gombok), ezeket így nevezték: *tulipántvirág*, *szegletes kerekrozsza*, *bongok* és *madárlábacskák* (HÖFLERNÉ 1996a:193). A *tulipánt* szót más (bukovinai székely) forrásokban is megtaláljuk (SZABÓ I. 1904: 75, SALAMON 2020: 299), az Új magyar etimológiai szótár adatai szerint a *tulipánt* változat szóvégi *t*-je szervesen járulékhang (ÚESz.). A díszítésként említett *bong* a köznyelvi *gomb* megfelelője, és az itt megfigyelhető hangátvetés jelensége más forrásokban, az alábbi szavakban is megjelenik: *bonglik* (LŐRINCZ I. 1986: 34), *bongol* (SALAMON 2020: 39), a *bongostő* (SEBESTYÉN 1989: 371). Az *egéשמintyán bunda* himzett díszítésében találjuk (többek között) a *sarlóbingó*, a *szüvecske* és a *kégyóvarrás* mintaneveket (SZABÓ I. 1904: 75). A *sarlóbingó* szóban a *bingó* jelentése 'bimbó' (SEBESTYÉN 1989: 371, PENANVIN–MATIJEVICS 1980: 10, SALAMON 2020: 37), a *szüvecske* és a *kégyóvarrás* szavakban pedig a köznyelvi *i* ~ nyelvjárási *ü* és a köznyelvi *i* ~ nyelvjárási *é* eltérés figyelhető meg. A bundát bemutató források megemlítik, hogy a bunda ujjá végét kissé görbére szabják, és ezt a részt *kapák*-nak nevezik (HÖFLERNÉ 1996a: 192, SZABÓ I. 1904: 75). SZABÓ IMRE színes ábrája azt mutatja, hogy a *mintyán bunda* ujjának görbére szabott végére is került himzés (1904: 6. tábla). Ilyen ujjvéget készítettek a *kerekbunda* nevű öltözeti darabra is, ezt láthatjuk a Bakó Ferenc és Solymos Ede által 1948 decemberében Kakasdon készült képen. A kép tartalmi leírása szerint a *kapák*-ot külön szabják, és úgy varrják az ujj végére, hogy ezt szűkebbre húzza. Ha hideg van, a bunda viselője behúzza a kezét a *kapák*-ba, ezért nem szükséges kesztyűt hordania (a kép a Néprajzi Múzeum fényképgyűjteményében található, jelzet-száma: F 95321). A magyar nyelvjárások román kölcsönszavai című kiadvány *kapák* szócikkében a szó egyik jelentése „a bunda ujjának alsó, kissé görbére szabott része, valamint a bunda hátsó része” (MÁRTON–PÉNTEK–VÖÖ 1977: 189).

3.2. Kozsók

A 20. századi bukovinai székely viseletre vonatkozó adatok szerint a *kozsök* ~ *kozso*k női viselet volt, hosszú, lefelé bővülő díszes bunda, amit télen hordtak (HÖFLERNÉ 1996b: 281, SALAMON 2020: 173). A bunda díszítési elemeinek leírásához több tájszót is használtak az adatközlők. A nyakát (görénybőr mellett) *hányás*-ok díszítik. A *hányás* szónak itt 'felvarrás' jelentése van (CSIBI 2007: 12), továbbá egy másik forrásban a női ing díszítésénél is említik, hogy ott „hányással is kivarrt díszítések észlelhetők” (SZABÓ I. 1904: 76). A *béhányás* főnévként és a *béhány* igeiként is szerepel A moldvai magyar tájnyelv szótárában, az előbbi 'vászonszél leöltése', a néprajzi magyarázat szerint ezt rendszerint ing nyakán alkalmazták. A *béhány(ja)* jelentése 'beszeg' (varrottast) (PÉNTEK 2016: 72). Érdemes megjegyezni, hogy az Új magyar etimológiai szótár *hány* szócikkében '(fel)díszít, ékesít' jelentést is találunk (ÚESz.). A *kozsök* elejét és vállát (többek között) *bádsák*-ok díszítik, és a bunda elején *cserelapi*-k és *bingó*-k is a hímzett díszítéshez tartoznak. A bukovinai székelyekre vonatkozó forrásokban a *cseréfa* jelentése 'cserfa' (SEBESTYÉN 1989: 372), a *lapi* 'falevél' (SEBESTYÉN 1989: 372, 379, továbbá lásd: SALAMON 2020: 54: 'cserfa, tölgyfa'), lásd még: *cseréfalapi* 'tölgyfalevél' (PENAVIN–MATIJEVICS 1980: 15). A bunda ujján a díszítőelemek között *falapi*-k is láthatók (HÖFLERNÉ 1996a: 194). A *bádsák*-ot a bőr *csóré* részéből szabták (SZABÓ I. 1904: 73–74). A birkabőr szabásánál előfordult, hogy a birka hónaljánál található (szórtelen) bőrt a bundavarró kivágta, és a helyére olyan részt illesztett, amin volt szőr (lásd erről a Néprajzi Múzeum F 95361-es jelzetszámú képéhez fűzött tartalmi leírást). A nyelvjárást beszélő adatközlő elmondása szerint a birka hónalja *csóré*, ez a szó a köznyelvi 'meztelen, csupasz' megfelelője (SEBESTYÉN 1989: 373).

3.3. Mejjes bunda

A *mejjes bunda* oldalt és az egyik váll fölött gombolódó, hímzésekkel díszített börmellény, férfiak viselték. A *mejjes* megnevezésben az *l* mássalhangzó palatalizálódása jelenik meg. A *mejjes bundá*-k díszítése egyszerűbb és látványosabb is lehetett (SZABÓ I. 1904: 76). Erre utal a Bakó Ferenc és Solymos Ede által készített fényképek tartalmi leírása is (a képek 1948 decemberében készültek Kakasdon). Az F 95318-as jelzetszámú képhez fűzött magyarázat szerint Bukovinában háromféle *mejjes*-t hordtak: *fél bádsákos*-t, *egész bádsákos*-t és olyat, amelyiken egyáltalán nincs *bádsák*. A legtöbb embernek *fél bádsákos mejjese* volt, mert az *egész bádsákos* nagyon drága volt, a harmadik meg túl egyszerű. Az F 95317-es jelzetszámú képen *mejjes* vagy *mejjes bunda* a börmellény neve. A hímzett mintákban megtalálhatók a *kihasadt tulipánt*-ok, *cserelapi*-k és a *szüves rózsa* is (SZABÓ I. 1904: 76, HÖFLERNÉ 1996a: 194).

3.4. Könyökes bunda

A bunda megnevezését illetően a bukovinai székelyekre vonatkozó írásokban nyelvjárási különbségek vannak: *könyökös bunda* (GÁSPÁR 1986: 121, SZABÓ I. 1904: 73), más forrásban *könyökes bunda* (HÖFLERNÉ 1996a: 195, DÁVIDNÉ 1979: 27, SEBESTYÉN 1989: 91). Ez a bunda női viselet volt, derékig ért, és az ujjja jóval hosszabb volt a bundánál (HÖFLERNÉ 1996a: 195). SZABÓ IMRE a bunda nevét így magyarázza: a helyiek szerint a bunda ujjja korábban csak könyékig ért, innen kapta a nevét (1904: 82), a bunda elején a hímzés a *félmintyán bunda* díszítésével egyezett meg. A hátára és vállára került díszítésben ott találhatók a *csere-* és *falapik* (i. m. 83).

3.5. Derekbunda

A *derekbunda* ~ *selymeslájbi* hímzett női börmellény volt, melynek az egész felületét hímzés borította, és a női viselet legdíszesebb darabjaként említik (HÖFLERNÉ 1996a: 195). A jómód jelképe volt, mert csak a tehetősek engedhették meg maguknak. A *selymeslájbi* megnevezést a *selyemfejtő* használatához kapcsolják. (A *fejtő* 'varráshoz vagy szövéshez használt színes, bolti fonal' SZABÓ T. 1940: 273, 'színes bolti pamut' SEBESTYÉN 1989: 375, 'színes bolti hímzőfonal' SALAMON 2020: 95). A *selyemfejtő* selyemszálból készült vékony hímzőfonal volt. Mivel ezt használták a *derekbunda* díszítéséhez, ezért a hadikfalviak körében a *selymeslájbi* elnevezés terjedt el (HÖFLERNÉ 1996b: 283). SEBESTYÉN ÁDÁM írása szerint miután a *könyökesbunda* kiment a divatból, az asszonyok és lányok selymes *derekbunda*-t varrattak maguknak. A *derekbunda*-t Szöcs (Jákob) Ambarusné, László (Ágoston) Juli és néneje Mária készítette (1989: 92). A *derekbunda*-hoz a bőrt saját készítésű festékkel feketére festették, előrajzolták rá a virágokat, majd *síritett* vagy *síritetlen selyemfejtővel kivarrták* (HÖFLERNÉ 1996a: 195). (A *sírit* ~ *serit* köznyelvi megfelelője: 'sodor' SEBESTYÉN 1989: 384, 'pödör' RÓNAI 1979: 358.) A hímzések között megtalálható volt (többek között) a *kégyós* hímzés minta, a *kihasadt tulipánt*, a *kibuggyant kék rózsza*, a *közbenső rózsza*, a *fél solló*, a *lapi*, a *bingó*, a *tollú*. Az elejére a *bongok* mellé a *fejtőből* készült négy bojtot varrtak (HÖFLERNÉ 1996a: 195). SZABÓ IMRE a *derekbunda* vagy *lájbi-bunda* kivarrt díszítései között a *kibaggyant kék rózsá*-t is említi (1904: 79). A fentebb említett *solló* a köznyelvi *sarló* szónak feleltethető meg.

4. Női ing

A nyelvjárást bemutató forrásokban az *ing* szó *üing* alakban is előfordult, az Al-Duna melletti Hertelendyfalváról és Székelykevéről jegyezték fel (PENAVIN–MATIJEVICS 1978: 56). Az andrásfalvi SEBESTYÉN ÁDÁM a *fejérnépi női ingek*-ről írja, hogy gyönyörűen felszedték, és többek között *tángyéros*, *kakastarás*, továbbá *pávafarkas*, *S betűs*, *tótos*, *békás*, *csipkerózsás* mintákkal díszítették, ki

lerakva, ki pedig *tászlison* (1989: 93). A női ingekre a *szédett ing* megnevezés is megtalálható a forrásokban, a *szedés* a minta szedésére vonatkozik (HÖFLERNÉ 1996a: 178). Az al-dunai székelyektől gyűjtött tájszavak szójegyzékében a *szédett ing* meghatározása 'ing, fejtővel van felszedve' (PENAVIN–MATIJEVICS 1980: 73). A Néprajzi Múzeumban található egy 1943-ban készült fénykép, amelyen egy józseffalvi asszony látható a lánykaival, ünneplő ruhában, és 'tőre szedett' inget viselnek (a kép jelzetszáma: F 310620, Újvári Béla készítette Bácsjózseffalván). (A *tő* 'köznyelvi megfelelője: 'tű' RÓNAI 1979: 359, SALAMON 2020: 297.) A fentebb említett *tászli* jelentése a bukovinai székelyeknél 'fodor' (PENAVIN–MATIJEVICS 1980: 77). A *szedett ing* nyakát és ujját is hímezték. Az ujjaknak szánt anyagot visszatűrték és a megfelelő színű *fejtővel béhányták*. (A *kozsock* ~ *kozso* nevű bunda bemutatásánál már előkerült a *hányás* szó, ebben az esetben is a varrásra vonatkozik.) Az ing nyakrészére és az ingujj végére is hímezték, de rendszerint eltérő mintát varrtak rájuk. A minták elnevezése a székelyek környezetéből származott, például a *lajtorjás* minta a létrára emlékeztetett, az *asztallábos* „a keresztbe tett asztal lábára” (HÖFLERNÉ 1996a: 177–178), továbbá a természetből vett alakzatok is megjelenhettek a mintákban: *barackmagos*, *bokrétás*, *kégyós* (SZABÓ I. 1904: 76). SZABÓ IMRE a dévai székelyek női ingeiről írja, hogy a minták neve lehet (többek között) *borított szüves*, *likatos csipkerózsás*, *dufla restás*, *elvegyes*, *okuláros* (1904: 76). A fent említett minták magyarázataul szolgálhat az alábbi, Csíkmenaságról gyűjtött nyelvi adat, a *likatos varrás*, a magyarázata 'szorító öltésfajta: széleldolgozásra is használatos díszöltés, hogy az anyag ne rojtózódjon' (ÚJVÁRI 1988: 33). A *dufla* szó fellelhető az alábbi bukovinai székely szójegyzékben, a jelentése 'finom elsőrendű' (SEBESTYÉN 1989: 373). A *rësta* a köznyelvi *rosta* megfelelője (i. m. 384). A köznyelvben használatos *szemüveg* a nyelvjárásban *ókulár* (PENAVIN–MATIJEVICS 1980: 63) vagy *okullár* (SEBESTYÉN 1989: 382). A *szedés* és a *tászli* szavak A moldvai magyar tájnyelv szótárában is szerepelnek, az előbbi jelentései között találjuk ezt is: 'az ingujj aljának ráncolása' (PÉNTEK 2017: 336), azonban a *tászli* jelentése itt nem *fodor*, hanem 'fényes üveggyöngy' (i. m. 392).

5. Rokolyák

Az adatok szerint a 19. században a bukovinai székely falvakban házilag szőtt *fejér* és *vörös borozdás rokolyát* hordtak, és ez 13 ráncba volt rakva (HÖFLERNÉ 1996a: 181). A bukovinai székelyeknél a *borozda* szó jelentése: 1. barázda, 2. egy-két arasznyi határmezsgye, füves sáv a szomszédos földek között, 3. színsáv a festékesen (SEBESTYÉN 1989: 371). Az 1940-es évek elején Csíkmenaságon gyűjtötték a *borozdál* adatot, jelentése: 'csíkosan sző' (ÚJVÁRI 1988: 14). A moldvai magyar tájnyelv szótárában szintén megtalálható a *borozda* szó, az egyik jelentése 'színes szőttescsik' (PÉNTEK 2016: 106). Az 1930-as években még voltak

nők a bukovinai magyar falvakban, akik maguk szőtték a *rokolyá*-juk és a *karincá*-juk (kötényük) anyagát, lenből és kenderből (HÖFLERNÉ 1996a: 181–182). Azonban a 20. század elején (a századfordulón) már külföldről behozott rokolyaanyagok is megjelentek a körükben. A mintájuk lehetett: *koronás* vagy *favirágú*, *tükörvirágos*, *csercsés*, *poháros*, *csihán*, *félhánt virágú* (HÖFLERNÉ 1996a: 182). A *csercse* főnevet a román *cercei* szóval hozzák összefüggésbe (PENAVIN 1974: 12, BAKOS 1982: 424), a bukovinai székelyeknél ’fülbevaló’ jelentésben használták (SEBESTYÉN 1989: 372). A *csihán* köznyelvi megfelelője a *csalán* (SALAMON 2020: 56). Nyelvjárási szempontból említésre méltó, hogyan fejezték ki a rokolyák alapszínét. A tükörvirágos rokolya *vörös* és *zöld földű* volt, a leányok körében a *lángszín*, *lila*, *zöld* és *kék földű* rokolyák voltak divatosak (HÖFLERNÉ 1996a: 183). Bár a források erre nem utalnak, a *földű* (’alapú’) szó kapcsolatban lehet bukovinai székelyek körében használatos *föd* (termő)föld, *talaj* főnévvel (SALAMON 2020: 105).

6. A szötteseken és hímzett anyagokon megjelenő minták nyelvjárási adatai

A szöttesek és varrottasok mintáinak megnevezésében is találhatók nyelvjárási adatok. SZABÓ IMRE a Dévára került bukovinai székely telepések lakását és lakásberendezését vizsgálta, munkájában *varrottas*-okról ír (melyeken „kereszt-szem” varrás látható), továbbá *széttés*-ekről is: „a széttést osztovátán szedik, oly formán, hogy a fonalat mintáján látható alakulásainak megfelelően kézvelicskével (könnyű ár) hosszú szálakban öltik” (1903: 217). *Lepedőalj*-ak, *párnafej*-ek és *rudi kendő*-k díszítése is lehet *széttés* vagy *varrottas* (i. m.). Ezek a textíliák főként a lányok hozományaként szolgáltak, és a vetett ágyba, illetőleg a fölötte elhelyezett rúdra kerültek. A lepedőaljak mintáinál alkalmazhatták a *mesterke* nevű mintát (de előfordult más textíliákon is), ez a főminta mellé (a minta két szélére) került. A *mesterke* mintáinak is külön nevük van: például *mindenember szedés*, *szüves mesterke*, *dufla-mesterke*, *borozda* (SZABÓ I. 1903: 217). SZABÓ IMRE színes ábrán mutatja be például a *másodeggyes* nevű *széttés lepedőalj* mintáját, ezen *dufla-mesterke*, *borozda*, *macskaláb* és *mindenember-szedés* látható (1903: XXIV. tábla). A néprajzi lexikonban található egy *Minden ember varrása* szócikk az alábbi meghatározással: „anyagszélek összeerősítésére szolgáló öltéstechnika”. A *másodeggyes* minta nevét LŐRINCZ ALADÁRNÉ a *képre való kendedző* szövésénél így magyarázza: „másodeggyesnek nevezték, mert a szövéskor minden bordafokba egy szálát teszünk” (2000: 17). (A *másodeggyes* szó ’terhes (nő, aszszony)’ jelentésben megtalálható a bukovinai székelyek egyik szójegyzékében: RÓNAI 1986: 471.) A *takargató*-k szövésmintája lehetett *balogolósos* és *récefogas* is (LŐRINCZ ALADÁRNÉ magyarázata szerint „bal kézzel csavarták, sirítették a szálakat bele”, 2000: 23).

SZABÓ T. ATTILA 1938 nyarán járt a bukovinai Andrásfalván, és itt népnyelvi tanulmányokat folytatott. Eközben beszerzett a helyiektől varrott és szőtt lakás-textíliákat, továbbá tanulmányozta a hímzés- és szőttesmintákat is (1940, 1941). Följegyezte a szőttesek és a keresztszemes varrások mintáinak nevét, majd az 1940-ben közzétett szójegyzékében rögzítette a nyelvjárási adatokat: *ālmáss*, *aprōālmás*, *aprōālmascskás*, *békáss*, *csipkerózsások*, *csukros szüves*, *fenyősuskás*, *festékesvirágos*, *kakastarés*, *kégyós*, *kégyós-tótoss*, *keresztess*, *kőlaboss*, *likatos-tótoss*, *natykégyós*, *natytulipántos*, *ördöktértyes*, *pontikás*, *tányéros* ~ *tánygyéros*, *tótoss* (a *suska* jelentése a szójegyzékében 'fenyőtoboz', 1940: 278). Keresztszemes varrásminta neve is lehetett a *kakastarés* és *kégyós*, és csak varrásminta neve volt a *natykégyós* (i. h.). Írásában a *mesterke* meghatározása: 'a szőttes vagy kézivarrás főmintájának kétoldali szegélydisze', és a szógyűjteményében *mesterke-minta* neve a *gyér virágocska* (i. m. 274). SZABÓ T. ATTILA szójegyzékében a nyelvjárás hangtani jellemzőit is láthatjuk, például az *á* utáni *o*-zást: *kőlaboss* és a palatalizációt: *ördöktértyes*. Továbbá a bukovinai székelyek nyelvére jellemző kicsinyítő képzők használatát az *aprōālmascskás* szóban, mely arra is példát mutat, hogy a kicsinyítő képző előtt rövid a magánhangzó. Az alábbi példákban látható a mássalhangzók megnyúlása a szóvégeken: *ālmáss*, *békáss*, *keresztess*, *kőlaboss*.

A *párnafej* (SZABÓ I. 1903: 26. tábla) ~ *párnahijfej* (i. m. 218) ~ *párnavég* (DAJASZÁSZYNÉ 1951: 3) ~ *párnabütü* (GÖNYEY 1942: 1) díszítése szövással és hímzéssel is létrejöhetett. Jelen esetben a *magyaros* vagy *hosszú párná*-ról van szó, ezt díszítették a fent említett módon (ugyanis a bukovinai székelyek vetett ágyába *németes* vagy *pilipárna* is került, ennek díszítése csipke volt: DAJASZÁSZYNÉ 1951: 4). A *párnahij* 'a külső huzat' neve (PENAVIN–MATIJEVICS 1978: 86). A *párnabütü* a párna végére utal, az alábbi forrás szerint a *bütü* 'valaminek a vége, például ház vagy kocsí vége' (SEBESTYÉN 1989: 371). Azonban csikmenasági adatok szerint a *bütü* 'nagyjából minden hasábalakú tárgy (ház, hegyhát, párna) rövidebb oldala' (ÚJVÁRI 1988: 14). A díszes mintát a párna azon részére készítették, ami a vetett ágy látható részére került. A párnavégek mintáiról több forrásban is fennmaradtak adatok. GÖNYEY SÁNDOR a minta *közep*-ét, a *sinórozás* mintáját és a *mesterké*-t is említi. A *közep* mintája lehet (többek között) *kicsi cserelapis*, *cseremakkos*, *csitkós*, *kakastarés*. A *közep*-et szegélyezi például a *szüves*, *esses* vagy *vékás sinórozás*, a *mesterke* lehet (többek között) *papvirágos*, *bogláros* vagy *diósbogláros* (1942: 1). A *sinórozás* többnyire kétoldalt befejezett csík, mely külön mintát alkot (DAJASZÁSZYNÉ 1951: 4). A moldvai magyar tájnyelv szótárában a *sinór*(varrás) szócikkben található az alábbi meghatározás: 'vonaldíszít alkotó laposöltés' (PÉNTÉK 2017: 310). A bukovinai székelyekre vonatkozó másik forrás szerint így oszlanak el a minták a párnákon: „A párnák közepén van egy szélesebb minta, aztán a keskenke, s kétfelől a mesterke. A párnát

a széles mintáról nevezték el” (LŐRINCZ A. 2000: 17). A fentebb említett *csitkós* minta eredeti mintája feltehetőleg az *Isten báránya* templomi eredetű hímzés volt, ezt változtatták meg a bukovinai székelyek úgy, hogy a bárány helyett lovat hímeztek és a ló hátára emberalak került (DAJASZÁSZYNÉ 1951: 4). A párnavég-hímzések között megtalálható a *pókakötős* (vagy más néven *babakötős*) minta is. A bukovinai székelyeknél a csecsemőket *pókapárná*-ba csavarták, majd ezt a párnát *pókakötő*-vel átkötötték. A *pókakötő*-t *madzagszövő*-n szőtték (LŐRINCZ A. 2000: 7). A párnákon SZABÓ IMRE *cserelapis*, *kakastarés*, *suflás* és *urastarisnyás* mintákat is talált, továbbá megjegyzi, hogy az általa bemutatott *kakastarés* nevű mintán *ökörhúgy* nevű elem is látható (1903: 218, 25. tábla).

FÁBIÁN MÁRTONNÉ népi iparművész Bukovinai andrásfalvi szőttesek című munkájában az általa készített és gyűjtött szőtteseket mutatja be. A minták nyelvjárás szerinti közlését az ő könyvében is megtaláljuk: *urastarisnyás*, *madarkás*, *csukros*, *dívós*, *borozdás*, *szüves* (2000: 16, 18). Munkájában a párnavégek mintái az alábbiak: *tángyéros*, *kégyófejes*, *ördögtértyes*, *csukros* (i. m. 57).

7. Összegzés

A nyelvjárások a köznyelvvvel megegyező és attól eltérő nyelvi elemeket is tartalmaznak, ez a tény a viseletre és a textíliákra vonatkozó adatokban is megmutatkozik. A tanulmány arra tett kísérletet, hogy a bukovinai székelyek körében előforduló díszítések megnevezéseiből a köznyelvi beszélő számára ismeretlen nyelvi elemeket emelje ki és értelmezze. A fenti adatok összegyűjtését és magyarázatát az is indokolja, hogy a korábbi viseletek, textíliák és díszítőelemeik megnevezését napjainkban legfeljebb csak a hagyományörzők ismerik, jóllehet a néphagyományok megismerésének szándékán túl a nyelvtudomány is forrásként tekinthet ezekre az adatokra. A nyelvjárási jellemzők mellett a nyelvi adatokban megjelenik például a különféle népcsoportok együttélésének hatása is. A dolgozatban igyekeztem kitérni a hangtani vonatkozásokra, de ennek alaposabb bemutatása a források eltérő hangjelölése miatt nem lehetséges.

Irodalom

- BAKOS FERENC 1982. *A magyar szókészlet román elemeinek története*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- CSIBI KRISZTINA 2007. A bukovinai székely viseletről. In: *A bukovinai székelyek táncai és táncélete. A Kárpát-medence táncos öröksége 3*. DVD-ROM. Budapest, Hagyományok Háza. <https://docplayer.hu/3994760-Csibi-krisztina-a-bukovinai-szekely-viseletrol.html> (2024. június 14.).
- DAJASZÁSZYNÉ DIETZ VILMA 1951. *Keresztöltéses párnavég-hímzések. A Dél-Dunántúlra telepített bukovinai székelyek varrásai*. Magyar népművészet 15. Budapest, Közoktatásügyi Kiadó Vállalat.

- DÁVID ALBERTNÉ CSOBOT BORBÁLA 1979. Önéletrajz. In: SALAMON ANIKÓ szerk., *Így teltek hónapok, évek...* Bukarest, Kriterion Könyvkiadó.
- FÁBIÁN MÁRTONNÉ 2000. *Bukovinai andrásfalvi székely szöttesek. Balbina néni gyűjtése.* Szekszárd, Dr. Németh Károly Alapítvány.
- FÉL EDIT–HOFER TAMÁS 1977. Bukovinai székely viselet. In: ORTUTAY GYULA főszerk., *Magyar Néprajzi Lexikon 1.* Budapest, Akadémiai Kiadó.
- GÁSPÁR SIMON ANTAL 1986. *Az én szülőföldem, a bukovinai Istensegítség.* Faksimile kiadás. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- GÖNYEY SÁNDOR 1942. A hazatért bukovinai székelyek népművészete. *Muskátli Magyar Kézimunkaiújság. A Magyar Iparművészet háziipari melléklete 11/1:* 1.
- HÖFLER LAJOSNÉ 1996a. A bukovinai székelyek viselete. *Néprajzi Látóhatár 5/1–2:* 173–198.
- HÖFLER LAJOSNÉ 1996b. A bukovinai székelyek bőrruházata. In: SZITA LÁSZLÓ–SZÖTS ZOLTÁN szerk., *A Völgyesség ezeregy száz éve a kultúra és az életmód változásainak tükrében. Előadások a II. Völgyességi konferencián (1995. november 24–25.).* Bonyhád, Magyar Tudományos Akadémia Pécsi Akadémiai Bizottsága–Magyar Történelmi Társulat Dél-Dunántúli Csoportja–Völgyességi Múzeum. 277–285.
- LÁSZLÓ MIHÁLY 1877. Tájszók. Bukovinaiak. *Magyar Nyelvőr 6:* 472, 525.
- LŐRINCZ ALADÁRNÉ 2000. *Bukovinai székely szöttesek.* Szekszárd, Wosinsky Mór Megyei Múzeum.
- LŐRINCZ IMRE 1986. *A bukovinai Istensegíttől a völgyességi Majosig.* Budapest, Magvető Könyvkiadó.
- MÁRTON GYULA–PÉNTEK JÁNOS–VÖÖ ISTVÁN 1977. *A magyar nyelvjárások román kölcsönszavai.* Bukarest, Kriterion Könyvkiadó.
- PENAVIN OLGA 1974. Román kölcsönszavak a jugoszláviai székelyek nyelvében. *A Hungarológiai Intézet Tudományos Közleményei 6/18:* 5–15.
- PENAVIN OLGA–MATIJEVICS LAJOS 1978. *A jugoszláviai székelytelepek nyelvatlasza.* Újvidék, Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete.
- PENAVIN OLGA–MATIJEVICS LAJOS 1980. *Székely szójegyzék.* Újvidék, Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete.
- PÉNTEK JÁNOS 2016. *A moldvai magyar tájnyelv szótára 1/1. Moldvai magyar – közmagyar rész.* Kolozsvár, Erdélyi Múzeum-Egyesület.
- PÉNTEK JÁNOS 2017. *A moldvai magyar tájnyelv szótára 1/2. Moldvai magyar – közmagyar rész.* Kolozsvár, Erdélyi Múzeum-Egyesület.
- RÓNAI BÉLA 1981. Szójegyzék. In: SEBESTYÉN ÁDÁM: *Bukovinai székely népmesék 2.* Szekszárd, Tolna megyei Tanács V. B. Könyvtára. 379–393.
- RÓNAI BÉLA 1986. Szójegyzék. In: SEBESTYÉN ÁDÁM: *Bukovinai székely népmesék 4.* Szekszárd, Tolna Megyei Könyvtár. 46–478.
- SALAMON GÁSPÁR 2020. *Mű így móntuk. Bukovinai székely–magyar tájszótár.* Hédervár, Underground Kiadó Kft.
- SEBESTYÉN ÁDÁM 1989. *A bukovinai székelység tegnap és ma.* Szekszárd, Tolna Megyei Könyvtár.

- SOLYMÁR IMRE–SZÖTS ZOLTÁN 2000. Az 1860-as évek történetének dokumentumaiból. 1860–1869. In: FOKI IBOLYA–SOLYMÁR IMRE–SZÖTS ZOLTÁN: *Források a bukovinai székelyek történetének tanulmányozásához*. Szekszárd, Babits Kiadó. 99–175.
- SZABÓ IMRE 1903. A dévai csángó-székely telepések lakása és lakásberendezése. *Néprajzi Értesítő* 7: 208–221.
- SZABÓ IMRE 1904. Dévai csángó-székely népviselet és táplálkozás. *Néprajzi Értesítő* 5/3–4: 69–84.
- SZABÓ T. ATTILA 1940. A bukovinai Andrásfalva nyelvéből. *Magyar Nyelv* 34/4: 271–279.
- SZABÓ T. ATTILA 1941. Egy adat a bukovinai magyar telepések néprajzához. *Néprajzi Értesítő* 33: 273–274.
- ÚJVÁRI BÉLA 1988. *Régebbi szavak és szólások Csíkmenaságról*. Magyar Csoportnyelvi Dolgozatok 41. Budapest, ELTE Magyar Nyelvtörténeti és Nyelvjárási Tanszéke–MTA Nyelvtudományi Intézete.
- ÚESz. = GERSTNER KÁROLY szerk., *Új magyar etimológiai szótár — online kiadás*. Budapest, ELKH Nyelvtudományi Kutatóközpont, 2022. (<https://uesz.nyud.hu/>)

The dialectal vocabulary associated with the decorations of the traditional attire of the Bukovina Székelys

The paper addresses the dialectal designations of the decorations used on the attire and textiles of a traditional peasant community, the Bukovina Székelys. The names of traditional attires, textiles, and their decorative elements are nowadays known only to tradition keepers. However, beyond the intention of exploring folk traditions, linguistics can also regard this information as a valuable source.

Keywords: dialectal vocabulary, textiles, Bukovina

PÁL HELÉN
ORCID: 0000-0001-7647-4323
Magyarságkutató Intézet, Budapest
pal.helen@mki.gov.hu

ISMERTETÉSEK, BÍRÁLATOK

GREGOR FERENC, **A szlovák nyelv magyar elemei.**
Budapest, Kairosz Kiadó, 2023. (953 lap)

1. GREGOR FERENC életművének jelentős részét képezi a szlovák–magyar nyelvi kapcsolatok lexikális szintjének vizsgálata, melyhez az inspirációt az adhatta, hogy a szerző a magyar–szlovák nyelvi kontaktuszónából származik. Ezzel a KNIEZSA ISTVÁN által teremtett iskolát (pl. 1955) folytatja, a nyelvi kölcsönhatás másik oldalát bemutatva. Ez a téma sem előzmények nélküli azonban, Szlovákiában SIMA FERENC (1940: 5–18) és SZABÓ JÓZSEF (1940: 19–28) nyelvjárási vonatkozásban vizsgálták, hogy hogyan hatott a magyar nyelv a szlovákra. A kérdéssel KIRÁLY PÉTER is foglalkozott (pl. 2003: 68–75). Maga GREGOR FERENC számos szacikkben elemezte a magyar–szlovák nyelvi kapcsolatokat areális (1989: 141–195) és lexikális (1994: 239–259) szempontból. Később egyetemi jegyzetben (1999) újraközölt cikkgyűjteményben is vázolta a lexikológiai összefüggések etimológiai és adaptációs hátterét, minden esetben gazdag példatárral illusztrálva mindezt.

E módszertani beágyazottság és a több évtizedes kontaktológiai kutatásból felhalmozott ismeretanyag alapozta meg az ismertetendő szótárhoz vezető mutatóványfüzetet (GREGOR 1993), melynek bevezetője nyelvtörténeti, hangtörténeti és alakítani összefoglaló formájában vezeti be a szavak nyelvi síkjába a kutatót. Hosszú időn keresztül e mutatóványfüzetre támaszkodtak a szlovák szakos egyetemi oktatók. Ennek a kontaktológiai kutatómunkának a betetőzése *A szlovák nyelv magyar elemei* című 953 oldalas monumentális szótár, melyet jó szívvel ajánlunk szláv és szlovák szakos, valamint nyelvtörténet iránt érdeklődő hallgatóknak, kutatóknak.

2. Jelen recenzióban célunk, hogy röviden bemutassuk a szótár szerkezetét, tartalmát, majd elhelyezzük a kötetet a további szlovák–magyar lexikológiai szakmunkák között, s röviden vázoljuk az összevetés lehetőségeit, kitérve a terület képviselői előtt álló feladatokra is.

Mindenekelőtt fontos kiemelni, hogy egy ilyen speciális szótár komoly bevezetőt igényel, és ez GREGOR FERENC munkájában meg is valósul. A mutatóványfüzethez képest a szótár bevezetője lényegesen bővítve mutatja be a más-salhangzók transzfonomizációs folyamatait, pl. *mulačág* (mulatság). Az alakítani

fejezet a szóképzés témáját tárja elénk részletesebben. Itt említendő az esetragok és magyar képzők megszilárdult formában történő átvétele, melynek során a szlovákban a motiváció már elhomályosul, pl. *kanapét, šarka, hajduk, bundáš, čapáš, rováš*. Felvázolja a magyar mintájú szóalkotási módokat, mint például az igekötőkkel képzett nyelvjárási tükörszavak eseteit, vö. *tadat'* 'odaad', *tajst'* 'odamegy', *von šol* 'kiment'. Ezek ugyanúgy a magyar eredet bizonyítékai, mint a szóösszetételek elemeinek magyarból visszaköszönő sorrendje, pl. *korytnatá žaba* 'teknősbéka', *sedmoslivkár* 'hétszilvafás', *konopemočeni* 'kenderáztatás'; melyek nemcsak a jelentésbeli tükörfordítás, hanem egyben a szerkezeti állandósulás formái. A kismonográfiának tekinthető bevezető végén egy rövid frazeológiai kitekintést is kapunk.

A történeti bevezető rengeteg példával egészült ki a mutatófüzet megjelenése óta, és pontosítja a szerző, hogy mit nem tekint jövevényszónak: elsősorban az eseti szavak különböző fajtáit. Gyűjtésének alapja egy összetett és széles körű írott korpusz, melyben levéltári anyagokra, régi kiadványokra, szótárakra, nyelvjárási elemek irodalmi előfordulásaira támaszkodik. Ez a forrásanyag kissé archaikussá teszi a szótárt. Itt jegyeznénk meg, hogy a hagyományos, rövidítéseket használó hivatkozási rendszer nem igazán felhasználóbarát. (A szótár elején 30 oldalnyi rövidítés feloldása található, amely mély tudományosságot, ám egyben nehezebb kezelhetőséget jelent.)

A szótári részben a standardizált formában megadott címszót követő szócikkek két részből állnak. Az előfordulás adatolása tartalmazza az évszámokat és az alakváltozatokat, valamint a helyenként német (*álvaň* 'Gerüst'), máshol magyar (*altist* 'altiszt') nyelven megadott jelentést. Ezek után következik az etimológia, mely széles kontextusba helyezi az adott lexémát. A szócikk ezen részét a mutatófüzet még *Etim.* rövidítéssel vezette be, e szótárban viszont bekezdéssel különül el. Itt található a visszautalás a hangtani változásokra, valamint egyéb nyelvekre, amelyekbe szintén átvételre került a magyar szó; ez igen értékes az areális összefüggésrendszer feldolgozása szempontjából.

A szócikkek között tallózva felmerül a kérdés, mi is a nyelvi elem. Minden, amit valaha valaki leírt és adatolható? A szótár egyrészt az élő nyelvi kontaktusok világába repíti a felhasználót, hiszen kétnyelvű környezetben ma is elhangzanak, elhangozhatnak *nerešig, parančolat, tarisňa, hajtáš, darálov* stb. típusú lexikális beszúrásokon alapuló kódváltások, ha Békés vármegyében, a Pilis térségében, Nógrádban vagy Dél-Szlovákiában járunk. Élő nyelvi elemek írásos rögzülésekor azonban még mindig kétséges, mennyire tekinthető a szlovák nyelv vagy az adott nyelv elemének. A szerzőnek sem lehetősége, sem kapacitása nem volt a gyakoriság tanulmányozására és jelzésére, pedig az igazi szűrőt egy korpuszban a frekvencia jelenti, például a *chotár* (határ) és a *chýr* (hír) gyakran használatos a szlovákban, ám származékaik (*chotárovať, chotárník*, ill. *chýrik*,

chýrečne) már perifériára szorultak. A nagyközönség számára talán a rigorózus adatolás mellett hasznos volna a szokásos stilisztikai vagy nyelvjárási index, kvalifikátor használata, a szócikkek végén található utalást (például hogy a *chytlenstvo* jogi szakszó már kihalt) más szótárak esetében index szokta jelölni a szócikk elején. A szótár szóanyaga alapján a laikus olvasó más esetekben is azt gondolhatja, hogy ezek a szlovák nyelv magyar elemei, holott például a *mošogatov, moždov, moržolovat'* (a 606–607. oldalról válogatva) bizonyára az „ismétlődő okkazonalizmus” ellentmondásos kategóriájába tartozna, vagy valamely kétnyelvű közösségben releváns, esetleg az írói ábrázolás eszköze. A *Móric* és *morting* szócikkek is itt találhatóak, esetükben nemzetközi vándorszavakról, közvetett átvételről van szó. A *mulatovat'* egy olyan elterjedt szó, amelyet a szlovák nyelv valódi elemeként kezelhetünk, a mai szlovák nyelvhasználó számára is érthető és stilisztikailag jelölt elemként bevettnek tekinthető. A *kop-jatok* (főnév, a 'kopja tokja') archaizmussal szöges ellentétben áll a *korčuľa, korčuľovat'* szó, előbbi a *kopja* szláv eredetű szó visszakölcsönzése, utóbbi teljes mértékben a mai szlovák nyelv eleme, ugyanakkor egy olasz eredetű szót közvetített a magyar a szlovákba. Ezek az etimológia érdekes útvesztői, ám mindez csak annak az olvasónak tűnik fel, aki bírja a mai szlovák nyelvet, és elővesz másik két etimológiai szótárt (pl. KRÁLIK 2016 és ÚESz.). A nyelvi változások érdekes példája az *igazolván* szócikk, mely arról tanúskodik, hogy a magyar adminisztratív nyelv volt hatással a szlovákra, manapság azonban ennek fordítottja jellemző: a szlovákiai magyar nyelvhasználatban a *preukázka* (igazolvány) ill. *opcsanszki* (személyi igazolvány) lexémák honosodtak meg a hivatali ügyintézés hatására (ld. LASTYÁK 2006: 77).

3. Mindenképpen utalnunk kell arra is, hogy GREGOR FERENCCEL párhuzamosan más kutatók is nekiláttak a szlovák–magyar nyelvi kapcsolatok lexikális vonatkozásai feldolgozásának. A teljesség igénye nélkül kiemelhető LUCIANO ROCCHI háromkötetes szótára (*Hungarian Loanwords in the Slovak Language*, 1999–2010), melynek első és második kötete (1999, 2002) még GREGOR FERENC életében jelent meg, sajnos együttműködésre viszont már nem volt lehetőség a szerzők között. Itt említhető továbbá a MARTINA KOPECKÁ és munkatársai által szerkesztett, a Szlovák nyelv történeti szótárának (HSSJ) szócikkein nyugvó s az átvett szavakat forrásnyelvenként közlő kötet is (2011), mely szerint történetileg a magyar a negyedik legfrekvenciáltabb átdadó nyelv a szlovák irányába. KOPECKÁ szótárának bevezetője azonban csak a lexématörténetet taglalja, GREGOR FERENCCEL ellentétben nem boncolgat hangtani és morfológiai kérdéseket. Nem tartalmaz viszont nyelvenkénti csoportosítást a Szlovák nyelv rövid etimológiai szótára (KRÁLIK 2016). GREGOR FERENC szótárától eltérően egyik szlovákiai kiadású etimológiai szótár sem dolgozza fel a földrajzi és személynéveket (noha más nyelvek vonatkozásában találunk erre példát, SORIN

PALIGA új román etimológiai szótára például már felvesz jónéhányat, 2023). Látható tehát, hogy a 20. századtól napjainkig jelentős a tudományos érdeklődés és a publikációs igény is a feldolgozott téma kapcsán, méghozzá igen változatos formában és koncepciók mentén.

GREGOR FERENC és LUCIANO ROCCHI szótárának gyors összevetése alapján feltételezhető, hogy GREGOR FERENC gyűjtése több magyarországi szlovákok által használt szót tartalmaz (pl. *salmarázov* 'szalmarázó'), melyekhez LUCIANO ROCCHI kevésbé férhetett hozzá. Egy, a Magyarországi Szlovákok Kutatóintézete szervezésében 2024-ben végzett kutatás alapján a bükkszentkereszti szlovákok használják a LUCIANO ROCCHI által kihagyott *d'ár* (gyár) szót, tehát frissen is bizonyított, ami GREGOR FERENC szótárában áll: „a keletiszlovák nyelvjárás déli peremén és a magyarországi szlovákok szókincsében él” (2023: 258). Ugyanakkor ellenpéldát is találunk: LUCIANO ROCCHI felveszi például a *fras* 'frász' és *frid* 'frigy' címszót, ezek viszont GREGOR FERENC-nél nem találhatók meg, bizonyára nem ok nélkül. Egy efféle alapos összevetés után lehetne szűrni és elválasztani a szlovák nyelv bizonyos rétegeinek magyar elemeit. A szókészlet változékonyságából adódóan még ezt követően is felmerülhet egy-egy lexéma esetében, hogy szintén ide tartozhat. LUBOR KRÁLIK szerint például a magyar *szabás* esetleges átvételének tekinthető a szlovák *sobáš* forma (2023: 87–92), amely viszont sem GREGOR FERENC, sem LUCIANO ROCCHI szótárában nem kapott helyet.

4. GREGOR FERENC szótára hatalmas adomány a kontaktológiai etimológia számára. Ezzel a munkánévvel illethetjük azt a diszciplínát, mely nem egy adott nyelv teljes etimológiai szótára, nem is egy tájegységé, hanem két nyelv kapcsolatának bemutatására vállalkozik a szókészlet síkján. Ez azonban a nyelv legdinamikusabb rétege, így minél nagyobb a merítés, annál erősebb lehet a teljesség hiányának érzése. Ellentmondásos ezt írni egy 953 oldalas mű kézbevételekor, amely egy emberöltőnyi fáradtságos munkával készült. Ugyanakkor viszont hasznos is, hiszen további munkára inspirál. Mindenképpen izgalmas, ám nagy türelmet igénylő feladat lenne például GREGOR FERENC és az angol metanyelvű LUCIANO ROCCHI műveinek párhuzamos olvasása, átfésülése, kritikai elemzése abból a szempontból, hogy melyik szerző mit vesz fel szócikknek, és melyek az egyes etimológiák eltérései. Ez pedig mintegy előre vetíti a szlovákista nyelvészek következő jelentős feladatát: GREGOR FERENC, LUCIANO ROCCHI, MARTINA KOPECKÁ és munkatársai és LUBOR KRÁLIK anyagának elektronikus egyesítését ahhoz hasonlóan, ahogyan ez az Új magyar etimológiai szótár (ÚESz.) esetében történt. A jelenleg rendelkezésre álló mesés bőségű anyag megérdemelné és kívánja ezt a lépést.

Irodalom

- GREGOR FERENC 1989. Magyar-szlovák nyelvi kapcsolatok. In: BALÁZS JÁNOS szerk., *Nyelviünk a Duna-tájon*. Budapest, Tankönyvkiadó. 141–195.
- GREGOR FERENC 1993. *A szlovák nyelv magyar elemeiből. Mutatványfüzet*. Budapest, ELTE Szláv Filológiai Tanszék.
- GREGOR FERENC 1994. Einige Fragen der ungarischer Elemente im Slowakischen. *Wiener Slawistischer Almanach* 34: 239–259.
- GREGOR FERENC 1999. *Segédkönyv a szlavisztikai szemináriumai gyakorlatokhoz Gregor Ferenc válogatott írásaiból*. Budapest, ELTE Szláv Filológiai Tanszék.
- HSSJ = In: MAJTÁN, MILAN szerk., *Historický slovník slovenského jazyka 1–7*. Bratislava, VEDA, 1991–2008.
- KIRÁLY PÉTER 2003. K otázke niektorých maďarizmov v slovenčine. In: ŽEŇUCH, PETER szerk., *Život slova v dejinách a jazykových vzťahov*. Bratislava, SAV. 68–75.
- KNIEZSA ISTVÁN 1955. *A magyar nyelv szláv jövevényszavai*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- KOPECKÁ, MARTINA et al. 2011. *Staršia slovenská lexika v medzijazykových vzťahoch*. Bratislava, VEDA.
- KRÁLIK, ĽUBOR 2016. *Stručný etymologický slovník slovenčiny*. Bratislava, VEDA.
- KRÁLIK, ĽUBOR 2023. *Dimenzie slovenskej etymológie*. Bratislava, VEDA.
- LANSTYÁK ISTVÁN 2006. *Nyelvből nyelvbe*. Pozsony, Kalligram.
- NEWERKLA, STEFAN MICHAEL 2011. *Sprachkontakte Deutsch–Tschechisch–Slowakisch*. Frankfurt am Main, Peter Lang.
- PALIGA, SORIN 2003. *An Etymological Dictionary of the Romanian Language*. Frankfurt am Main, Peter Lang.
- ROCCHI, LUCIANO 1999–2010. *Hungarian Loanwords in the Slovak Language 1–3*. Trieste, Edizioni Università di Trieste.
- SIMA FRANTIŠEK 1940. Z lexikálnych vplyvov slovenčiny na maďarské nárečia nitrianske. In: SIMA, FRANT–SZABÓ, JOZEF, *Zo vzájomných slovníkových vplyvov slovensko–maďarských*. Bratislava, Slovenská učená spoločnosť. 5–18.
- SZABÓ JOZEF 1940. Maďarské elementy v slovenských nárečiach v Gemeri. In: SIMA, FRANT–SZABÓ, JOZEF, *Zo vzájomných slovníkových vplyvov slovensko–maďarských*. Bratislava, Slovenská učená spoločnosť. 19–28.
- ÚESZ. = GERSTNER KÁROLY szerk., *Új magyar etimológiai szótár — online kiadás*. Budapest, ELKH Nyelvtudományi Kutatóközpont, 2022. (<https://uesz.nytud.hu/>)

TÓTH SÁNDOR JÁNOS
ORCID: 0000-0002-5494-7086
Comenius Egyetem, Pozsony
sandor.janos.toth@uniba.sk

A magyarországi szlovénok körében végzett helynévkutatás eddig csupán néhány előzménnyel büszkélkedhetett, hiszen mindössze néhány tudományos igényű munkát találunk, amelyek között alig van magyar nyelvű.¹ Mindezek tükrében igen örömtelinek számít a Szlovén Tudományos és Művészeti Akadémia Anton Metlik Földrajztudományi Intézetének gondozásában megjelent kötet, amelynek címe magyarul: 'A szlovén Rábavidék földrajzi nevei'. A 205 oldalas kiadvány a fent nevezett intézet, illetve a szlovén akadémia Fran Ramovš Szlovén Nyelvtudományi Intézetének együttműködése keretében jött létre, utóbbi intézet természetesen a nyelvtudományi szakmai háttérrel szolgáltatta a geográfus kollégák számára.

A kötet 13 nagyobb fejezetből áll, melyek révén a vizsgált terület szlovén helynevei bemutatása mellett bizonyos mértékig általában véve a szlovén névkutatás sajátosságairól, eredményeiről is képet alkothatunk.

Az első fejezetben (13–17) a jelenlegi kötet keletkezésének körülményeiről olvashatunk, s megtudjuk, hogy a *Mikrotoponimi v Porabju* 'A Rábavidék mikrotoponímiája' nevű projekt keretében készült. A második fejezetben (17–18) a projekt kutatási metodológiáját ismertetik, eszerint előbb a történeti források feldolgozása készült el, majd ezt követte a terepmunka, igaz utóbbi csupán a mikrotoponímiára korlátozódott, a házneveket figyelmen kívül hagyta. A gyűjtés során hangfelvételek is készültek, aminek azért van különös jelentősége, mivel a magyarországi szlovén dialektusok² jelentős mértékben különböznek a szlovén irodalmi nyelvtől. A harmadik fejezet (18–22) a Rábavidék közigazgatási egységeit

¹ Az első magyar nyelvű magyarországi szlovén névtani munka MAYER JÁNOSNÉ tollából való, aki a felsőszőlőki ház- és ragadványneveket gyűjtötte össze (*Nevek Felsőszőlőnőkön*. Szombathely: Savaria Múzeum). A legrészletesebb magyar nyelven megjelent mű SZÖVÉNYI KATALIN *Háznevek a Vendvidéken* című munkája (Magyar Névtani Dolgozatok 126. Budapest, ELTE Magyar Nyelvészeti Munkacsoport Névkutató Munkaközössége, 1994), melyben a szerző Kétyvölgy Permise nevű falurészének (egykori önálló település) házneveit gyűjtötte össze és dolgozta fel. Szlovén nyelven is jelent meg néhány tanulmány a névtan köréből, amelyeket Bajzek Mária, Doncsicz Ibolya és Skaperné Embersics Erzsébet, Doncsicz Ákos és Mukicsné Kozár Mária jegyezték.

² A magyarországi szlovén nyelvjárások a szlovén dialektológiai felosztás szerint a pannon nyelvjáráscsoport muravidéki nyelvjárásának goričkói (dombvidéki) nyelvjárástípusához sorolhatók. Ezt a nyelvjárástípust Muraszombattól északra a szlovén–osztrák, szlovén–magyar és a szlovén–osztrák–magyar hármashatár által körülzárt területen beszélik, illetve átnyúlik Magyarország területére, a Rábavidékre. A magyarországi szlovén települések sem teljesen egységesek nyelvjárási szempontból, ugyanis két nagyobb típus, a felsőszőlőki és az apátistvánfalvi különíthető el. A felsőszőlőki típust Felsőszőlőnőkön, Alsószőlőnőkön és Ritkaházán (Kétyvölgy egyik része) beszélik, míg az apátistvánfalvit Apátistvánfalván, Permisén (Kétyvölgy másik része), Orfaluban, Szakonyfaluban, az egykor önálló Újbalázsfalván (ma Apátistvánfalva része) és az 1983-ig önálló Rábatótfalván.

írja le, ugyanis a magyar közigazgatási rendszer jelentékenyen különbözik a szlovéniaitól. A negyedik fejezetben (23–30) a térség természetföldrajzi viszonyairól találunk hasznos és érdekes információkat. Ennek természetesen azért is van nagy jelentősége, hiszen a helyi geográfiai viszonyok jelentős hatással vannak a helynevek kialakulására is. Az ötödik fejezetben (30–54) pedig a Rábavidék történetéről kap alapos áttekintést az érdeklődő olvasó.

A kötet szűkebben vett nyelvtudományi, névtudományi része a hatodik fejezettől (54–57) kezdődik. Ebben a fejezetben ugyanis a szlovén helynevek keletkezésének motivációjáról, míg a hetedik fejezetben (57–73) és alfejezeteiben a helynevek standardizációjáról és tipológiájáról kapunk áttekintést. Érdemes kiemelni azt a gondolatot, amely utóbbi elején jelenik meg, miszerint a helynevek kulturális örökségünk részei, a magyarországi szlovén helynevek pedig különös értéket képviselnek, hiszen a legkisebb anyaországon kívül élő szlovén közösség több évszázados kincsei, amelyek a szlovén beszélők csökkenő lélekszáma miatt egyre veszélyeztetettebbek. A fejezet további része inkább a helynevek kartográfiai megjelenésével, ennek szlovéniai hagyományával és statisztikájával foglalkozik a régi térképektől kezdve a modern kiadványokig, külön kitérve arra, hogy a magyarországi szlovén településnevek szlovén térképészeti megjelenítésében milyen folyamatok zajlottak le, azaz hogyan jutottunk el a mai kétnyelvű (hivatalos magyar név / hivatalos szlovén név) feltüntetéséig.

A nyolcadik fejezetben (74–77) a *Rábavidék* (szlovénul [*Slovensko*] *Porabje*) megjelölés, illetve a térség további régebbi és újabb magyar nevei, így a *Tótság*, *Vendvidék*, *Szlovénvidék*, valamint az *Órség* (szlovénul *Stražna pokrajina*) és *Hetés* földrajzi nevek kerülnek alaposabb, történeti szempontú vizsgálat alá, amelyben egyértelműen a *Rábavidék* elnevezés kialakulásának a története teszi ki a legnagyobb részt.

A kilencedik fejezet (78–83) a magyarországi szlovén települések nevének eredetével, elemzésével foglalkozik. A bemutatott mai hivatalos településnevek: *Alsószölnök/Dolnji Senik*, *Apátistvánfalva/Števanovci*, *Felsőszölnök/Gornji Senik*, *Kétvölgy/Verica-Ritkarovci*, *Orfalu/Andovci*, *Szakonyfalu/Sakalovci* és *Szentgotthárd/Monošter*. Érdemes itt utalni arra, hogy ezek a településnevek már a standardizált szlovén alakok, nyelvjárási nevük ettől kisebb-nagyobb mértékben eltér, pl. *Szentgotthárd* magyarországi szlovén neve *Varaš*, *Alsószölnök* és *Felsőszölnök* pedig *Dolenji Sinik* és *Gorenji Sinik*. A felsorolt települések mellett említésre kerülnek azok is, amelyek egykor önállóak voltak, de ma már más település részét képezik pl. *Rábatótfalu/Slovenska ves* (Szentgotthárd része), *Újbalázsfalva/Otkovci* (Apátistvánfalva része), továbbá olyan települések is,

luban (ma Szentgotthárd része) beszélnek. A két típus között a főbb különbségek elsősorban a hangtanban jelentkeznek, de némileg az alaktant és a szókincset is érintik. Ennek ellenére a két típus beszélői között a kölcsönös megértés nem okoz nehézséget.

amelyek egykor szlovén lakossággal bírtak, vagy egyszerűen a közelségük miatt van szlovén nevük, pl. *Csörötnék/Čretnik*, *Farkasfa/Farkašovci*, *Kondorfa/Kradanovci* stb.

A könyv tizedik fejezete (83–88) a rábavidéki szlovén mikrotoponimákat tárgyalja. Itt rögvest azzal a megjegyzéssel kell élnünk, hogy a fejezet szlovén címében a dülőnév kifejezés szerepel, ez azonban nem csupán a lakott területen kívüli határrészek, szántók, erdők, legelők, rétek nevét fedi le az ő értelmezésük szerint, hanem beletartoznak a település közigazgatási határain belüli településrészek nevei, valamint a víznevek is, ugyanakkor a rábavidéki jellegzetességnek számító háznevek nem itt, hanem egy külön fejezetben szerepelnek. A fejezet elején a szlovén helynévkutatásról találunk általános összefoglalót, utalva a kis számú rábavidéki előzményirodalomra is. Ezt követően a jelen munka céljára készült anyaggyűjtés módszertanát fejtik ki, külön kiemelve a gyűjtés térképészeti feldolgozását. Az élőnyelvi gyűjtést hét településen összesen 15 adatközlő bevonásával végezték, nevük az érintett településeknél fel van tüntetve. Érdekességgépp jegyezzük meg, hogy Kétvölgy ritkaházi részén nem volt gyűjtés, minden bizonnyal a permisei adatközlő szolgáltatta a ritkaházi helyneveket is.

A tizenegyedik fejezetben (88–175) a rábavidéki szlovén helynevek szótári feldolgozását közlik. A szótárt egy rövid, a helyi szlovén nyelvjárási viszonyokról szóló alfejezet, továbbá egy még rövidebb, a gyűjtésre vonatkozó kiegészítés vezeti be, illetve a szócikkek szerkezetéről is itt olvashatunk. A szótárban feldolgozott 357 helynevet településenként találjuk meg betűrendben. A szócikkek elején félkövéren szedve a standardizált, ám a hangsúly jelölésével ellátott címszó áll, amelyet zárójelben a térképre vonatkozó koordináta követ. A címszót a szócikk többi részétől a ► jel választja el. Ezután áll a címszó nyelvjárási alakja, méghozzá a szlovén dialektológiában megszokott általános jelöléseket használva, majd a szlovén irodalmi nyelv szerinti átírása. Ezeket a formákat követik a korábbi feldolgozásokból (kataszteri és katonai térképek), gyűjtésekből (pl. *Vas megye földrajzi nevei*) származó adatok, majd az adott helynév meghatározása. A szócikk következő része a helynév etimológiai magyarázatát tartalmazza, amennyiben lehetséges az eredet meghatározása, ugyanis nem egy helynév esetében az „ismeretlen eredetű” megjegyzést találjuk. A szócikket az adatközlőktől származó, a gyűjtés során rögzített megjegyzések zárják, amelyek legtöbbször a helynév elnevezésének motivációjára utalnak, vagy érdekes információkat tartalmaznak a helynévre vonatkozóan.

A szótárban a helynevek településenként az alábbi sorrendben jelennek meg: *Apátistvánfalva* (a község részét képező *Újbalázsfalva* helynevei is itt szerepelnek) 57 helynév, *Kétvölgy* 39 helynév, *Orfalu* 53 helynév, *Szakonyfalu* 39 helynév, *Rábatótfalu* (Szentgotthárdhoz tartozik) 45 helynév, *Alsószőlők* 35 helynév és *Felsőszőlők* 94 helynév. Amint az a felsorolt számokból is látszik, a

legtöbb helynevet a legnagyobb magyarországi szlovén településen, Felsőszölnökön jegyezték fel, amely egyébiránt kiváltképp az Őrségre jellemző szeres település. A többi magyarországi szlovén falura ez kevésbé jellemző, bár nem olyan sűrű a településszerkezet, mint a Rába túlpartján elhelyezkedő magyar községekben. Az összegyűjtött helynevek közt természetesen a szlovén keletkezésű a legtöbb, pl. *Augradgje, Brejzgje* (Apátistvánfalva); *Bükonja, Gelenšček* (Kétvölgy); *Bočkorin brejg, Veška paut* (Orfalu); *Duge njive, Stüdenec* (Szakonyfalva); *Gorejnji križ, Patričini lejs* (Rábatótfalu/Szentgotthárd); *Njifčica, Stari haj* (Alsószölnök); *Črna bükonja, Grbenšček* (Felsőszölnök). A szlovén eredetű helynevek mellett azonban szép számban található magyar eredetű, illetve magyar névhasználatból átkerült név is szinte minden településen, pl. *Haršaš patak, Parlag* (Apátistvánfalva); *Balaton, Berek* (Kétvölgy); *Čiga föld, Uradalmi erdők* (Orfalu); *Haromhas tanja* (Szakonyfalva); *Faluvegi kerest, Rigo hegj* (Rábatótfalu/Szentgotthárd); *Lakatoš domb, Tanja mező* (Alsószölnök); *Halal völgy, Sabo hegj* (Felsőszölnök). Ezen helynevek esetében a legtöbbször egyszerűen átveszik a magyar elnevezést, amely a szlovén–magyar kétnyelvűség miatt teljes mértékben érthető is. Kissé más a helyzet az apátistvánfalvi *Parlag* és a kétvölgyi *Berek* helynév esetében, ugyanis ezek közszóként is élnek a helyi szlovén dialektusban. A szlovén–magyar kétnyelvűség ékes példái a mindkét nyelven előforduló helynevek: *Kovač hegj/Kovačin brejg* (Apátistvánfalva), *Duga zemla/Hosu föld* (Orfalu). Az alsószölnöki helynévanyag ugyanakkor jól visszaadja azt is, hogy ez egy háromnemzetiségű település, hiszen a szlovének és magyarok mellett németek is lakják. Néhány példa: *Buhbrun, Cöln, Količ vejg*. A szótári részt a térképek követik. A szótárban feldolgozott helyneveket műholdas térképszelvényeken helyezték el. Ennek a megoldásnak megvannak a maga előnyei és hátrányai. Szemre tetszetős megoldásnak tűnik, hiszen jól látható a felszín jellege, a domborzati viszonyok is, ugyanakkor könnyen el is lehet rajtuk keveredni, hiszen a települések neve nincs feltüntetve, ami valljuk be, kissé megnehezíti a helynevek térképen való követését a címszóknál megadott koordináták ellenére is.

A könyv tizenkettedik fejezete (176–192) a Háznevek a Rábavidéken címet viseli. A háznevek az egész szlovén nyelvterületen elterjedtek, így a magyarországi szlovének körében is élő tulajdonnevekről beszélünk. A háznevek, amennyiben a benne lakó emberekre vonatkoztatva használjuk őket, akkor tulajdonképpen ragadványnévként értelmezhetők, azonban ha magát az objektumot, illetve a hozzá tartozó telket, birtokot jelöli, akkor már egyértelműen a helynevek kategóriájába sorolható. A fejezet alapos általános áttekintést nyújt a szlovéniai háznevek kutatásáról, míg a magyarországi szlovén települések házneveiről az előző fejezettel ellentétben nem élőnyelvi gyűjtés alapján kaphat képet az olvasó, hanem az eddigi kutatások eredményeinek összegzésével. Így ennek a résznek a

fő forrását Szövényi Katalin 1994-ben, Mukicsné Kozár Mária 1988 és 1999-ben, valamint Doncsecz Ákos 2018-ban megjelent munkája képezi. Szövényi és Doncsecz Kétyvölgy, míg Mukicsné Kozár Mária valamennyi szlovénok lakta magyarországi település házneveit összegyűjtötte, ugyanakkor a legrészletesebb, történelmi forrásokat is feldolgozó munka Doncsecz Ákos kétyvölgyi háznevekről szóló tanulmánya. A házneveket táblázatokba gyűjtve találjuk meg a kiadványban, illetve Kétyvölgy esetében mindhárom korábbi gyűjtés adatait egymás mellett párhuzamosan.

A tizenharmadik fejezet (193) egy különleges felsőszölnöki névtípussal, a *krošelj*-jel foglalkozik, amelyet leginkább talán házcsoporthoz, -bokornak fordíthatnánk magyarra. Olyan helynevekről van tehát szó, amelyek az egymás közelében épült házak csoportját jelölik, melyeket leggyakrabban ugyanazon család különféle ágai és generációi laktak. A többi magyarországi szlovén településen ez a jelenség teljesen ismeretlen. Minden bizonnyal ennek köze van ahhoz a már korábban említett tényhez, hogy egyedül Felsőszölnökon figyelhető meg a legeredetibb formájában a szeres településkép. A felsőszölnöki házbokrok nevei csupán a műholdas térképszelvényen jelennek meg, részletesebb elemzést nem találunk róluk. Az egész kötetet az összefoglalás, a felhasznált források és szakirodalmak jegyzéke, a képjegyzék, valamint az ábrajegyzék zárja.

Összegzésként elmondható, hogy egy értékes kiadvány látott napvilágot a közelmúltban, amely gazdagítja a magyarországi szlovének körében végzett helynévkutatást és a magyarországi szlovén helynevekről alkotott eddigi ismereteinket. Mindemellett feltétlenül meg kell említeni, hogy kissé furcsa, hogy bár magyarországi szlovén helyneveket dolgoztak fel a kötetben, nincs még csak egy rövid magyar nyelvű összefoglaló sem. Ez pedig óhatatlanul is azzal jár, hogy a magyar szakmai közönség számára teljesen „láthatatlan” marad ez az egyébként becses munka. Ráadásul a magyar helynévkutatók is hozzá tudnák tenni a maguk részét, hiszen a szlovén kollégák magyar nyelvismeret híján nem dolgozták fel a történelmi forrásokat, tehát lenne még bőven mit hozzáfűzni az itt foglaltakhoz. Reméljük, hogy a Magyar Nemzeti Helynévtár Program keretében erre is sor kerülhet.

DUDÁS ELŐD
Eötvös Loránd Tudományegyetem
ORCID: 0000-0001-5958-8708
dudas.elod@btk.elte.hu

Pethő József új könyve formájában egy olyan kötetet tarthat kezében az olvasó, amely a szerző korábban, másutt megjelent tanulmányainak a gyűjteménye. A tanulmányok kötetbe rendezésének a célja a szerző saját, Előszóban olvasható bevallása szerint az, hogy a nagyjából 2010 óta megjelent írások egymást is támogatva átfogóbb képet adjanak a szerző stílusáról való gondolkodásáról, valamint reflektáljanak azokra a főbb kutatási témákra és kérdésfeltevésekre, amelyek a hazai kognitív stilisztikai kutatásokat az említett időszakban jellemezték. Véleményem szerint a kötet szerzője ezeket a célkitűzéseket kiválóan teljesíti, hiszen valóban nem pusztán régebbi írások újbóli publikációjáról van szó, hanem a tanulmányok erőteljesen kontextualizálják egymást, és valóban kirajzolják a magyar nyelvre vonatkozó kognitív stílus kutatás legfőbb tendenciáit. Kiemelendő, hogy mindezt úgy valósítja meg a kötet, hogy nem tesz kísérletet új stíluselméleti modell megalkotására, hanem a kognitív stilisztika és a funkcionális pragmatikai hangoltságú kognitív poétika főbb belátásait következetesen alkalmazva mutat be olyan mintaelemzéseket, amelyek a stílus működésének és vizsgálatának egy-egy lényegi kérdésére fókuszálnak. Egy olyan, többé-kevésbé egységes elméleti keret termékeny és példaszerű működtetéséről van szó, amelyet egyrészt jellemeznek a magyar nyelvre elsősorban TOLCSVAI NAGY GÁBOR (1996, 2005) által kidolgozott kognitív stílusmodell belátásai, másrészt pedig azon kutatások elméleti háttérfeltevései, amelyeket az ELTE DiAGram Funkcionális Nyelvészeti Központ Stíluskutató csoportja — amelynek a kötetet szerző Pethő József is tagja — folytatott az elmúlt 10–15 évben mind a stílus szociokulturális szituáltsága (lásd TÁTRAI–TOLCSVAI NAGY szerk. 2012), mind pedig az irodalomtudománnyal intenzív párbeszédet folytató kognitív poétika területén (lásd DOMONKOSI–SIMON szerk. 2018; LACZKÓ–TÁTRAI szerk. 2021; KULCSÁR–SZABÓ–SIMON–TÁTRAI szerk. 2023). Benyomásom szerint a kötet egyik legfontosabb erénye éppen abban rejlik, hogy Pethő József ennek a kortárs magyar stíluskutatást meghatározó elméleti háttérnek bizonyos lényegi pontjaira és összefüggéseire kérdez rá, mégpedig oly módon, hogy a kérdéseket jó érzékkel megválasztott példák részletező kvalitatív elemzésén, kisebb empirikus mintaelemzéseken keresztül igyekszik megválaszolni.

A kötet másik fontos erénye, hogy azáltal is szemlélteti a gyakorlatban a kognitív stilisztika egyik legalapvetőbb meglátását — tudniillik, hogy a stílus nem pusztán díszítőelem, és nem is kizárólag a szépirodalmi szövegek sajátos összetevője, hanem általában véve a jelentésképzés integráns része —, hogy a benne helyet kapó tanulmányok nyelvi (példa)anyagát, és ezzel párhuzamosan a vizsgált

stílusjelenségek körét igen változatos diskurzustartományokból meríti. A nyelvújítás kori értekező prózától kezdve ugyanis a hírportálok kommentjein át a reklámokig igen változatos műfajú szövegekből vett mintaelemzéseket olvashatunk. Ezek mellett megférnek egyrészt az egynyelvű szótárak minősítő kategóriái mint metatudományos elemzés tárgyai, másrészt a közoktatásban használatos nyelvtan- és irodalomtankönyvek, valamint -munkafüzetek szövegei és feladatai is. Mindemellett a kognitív poétikai kérdéseket felvető tanulmányokban természetesen szépirodalmi szövegek is mintaelemzés tárgyát képezik: Kölcsey, valamint Kosztolányi lírai alkotásai, Arany Toldi estéje című műve, valamint Móricz és Krúdy szépprózája — tehát az elemzés tárgyául választott irodalmi műnemek és műfajok tekintetében is megfigyelhető a változatosság.

A kötet három fő egységből épül fel, amelyek közül a Stílus, jelentés, nyelvhasználat című, 5 tanulmányt tartalmazó első rész a stílus működésének néhány általános kérdése köré épülve elsősorban nem irodalmi szövegeket választ a mintaelemzések tárgyául. Az egységet és egyúttal a kötetet — a többi tanulmányhoz viszonyítva kivételes módon — egy elméleti jellegű írás nyitja, amely a stílus és szövegtípus közötti összefüggés klasszikusnak mondható kérdésével foglalkozik. A szerző itt nem arra tesz javaslatot, hogy miként modellálható a szövegtípus és a stílus összefüggése, hanem sokkal inkább azoknak az elméleti belátásoknak az ismertetését végzi el mindkét fogalom kapcsán — elsősorban a német szövegnyelvészet és stílus kutatás, valamint az angolszász eredetű, RONALD LANGACKER és LEONARD TALMY munkásságára épülő kognitív nyelvészet belátásaira és ezek magyar adaptációira támaszkodva —, amelyek mentén a jövőben kidolgozhatónak tart egy olyan modellt, amely ténylegesen leírja stílus és szövegtípus összefüggését a nyelvi tevékenységben. Ezen túl a szerző az első egységben foglalkozik még a nyelvi regionalizmusok kérdéskörével, a nyelvi régiók és a stílusminőségek összefüggéséhez különböző szótárak minősítési rendszerét elemezve, azonban — részben a kiindulási alapként használt szótárak sajátosságaiból és céljaiból adódóan — talán túlságosan is tág értelmét alkalmazza a régió fogalmának, és így meglátásom szerint kevésbé visz közelebb a nyelvjárás és a stílus közötti összefüggések feltárásához. A következő, a nyelvújítás diskurzusaiban megvalósuló metaforikus jelentésképzés vizsgálatával foglalkozó tanulmány a fogalmimetafora-elmélet alapvető meglátásait érvényesítve tárja fel azt, hogy a NYELV, valamint a NYELVÚJÍTÁS fogalma köré szerveződően a metaforikus nyelvi szerkezeteknek milyen hálózata tárható fel Kazinczy levelezésében és az Ortológus és neológus; nálunk és más nemzeteknél című írásában. Végül az első rész utolsó két tanulmányában a szerző a reklámokat és a hírportálok kommentjeit választja a mintaelemzések tárgyául: az előbbieket abból a célból, hogy két rövid példa segítségével szemléltesse a blending fogalmát, az utóbbiakat pedig azért, hogy rajtuk bemutassa a stílus szociokulturális tényezőinek a működését. Azzal

együtt viszont, hogy egyértelműen üdvözlendő, hogy nyelvi anyagként a szerző hétköznapi diskurzusokat választott, véleményem szerint ez a két írás kicsit felületesre sikerült. Az első azért, mert bár a tanulmány a blending fogalmának a tanórai szemléltetésére például kiválóan alkalmas, sok újdonsággal nem szolgál a vizsgált jelenségekkel kapcsolatban, a második pedig azért, mert a kommentek elemzésekor az egyes szociokulturális tényezők mentén történt kutatói stílustulajdonításokon nem lépett túl a szerző.

A kötetnek véleményem szerint a legmagasabb színvonalon megírt része a második egység, amely egyúttal a részletező kvalitatív elemzések által a legtöbb újdonságot mutatja fel. A Stílus és jelentés az irodalomban címet viselő egység tanulmányai a poétikai struktúrák kiépülésének bizonyos aspektusaira fókuszáló kérdéseket tesznek fel, így értelemszerűen itt szépirodalmi szövegek elemzéseit olvashatjuk, amelyek keretében a szerző az irodalomtudományos recepció eredményeinek az integrálását is igyekszik megvalósítani a kognitív poétikai-stilisztikai elemzésekben. Ez az egység foglalja magába a legtöbb, szám szerint 8 tanulmányt. Az első egységhez hasonlóan ezt a részt is egy elméleti jellegű írás nyitja, amely a poétikus metafora fogalmának a körüljárására vállalkozik. A metafora szövegbeli megragadásához — összhangban az előző egység nyelvújítási metaforáit vizsgáló tanulmánnyal — a fogalmi metafora elméletére támaszkodik, és bár a poétikusság mibenlétének elméleti kérdését óvatosan nyitva hagyja, ahhoz azonban nyújt néhány szempontot, hogy milyen jelentésképzési eljárások mentén látja megragadhatónak a metaforák poétikusságának a fokát. Némiképp zavaróan hat — bár az elemzések értékéből nem von le —, hogy a következő, Kölcsey lírájának néhány metaforájával foglalkozó tanulmányban, valamint ezt követően az Arany János Toldi estéjének figuratív nyelvi megoldásait tárgyaló írásban bizonyos, a metafora fogalmát illető elméleti belátások redundánsan megismétlődnek, így az olvasónak ezeket újból és újból el kell olvasnia. A szövegekben rejlő metaforahálózatok feltárása azonban, különösen az Arany-elemzés esetében kifejezetten részletgazdag, amelyet a szerző egyúttal kontextusba is helyez egyrészt az Arany-életmű, másrészt pedig az irodalomtudományi recepció felől. A következő két tanulmányt az köti össze szorosabban, hogy egyaránt a személyjelölő konstrukciók és a lírai önmegszólítás kérdései köré szerveződnek. Az egyik tanulmány Berzsenyi, Vörösmarty, Arany és Babits egy-egy kiválasztott költeményének az elemzésén keresztül vállalkozik az önmegszólító vers irodalomtudományi kategóriájának felülvizsgálatára annak révén, hogy ezt a lírai kategóriát a funkcionális kognitív pragmatika, illetve kognitív poétika nézőpontjából javasolt aposztrofikus fikció fogalma felől közelíti meg. Ez a megközelítés termékenynek bizonyul az önmegszólító versek referenciális komplexitásának az értelmezéséhez. A másik tanulmány Kosztolányi Dezső Szamadás című kötetének személyjelölő konstrukcióit vizsgálja — tehát nem csak az önmegszólító verseket —, és a finom kvalitatív

elemzések révén szemléletesen bemutatja a poétikai szubjektum konstruálásának különféle mintázatait, amelyek a versek specifikusabb típusait rajzolják ki. E típusok között kap helyet az önmegszólító vers kategóriája is, amely így már nem önmagában jelenik meg elemzés tárgyaként, mint az előző írásban, hanem a személyjelölő konstrukciók egyéb mintázatainak a kontextusába helyezve, így véleményem szerint ez a két tanulmány remekül kiegészíti egymást. Ezt követően a második egységet két olyan tanulmány zárja, amelyek egy igen lényeges téma, a műfordítás stilisztikai vonatkozásai köré szerveződnek. Az előbb olvasható tanulmány a személyjelölő konstrukciók fordítási nehézségeire világít rá Kosztolányi lírai alkotásainak német fordításán keresztül, és rámutat arra, hogy a műfordítás megbontja a lírai mű eredeti személyviszonyait, és egyúttal a poétikai szubjektum újraértelmezését, újrakonstruálását kezdeményezi. A második egységet záró írás pedig Móricz prózájából vett példák elemzésén keresztül szemlélteti a nyelvjárási sajátosságok, valamint a magyar anyanyelvű befogadók számára vélhetően erőteljesebb stilisztikai jelöltséggel jellemezhető konstrukciók németre fordításának nehézségeit. Végül némiképp megakasztja a kötet gondolati ívét, hogy az imént tárgyalt két fordításstilisztikai tanulmány közé a szerző mintegy beékelte egy olyan tanulmányt, amely Móricz és Krúdy prózáját néhány választott szempont (tematikus hasonlóságok, figurativitás, illetve narrációs sajátosságok) mentén veti össze. Véleményem szerint ez a tanulmány mind megközelítésében, mind a választott szövegvizsgálati szempontok terén sajnos meglehetősen kilóg a kötet második nagy egységéből.

Végezetül A stílus és jelentés nyelvpedagógiai aspektusai című rész mindössze 3, ám annál lényegesebb kérdéseket feszegető írást tartalmaz a stilisztika közoktatásbeli megjelenését illetően. Az első tanulmány az 1990-es évektől 2010-ig terjedően vázlatos, elsősorban a fő szaktudományos munkák, illetve kutatási projektek felsorolására szorítkozó bemutatását adja a magyar stíluskutatásnak, majd ehhez képest — ugyancsak felsorolási jelleggel — bemutatja a 2006 és 2010 közötti érettségi vizsgák stilisztikai témaköreit. Mindezzel a szerző tömör helyzetképet ad az ezredforduló környékének magyar stilisztikájáról. A második tanulmányban a metafora példáján keresztül mutatja be, hogy milyen belső feszültségek rejlenek abban, ahogyan a vizsgálat tárgyaként kiválasztott irodalom- és nyelvtankönyvek különböző, elvileg összefüggéseket kirajzoló témakörökben és feladattípusokban találják a metafora jelenségét. Az utolsó tanulmány pedig olyan szemantikai alapkategóriáknak a tankönyvi tárgyalásmódját szemléli, mint maga a jelentés, továbbá a poliszémia és a szinonímia, egyúttal felvetve e fogalmaknak az idegennyelv-tanításban való hasznosíthatóságát is. A záró egység tanulmányait áthatja a szerző elkötelezettsége a funkcionális kognitív nyelvszemlélet alapvetései mellett, illetve annak a konkrét példákon keresztül történő szorgalmazása, hogy a közoktatás stilisztikai és jelentéstani témaköreinek megközelítésében ez a szemlélet erőteljesebben érvényesüljön.

Pethő József kötete mindezek alapján a magyar stilisztikai kutatások fontos darabját képezi. Legfőbb erénye, hogy a kognitív poétika és stilisztika bizonyos lényegi belátásait egyrészt jól szemlélteti kvalitatív esettanulmányok formájában, másrészt e belátások kapcsán a szakirodalomban eddig megválaszolatlan kérdéseket fogalmaz meg, egyúttal izgalmas kutatási irányokat megnyitva a mintaelemzések formájában. Mindezek által — amellet, hogy Pethő József könyvét a szakma figyelmébe ajánlom — a kötet legfőbb gyakorlati alkalmazhatóságát én a magam részéről abban látom, hogy a könyv az egyetemi hallgatók számára igen hasznos mintaként szolgálhat kutatási kérdések megfogalmazásához mind a stilisztika, mind a kognitív poétika területén.

Irodalom

- DOMONKOSI ÁGNES–SIMON GÁBOR szerk. 2018. *Nyelv, poétika, kogníció. Elmélet és módszer a poétikai kutatásban*. Eger, EKE Líceum Kiadó.
- KULCSÁR-SZABÓ ZOLTÁN–SIMON GÁBOR–TÁTRAI SZILÁRD szerk. 2023. *Személyjelölés és poétika*. DiAGram Könyvek 7. Budapest, ELTE Eötvös József Collegium.
- LACZKÓ KRISZTINA–TÁTRAI SZILÁRD szerk. 2021. *Líra, poétika, diskurzus*. DiAGram Könyvek 3. Budapest, ELTE Eötvös József Collegium.
- TÁTRAI SZILÁRD–TOLCSVAI NAGY GÁBOR szerk. 2012. *A stílus szociokulturális tényezői. Kognitív stilisztikai tanulmányok*. Budapest, Eötvös Loránd Tudományegyetem.
- TOLCSVAI NAGY GÁBOR 1996. *A magyar nyelv stilisztikája*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó.
- TOLCSVAI NAGY, GÁBOR 2005. *A cognitive theory of style*. Frankfurt am Main, Peter Lang.

BALLAGÓ JÚLIA
ORCID: 0000-0002-7349-2224
Debreceni Egyetem; HUN-REN Nyelvtudományi Kutatóközpont
ballago.julia@arts.unideb.hu

Beszámoló a 2023/2024. tanévről

A Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszékének oktatói a 2023/2024. tanévben az alábbiak voltak: dr. Tóth Valéria egyetemi tanár, dr. Dobi Edit, dr. Györffy Erzsébet, dr. Kis Tamás, dr. Rácz Anita és dr. Reszegi Katalin egyetemi docensek, dr. Fehér Krisztina, dr. Gacsályi-Bába Barbara és dr. Póczos Rita egyetemi adjunktusok, dr. Ballagó Júlia egyetemi tanársegéd. Dr. Fehér Krisztina állására (aki 2023 augusztusa és 2026 júliusa közötti időtartamra ismét elnyerte a Külgazdasági és Külügyminisztérium Vendégoktatói Ösztöndíját a Cleveland State Universityre, USA) határozott időre egyetemi adjunktusként dr. Kovács Éva került. Dr. Hoffmann István 2023 júniusától — pályázati forrásból — kutatóprofesszori munkakörbe került át. A tanszék (a Finnugor Tanszékkel közös) könyvtárosának munkakörét dr. E. Nagy Katalin töltötte be. Az intézet titkára Kecskemétiné Legoza Eszter, ügyvivő-szakértője pedig Varga Imre volt. A szakmódszertani képzésbe óraadóként kapcsolódott be dr. Kovács Szilvia, a DE Kossuth Lajos Gyakorló Gimnáziuma és Általános Iskolája, illetve Mászlainé dr. Nagy Judit, a Svetits Katolikus Gimnázium tanára.

A doktori képzés a Tóth Valéria professzor által vezetett Nyelvtudományok Doktori Iskolában a Magyar és Finnugor Nyelvészeti Doktori Program keretében folyt Hoffmann István professzor irányításával. A magyar nyelvészeti alprogramot Tóth Valéria vezette. A doktori alprogram hallgatója a 2023/2024. tanévben III. évfolyamon Bugyi-Csibrány Lili és I. évfolyamon Vasas Brigitta, akik azonban — gyermekük születése miatt — ekkor passzív féléveken voltak, II. évfolyamon pedig Kovács András vett részt a képzésben.

Oktatóink közül Gacsályi-Bába Barbara 2023 novemberében sikerrel tartotta meg habilitációs előadásait, Ballagó Júlia pedig az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának Nyelvtudományi Doktori Iskolájában 2024 júniusában sikerrel védte meg A műfajiság funkcionális pragmatikai vizsgálata receptes és könyvértékelő weboldalakon című doktori (PhD) értekezését.

A tanszék mellett működő HUN-REN-DE Magyar Nyelv- és Névtörténeti Kutatócsoport (korábbi neve: MTA-DE Magyar Nyelv- és Névtörténeti Kutatócsoport) összetételében ebben a tanévben is történtek változások. Homoki-Mozga Evelin 2023 januárjától visszatért a gyermekgondozási szabadságáról. 2023 szeptemberétől Gacsályi-Bába Barbara és Juhász Péter félállású tudományos munkatársként dolgozott, Kovács Éva fizetés nélküli szabadságát töltötte. A kutatócsoport tagjai voltak még Köteles-Szőke Melinda tudományos munkatárs, Póczos Rita és Rácz Anita részfoglalkozású tudományos munkatárs, valamint

Kecskemétiné Legoza Eszter asszisztens és Varga Imre informatikai munkatárs. A kutatócsoport vezetője 2023 júniusától Hoffmann István után Tóth Valéria lett.

2023-tól az ugyancsak a tanszékhez kötődő Magyar Nemzeti Helynévtár Program (MNHP) munkatársainak állományában is történtek módosulások. Hoffmann István a program kutatóprofesszora, Porció Veronika, Kocán Béla tudományos segédmunkatárs, Köteles-Szőke Melinda tudományos munkatárs, Wendl Dávid ügyvivő-szakértő lett. 2024-től Kenyhercz Róbert tudományos munkatárs, Homoki-Mozga Evelin és Májer Ágnes tudományos segédmunkatárs, Rasztovác Henrietta pedig ügyvivő-szakértő feladatokat látott el.

A tanszéken folyó kutatómunka eredményeként, a MNHP keretein belül ebben a tanévben három új sorozat darabjaként több kötet is napvilágot látott. Az első sorozat a 2024-ben elindult Magyar Nemzeti Helynévtár Füzetek címet viseli, amelynek kiadványai a füzetszámok sorrendjében a következők: Porció Veronika: Folyás helynevei, Szalatyán Erzsébet: Görbeháza helynevei, Pásztor Éva–Reszegi Katalin: Hajdúnánás helynevei, Vékony Vivien: Polgár helynevei, Bódis Mira Mária–Török Eszter: Tiszagyulaháza helynevei, Szép Szilvia: Újtikos helynevei. A második sorozat a Magyar Nemzeti Helynévtár címet kapta, amelynek első köteteként Hoffmann István és E. Nagy Katalin szerkesztésében jelent meg A Hajdúnánási járás helynevei című munka. A harmadik sorozat célja Pesty Frigyes 1864-es kéziratos helynévtárának kiadása, amelynek sorozatszerkesztője Kis Tamás. Az eddig megjelent vármegyei kötetek a következők: Máramaros, Közép-Szolnok, Kővár vidéke, Kraszna, Zemplén 1–2., Abaúj és Árva vármegye.

A Magyar Nyelvtudományi Társaság névtani tagozata, a Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszéke és a HUN-REN-DE Magyar Nyelv- és Névtörténeti Kutatócsoportja 2023. szeptember 28–29. között Síkfőkúton, a Debreceni Egyetem Soó Rezső Kutatóházában rendezett helynévtörténeti szemináriumot. Ennek keretében a tanszék, illetve a kutatócsoport oktatói, kutatói közül Gacsályi-Bába Barbara, Köteles-Szőke Melinda, Póczos Rita és Vékony Vivien előadásban számoltak be az általuk folytatott tudományos kutatási programokról s a legújabb kutatási eredményeikről.

A Magyar Nyelvtudományi Társaság Debreceni Csoportjának 2024. évi tavaszi felolvasó ülésein Mozga Evelin, Fehér Krisztina, Ballagó Júlia és Tóth Valéria előadásai hangzottak el.

A tanszék oktatói és a HUN-REN-DE Magyar Nyelv- és Névtörténeti Kutatócsoport tagjai ebben a tanévben is számos hazai és külföldi konferencián vettek részt előadással. A hazai konferenciák közül az Alkalmazott Név kutatás szimpóziumának Budapesten, 2023. október 16-án megrendezett eseményén Györffy Erzsébet tartott előadást Követéses helynévismereti vizsgálatok Tépén címmel. A nyelvtörténeti kutatások újabb eredményei XII. címmel, 2023. október 25–26. között Szegeden megrendezett konferencián Gacsályi-Bába Barbara A Festetics-kódex nyelvjárástörténeti

sajátosságai, Kovács Éva Víznevből alakult településnevek szerepe a korai oklevelekben, Köteles-Szőke Melinda A Szent István-kori hamis oklevelek helyesírási arculata, Póczos Rita A 11. századi oklevelek forrásértékéhez, Rácz Anita Történeti változásfolyamatok Erdély településneveiben, Tóth Valéria Hangtörténeti helyzetkép Anonymus gesztájában című előadásával szerepelt. Ballagó Júlia az ELTE Stíluskutató csoport és a Kognitív Poétika Kutatócsoport konferenciáján, 2024. március 21–22. között Budapesten A populáris kultúra dalszövegeinek kulturális kontextualizációja című előadásával vett részt. Reszegi Katalin a Veszprémben 2024. május 27–28. között megrendezett 25. Pszicholingvisztikai Nyári Egyetemen mutatta be A helynév-elsajátítás vizsgálata gyerekek körében című előadását. 2024. május 13-án a Magyar Tudományos Akadémia által megrendezett Bemutatkoznak az MTA Nemzeti Kutatási Programok bölcsészettudományi alprogramjai című konferencián a Magyar Nemzeti Helynévtár Program keretein belül készülő Magyar Nemzeti Helynévtárat három előadás három aspektusból mutatta be. Az eseményen Hoffmann István A Magyar Nemzeti helynévtár mint kutatási program, Rácz Anita A Magyar Nemzeti Helynévtár mint digitális adatbázis, Tóth Valéria A Magyar Nemzeti Helynévtár mint kiadványsorozat című előadása hangzott el.

A külföldi konferenciák közül 2023. szeptember 5–7. között Nagybányán tartották meg a VI. International Conference on Onomastics Name and Naming című konferenciát, ahol Reszegi Katalin plenáris előadást tartott Folk etymology from a cognitive perspective címmel, tanszékünk munkatársai pedig a következő előadásokkal szerepeltek: Györffy Erzsébet Real-time studies on toponymic knowledge, Homoki-Mozga Evelin Name borrowing and name adaptation in the historical system of old Hungarian personal names, Kovács Éva The relationship between early microtoponyms and settlement names, Köteles-Szőke Melinda The use of Latin names and their absence in early medieval charters. Ugyancsak több oktató vett részt a 28th International Congress of Onomastic Sciences című nemzetközi kongresszuson, amelyet Helsinkiben, 2024. augusztus 18–23. között rendeztek meg. Az ezen elhangzott előadásaink a következők voltak: Gacsályi-Bába Barbara The Hungarian National Toponym Registry: Findings and objectives of a research program, Györffy Erzsébet On the naming of hydronyms, Kovács Éva Changes in the settlement names referring to the natural environment, Köteles-Szőke Melinda Toponym history and local history, Póczos Rita Neue Bände der Reihe „Frühes ungarisches Ortsnamenbuch”, Rácz Anita L’applicabilité de la méthode de la chronologie relative dans les recherches de la typologie des toponymes, Reszegi Katalin Complex place name competence survey among pre-school children, Reszegi Katalin(–Kenyhercz Róbert) The universality of Baker-baker paradox – psycholinguistic studies among hungarian children, Tóth Valéria Anthroponym systems in different languages and cultures. Fehér Krisztina amerikai ösztöndíjának ez időre eső szakaszában két konferencián vett részt:

2023. október 13–15. között a New Ways of Analyzing Variation (N WAV) 51. Queens College, City University of New York NY, USA. konferencián Bidialectal 7-9-year-olds' evaluative labels for the standard and local varieties of Hungarian, 2024. május 2–4. között a 48th Annual Conference of the American Hungarian Educators Association (AHEA). Rutgers University, New Brunswick NJ, USA. konferencián „Ez a legstickyybb glue”: Patterns of language use in the classrooms of Hungarian heritage schools in the Cleveland area címmel tartott előadást. Reszegi Katalin Complex place name awareness, mental mapping, and place name competence survey among pre-school children című előadása a 2023. október 19–21. között Opolében megrendezett 23rd International and Nationwide Conference on Onomastics konferencián hangzott el. Ballagó Júlia két nemzetközi konferencián szerepelt előadással: 2024. május 30.–június 1. között Pisában a 10th International Conference on Intercultural Pragmatics and Communication (INPRA 2024) keretében Discursive structure as a genre-marking quality of online discourses címmel, 2024. május 31.–június 1. között a Semmelweis Medical Linguistics Conference-en Budapesten The metaphor markers of presuicidal syndrome – a cognitive corpus linguistic study címmel. Dobi Edit a 9. Congr s Mondial de Linguistique Francaise című, 2024. július 1–5. között Lausanne-ban megrendezett konferencián vett részt, ahol (Nagy Andrea társszerzővel együtt) Repr sentation s miotique textuelle du sens dans de courts textes fran ais – le r le de la constringence dans l'analyse du sens címmel tartottak előadást.

A 2023–2024-es tanév folyamán a Tanszék k t munkatársa kapott díjat, elismerést. Tóth Valéria eddigi tudományos és tudományszervező munkáját a Magyar Tudományos Akadémia Debreceni Akadémiai Bizottsága a 2024. február 28-i éves k zgy l s n DAB Plakett  remmel ismerte el. Oktatói munkájának elismeréseként a DE BTK Elismerő Oklevelét kapta 2024 februárjában Reszegi Katalin.

Tanszékünk okt t  munkájának eredményességét hallgatóink sikerei is jelzik. 2023 novemberében Tall rom R ka Panna, harmadéves magyar–olasz szakos hallgatónk elnyerte a 2023/2024.  vi Nemzeti felsőoktatási ösztöndíjat a Magyar Nemzeti Helynévtár Programhoz kapcsolódó Kétnyelvű települések összevető névrendszertani vizsgálata című pályázatával. 2024. május 2- n a DE BTK Kari Tudományos Diákköri Konferencia Magyar nyelvtudományi szekci l s nek keretében t z nyelvészeti tárgyú tudományos diákköri dolgozatot ismertettek a részrtvevő hallgatóink: Varga Roberta (III.  vf. biológia–magyar, 1. helyezett), Greczer-Sárvári Nelli (V.  vf. angol–magyar, 2. helyezett), Borza Szabolcs III.  vf. angol–magyar, 3. helyezett), Hajdu Tímea (IV.  vf. angol–magyar), Balogh Roland Márk (I.  vf. magyar MA), Vass R ka (III.  vf. magyar–történelem), Erdőháti Anna (III.  vf. magyar–történelem), Szalók Balázs Dávid (IV.  vf. magyar–etika), Tall rom R ka (III.  vf. magyar–olasz), Bagdi Zsuzsanna Sára (IV.  vf. angol–magyar).

2024. június 4-én tizedik alkalommal került sor a Kiss Lajos-díj átadására. A kuratórium a díjat ezúttal dr. Köteles-Szőke Melinda, a HUN-REN-DE Magyar Nyelv- és Névtörténeti Kutatócsoport tudományos munkatársának ítélte oda. Az ünnepség keretében a résztvevők megkoszorúzták a Kiss Lajos szülőháza helyén álló épület falán (Péterfia u. 53.) lévő emléktáblát. Itt Bárh M. János idézte meg Kiss Lajos alakját, majd a megemlékezők megkoszorúzták Kiss Lajos sírját, ahol Pelczéder Katalin mondott beszédet. Az ünnepség további részében a díjazott Korai okleveleink helynévtörténeti forrásértéke című tudományos előadása hangzott el.

A 2023. szeptember 29-én megrendezett Kutatók éjszakája című országos tudománynépszerűsítő rendezvénysorozathoz tanszékünk Az anyanyelv labirintusában című játékos nyelvi vetélkedővel kapcsolódott be. A rendezvényt Györffy Erzsébet és Dobi Edit koordinálta.

2024 márciusában Dobi Edit irányításával újtára indult az Anyanyelvtanítási Műhely (ATM), amelynek elsődleges célja a hiteles tanárszerep kialakításának elősegítése és tapasztalatcsere a magyar tanárszakos hallgatók, a már tanító fiatal kollégák és az egyetemi oktatók között. A 2023–2024-es tanévben az alakuló ülésen kívül négy műhelytalálkozóra került sor, amelyek témája az összetett állítvány tanítása (hallgatói mikrotanítás és azok elemzése), az óratervezés szempontjai (Kovács Szilvia módszertant oktató középiskolai tanár előadása és hallgatói mikrotanítás), kommunikáció az SNI-tanulókkal az oktatásban (Hornyák Mariann, a Kék Erdő Alapítvány elnökének előadása), a gamifikáció mint eszköz a magyartanításban (beszélgetés és hallgatók bemutatóórája) voltak.

Munkatársaink közül 2023-tól többen kaptak új megbízatást a tudományos élet különböző terein. Dobi Edit a DE BTK által gondozott Petőfi S. János Publikációs Díj Kuratóriumának lett az elnöke, Fehér Krisztina pedig állandó tagja az American Hungarian Educators Association (AHEA) konferencia programbizottságának az Education szekcióban. Hoffmann Istvánt az MTA Doktori Tanácsának 2023-ban társelnökévé választották, illetve megválasztották az MTA Nyelv- és Irodalomtudományok Osztálya elnökhelyettesének. Györffy Erzsébetet 2024 augusztusában az International Council of Onomastic Sciences vezetőtestületének tagjává választották.

A tanszékről további információk találhatóak a <https://mnytud.arts.unideb.hu> honlapon. A HUN-REN-DE Magyar Nyelv- és Névtörténeti Kutatócsoport tevékenységéről a <https://mnynk.unideb.hu/>, a Magyar Nemzeti Helynévtár Programról pedig a <https://mnhp.unideb.hu> címen lehet tájékozódni.

RÁCZ ANITA
ORCID: 0000-0002-9917-6625
Debreceni Egyetem
ranita@mnytud.arts.unideb.hu

A Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszékének megvásárolható kiadványai

Magyar Nyelvjárások 1., 7–13., 15., 17–24, 26–31., 33–35., 37., 39–40., 42–45., 47–61. 1951–2023. 500–2000 Ft/kötet

A Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Intézetének Kiadványai

2. CSÜRY BÁLINT, *A szamosháti nyelvjárás felső nyelvvállású magánhangzóinak története*. Debrecen, 1939. (17 lap) 150 Ft
5. KOVÁCS ISTVÁN, *Szógyűjtemény a visszatért Óbástról. Ezelőtt Nógrád, ma Gömör megye*. Debrecen, 1939. (28 lap) 150 Ft
13. BÁRCZI GÉZA, *A városi népnyelv kérdéséhez*. Debrecen, 1941. (18 lap) 150 Ft
14. KOVÁCS ISTVÁN, *Igekötőink fejlődése és használata a medvesalji népnyelvben*. Debrecen, 1941. (35 lap) 150 Ft
15. SZABÓ ISTVÁN, *Az í-zés esetei a békési nép nyelvében*. Debrecen, 1941. (32 lap) 150 Ft
17. *Népnyelvi szövegmutatványok*. Közli Bakó Elemér, Deák Györgyné, Bartha Katalin, Imre Samu, Keresztes Kálmán, Kovács István, Pető József, Szerdahelyi István, Szilágyi László, Szűts Ferenc, Varga Lajos, Végh József. Debrecen, 1941. (39 lap) 150 Ft
21. KNIEZSA ISTVÁN, *Az Ecsedi-láp környékének szláv eredetű helynevei*. Debrecen, 1943. (42 lap) 150 Ft
22. BAKÓ ELEMÉR, *Egy magyar szócsalád, hop, hoporcs, hömpölyög, hederít*. Debrecen, 1943. (22 lap) 150 Ft
23. BÁRCZI GÉZA, *Jegyzetek a budapesti népnyelvről*. Debrecen, 1943. (21 lap) 150 Ft
24. SZILÁGYI LÁSZLÓ, *A rokonságnevek a hajdúnánási nép nyelvében*. Debrecen, 1943. (28 lap) 150 Ft
25. VARGA LAJOS, *Igealakok és igeragozás a szuhogyi népnyelvben*. Debrecen, 1943. (19 lap) 150 Ft
26. VÉGH JÓZSEF, *A békési népnyelv névszótövei*. Debrecen, 1943. (156 lap) 150 Ft
29. PAPP LÁSZLÓ, *Az ú és ű hangok a hosszúpályi népnyelvben*. Debrecen, 1949. (60 lap) 150 Ft
30. BENKŐ LORÁND, *A Nyárádmente földrajzinevei. Adattár*. Debrecen, 1950. (19 lap) 150 Ft
32. D. BARTHA KATALIN, *A szlavóniai nyelvjárás szóképzése*. Debrecen, 1952. (30 lap) 150 Ft
38. SULÁN BÉLA, *Adalékok az argó szókincsének tanulmányozásához*. Debrecen, 1961. (20 lap) 150 Ft
40. SULÁN BÉLA, *Magyar -ó < szláv -ou ~ ov?* Debrecen, 1962. (13 lap) 150 Ft
42. IMRE SAMU–KÁLMÁN BÉLA, *Módszertani tanulmányok a nyelvjáráskutatás köréből*. Debrecen, 1962. (25 lap) 150 Ft
45. JAKAB LÁSZLÓ, *A felszólító módjel kérdéseiről*. Debrecen, 1964. (16 lap) 150 Ft
48. JAKAB LÁSZLÓ, *Az ingadozó igei végződések használata*. Debrecen, 1969. (20 lap) 300 Ft

51. JAKAB LÁSZLÓ–KERESZTES LÁSZLÓ, *Finnugor nyelvészet a debreceni egyetemen*. Debrecen, 1979. (25 lap) 300 Ft
52. SEBESTYÉN ÁRPÁD, *Kálmán Béla hetvenéves*. KISS ANTAL, *Kálmán Béla tudományos és publicisztikai munkássága (1934–1982)*. Debrecen, 1983. (43 lap) 300 Ft
54. KÁLMÁN BÉLA, *Vértés Edit 70 éves*. JAKAB EDIT, *Vértés Edit tudományos munkásságának bibliográfiája*. Debrecen, 1989. (17 lap) 300 Ft
56. HLAVACSKA EDIT, *Névtani tárgyú kéziratok a KLTE Magyar Nyelvtudományi Intézetének Könyvtárában. Annotált bibliográfia*. Debrecen, 1990. (44 lap) 500 Ft
57. SEBESTYÉN ÁRPÁD, *A szociolingvisztika elemei Csűry Bálint népryelvkutató iskolájában*. Debrecen, 1990. (19 lap) 300 Ft
58. KISS ANTAL, *Andrássyné Kövesi Magda 80 éves*. Debrecen, 1991. (14 lap) 300 Ft
59. K. SZOBOSZLAY ÁGNES, *Mutató a Magyar Nyelvjárások 11–25. kötetéhez*. Debrecen, 1991. (85 lap) 500 Ft
61. HOFFMANN ISTVÁN, *Helynevek nyelvi elemzése*. Debrecen, 1993. (163 lap) 1200 Ft
62. VÉRTES EDIT, *Vélemények és ellenvélemények*. Debrecen, 1995. (35 lap) 150 Ft
66. HOFFMANN ISTVÁN–KIS TAMÁS, *Pesty Frigyes kéziratok helynévtárából. Bihar vármegye 2*. Debrecen, 1998. (314 lap) 1000 Ft
68. KIS TAMÁS, *A magyar szleng kutatás bibliográfiája*. Debrecen, 1996. (99 lap) 500 Ft
71. KIS TAMÁS, *Szemponatok és adalékok a magyar szleng kutatásához*. Debrecen, 1997. (57 lap) 500 Ft
72. KÁLNÁSI ÁRPÁD, *Fejezetek a Csűry-iskola történetéből*. Debrecen, 1998. (95 lap) 800 Ft
80. SEBESTYÉN ÁRPÁD, *A névutók állománya és rendszere a Jókai-kódexben (1372 u.)*. Debrecen, 2002. (190 lap) 1000 Ft
82. ZAICZ GÁBOR–CSEPREGI MÁRTA, *Vértés Edit emlékezete*. Debrecen, 2004. (36 lap) 300 Ft
86. TAKÁCS JUDIT, *Keresztnevek jelentésváltozása. Egy tulajdonnévtípus közszóvá válásának modellje*. Debrecen, 2007. (170 lap) 1800 Ft
88. HOFFMANN ISTVÁN szerk., *Szülőföld és nyelvi hagyomány. Válogatás Sebestyén Árpád írásaiból*. Debrecen, 2009. (279 lap) 2000 Ft
89. SZIKSZAINÉ NAGY IRMA szerk., *A stíluskohézió eszközei a modern és posztmodern szövegekben*. Debrecen, 2011. (207 lap) 1800 Ft
90. SZIKSZAINÉ NAGY IRMA szerk., *A stilisztikai-retorikai alakzatok szöveg- és stílusstruktúrát meghatározó szerepe*. Debrecen, 2012. (207 lap) 1800 Ft
91. DOBI EDIT–DOMONKOSI ÁGNES–PETHŐ JÓZSEF szerk., *Stílusról, nyelvről — sokszínűen. Szikszainé Nagy Irma hetvenedik születésnapjára*. Debrecen, 2014. (332 lap) 3000 Ft
92. KATALIN RESZEGI, *The History of Onomastic Research in Debrecen*. Debrecen, 2017. (78 lap) 1500 Ft
93. KIS TAMÁS: *Az ómagyar bilabiális β kérdéséhez*. Debrecen, 2019. (98 lap) 1500 Ft

Számítógépes Nyelvtörténeti Adattár

4. JAKAB LÁSZLÓ–BÖLCSKEI ANDRÁS, *A XVI. századi orvosi könyv szóalakmutatója*. Debrecen, 1988. (594 lap) 800 Ft
5. JAKAB LÁSZLÓ–BÖLCSKEI ANDRÁS, *Csokonai-szókincstár I.* Debrecen, 1993. (591 lap) 1200 Ft
6. JAKAB LÁSZLÓ–KISS ANTAL, *A Guarjy-kódex ábécérendes adattára*. Debrecen, 1994. (367 lap) 800 Ft

7. JAKAB LÁSZLÓ–KISS ANTAL, *Az Apor-kódex ábécérendes adattára*. Debrecen, 1997. (451 lap) 800 Ft
8. JAKAB LÁSZLÓ–BÖLCSKEI ANDRÁS, *Balassi-szótár*. Debrecen, 2000. (623 lap) 2000 Ft
9. JAKAB LÁSZLÓ–KISS ANTAL, *A Festetics-kódex ábécérendes adattára*. Debrecen, 2001. (343 lap) 1500 Ft
10. JAKAB LÁSZLÓ, *A Jókai-kódex mint nyelvi emlék*. Debrecen, 2002. (527 lap) 2000 Ft
11. JAKAB LÁSZLÓ–BÖLCSKEI ANDRÁS, *Egy XVI. századi emlékirat szókincstára*. Zay Ferenc, *Az Lándor feyrwar el wezessenek oka e woth es igy essewth (1535 k.)*. Debrecen, 2003. (261 lap) 1200 Ft
12. JAKAB LÁSZLÓ, *Csokonai-szókincstár 2*. Debrecen, 2011. (1024 lap) 3500 Ft
13. JAKAB LÁSZLÓ–HLAVACSKA EDIT, *Csokonai-szókincstár 3. Csokonai költeményeinek szótára. 1–2. kötet*. Debrecen, 2017. (1462 lap) 5000 Ft
14. JAKAB LÁSZLÓ–SZÜCS IMRE, *Csokonai-szókincstár 4. A Csokonai írásaiban szereplő szavak listája*. Debrecen, 2019. (509 lap) 3500 Ft

A Magyar Névarchívum Kiadványai

1. HOFFMANN ISTVÁN–RÁCZ ANITA–TÓTH VALÉRIA szerk., *Helynévtörténeti adatok a korai ómagyar korból 1. Abaúj–Csongrád vármegye*. Debrecen, 1997. (156 lap + 33 térkép) 1200 Ft
3. HOFFMANN ISTVÁN–RÁCZ ANITA–TÓTH VALÉRIA szerk., *Helynévtörténeti adatok a korai ómagyar korból 2. Doboka–Győr vármegye*. Debrecen, 1999. (123 lap + 16 térkép) 1200 Ft
4. TÓTH VALÉRIA, *Az Árpád-kori Abaúj és Bars vármegye helyneveinek történeti-etimológiai szótára*. Debrecen, 2001. (304 lap) 2000 Ft
5. PÓCZOS RITA, *Az Árpád-kori Borsod és Bodrog vármegye településneveinek nyelvészeti elemzése*. Debrecen, 2001. (190 lap) 2000 Ft
6. TÓTH VALÉRIA, *Névrendszertani vizsgálatok a korai ómagyar korban. Abaúj és Bars vármegye*. Debrecen, 2001. (245 lap) 2000 Ft
8. *Helynévtörténeti Tanulmányok 1*. 2004. (207 lap) 1600 Ft
9. RÁCZ ANITA, *A régi Bihar vármegye településneveinek nyelvészeti vizsgálata*. Debrecen, 2005. (235 lap) 2000 Ft
10. HOFFMANN ISTVÁN szerk., *Korai magyar helynévszótár 1000–1350. 1. Abaúj–Csongrád vármegye*. Debrecen, 2005. (449 lap) 4500 Ft
11. *Helynévtörténeti Tanulmányok 2*. (224 lap) 1600 Ft
12. RÁCZ ANITA, *A régi Bihar vármegye településneveinek történeti-etimológiai szótára*. (372 lap + 1 térkép) 2300 Ft
13. *Helynévtörténeti Tanulmányok 3*. 2008. (193 lap) 2000 Ft
14. TÓTH VALÉRIA, *Településnevek változáspolitikája*. Debrecen, 2008. (285 lap) 2000 Ft
15. *Helynévtörténeti Tanulmányok 4*. 2009. (193 lap) 2000 Ft
17. *Helynévtörténeti Tanulmányok 5*. 2010. (271 lap) 2200 Ft
18. PÓCZOS RITA, *Nyelvi érintkezés és a helynévrendszerek kölcsönhatása*. Debrecen, 2010. (237 lap) 2200 Ft
19. RÁCZ ANITA, *Adatok a népnévvel alakult régi településnevek történetéhez*. Debrecen, 2011. (248 lap) 2500 Ft

20. GYÖRFFY ERZSÉBET, *Korai ómagyar kori folyóvíznevek*. Debrecen, 2011. (224 lap) 2500 Ft
21. RESZEGI KATALIN, *Hegynevek a középkori Magyarországon*. Debrecen, 2011. (216 lap) 2500 Ft
23. *Helynévtörténeti Tanulmányok 6.* 2011. (226 lap) 2500 Ft
24. *Helynévtörténeti Tanulmányok 7.* 2012. (172 lap) 2500 Ft
25. HOFFMANN ISTVÁN–RÁCZ ANITA–TÓTH VALÉRIA szerk., *Helynévtörténeti adatok a korai ómagyar korból 3. Heves–Küküllő vármegye*. Debrecen, 2012. (115 lap + 23 térkép) 3000 Ft
26. BÉNYEI ÁGNES, *Helynévképzés a magyarban*. Debrecen, 2012. (134 lap) 2200 Ft
27. *Helynévtörténeti Tanulmányok 8.* 2012. (172 lap) 2500 Ft
28. KENYHERCZ RÓBERT, *A szókezdő mássalhangzó-torlódások az ómagyar korban. A helynevek hangtörténeti forrásértéke*. Debrecen, 2013. (222 lap) 2500 Ft
29. *Helynévtörténeti tanulmányok 9.* 2013. (172 lap) 2500 Ft
31. *Helynévtörténeti Tanulmányok 10.* 2014. (206 lap). 2500 Ft
32. BÁBA BARBARA–NEMES MAGDOLNA, *Magyar földrajzi köznevek tára*. Debrecen, 2014. (338 lap) 3500 Ft
33. SZÓKE MELINDA, *A garamszentbenedeki apátság alapítólevelének nyelvtörténeti vizsgálata*. Debrecen, 2015. (244 lap) 2500 Ft
34. KOVÁCS ÉVA, *A Tihanyi összeírás mint helynévtörténeti forrás*. Debrecen, 2015. (238 lap) 2500 Ft
35. BÁBA BARBARA szerk., *Hajdú-Bihar megye helynevei 1. A Hajdúböszörményi és a Hajdúhadházi járás helynevei*. Debrecen, 2015. (473 lap) 5900 Ft
36. *Helynévtörténeti Tanulmányok 11.* 2015. (200 lap). 2500 Ft
37. RÁCZ ANITA, *Etnonimák a régi magyar településnevekben*. Debrecen, 2016. (196 lap) 2500 Ft
38. TÓTH VALÉRIA, *Személynévadás és személynévhasználat az ómagyar korban*. Debrecen, 2016. (307 lap) 2500 Ft
39. BÁBA BARBARA, *Földrajzi köznevek térben és időben*. Debrecen, 2016. (188 lap) 2500 Ft
40. DITRÓI ESZTER, *Helynévrendszerek modellalapú vizsgálata. A helynévminták összevető analízise statisztikai megközelítésben*. Debrecen, 2017. (169 lap) 2500 Ft
41. TÓTH VALÉRIA, *Személynévi helynévadás az ómagyar korban*. Debrecen, 2017. (219 lap) 2500 Ft
42. *Helynévtörténeti Tanulmányok 12.* 2016 (155 lap) 2500 Ft
43. HOFFMANN ISTVÁN–RÁCZ ANITA–TÓTH VALÉRIA szerk., *Helynévtörténeti adatok a korai ómagyar korból. 4. Liptó-Pilis vármegye*. Debrecen, 2017. (115 lap) 3000 Ft
44. ÉVA KOVÁCS szerk., *A Survey of Historical Toponomastics*. Debrecen, 2017. (151 lap) 2000 Ft
45. KOCÁN BÉLA, *Helynévtörténeti vizsgálatok a régi Ugocsa megyében*. Debrecen, 2017. (249 lap) 2500 Ft [Téves számozással 43.]
46. *Helynévtörténeti Tanulmányok 13.* 2017 (195 lap) 2500 Ft
47. GYÖRFFY ERZSÉBET, *Helynév-szociológia*. Debrecen, 2018. (169 lap) 2500 Ft
48. KOVÁCS ÉVA, *A Százdi alapítólevél mint helynévtörténeti forrás*. Debrecen, 2018. (145 lap) 2500 Ft

49. *Helynévtörténeti Tanulmányok 14.* 2018 (157 lap) 2500 Ft
 50. *Helynévtörténeti Tanulmányok 15.* 2019 (223 lap) 2500 Ft
 51. KATONA CSILLA, *Fonotaktikai szerkezetet módosító hangváltozások az ómagyar korban.* Debrecen, 2020. (203 lap) 2500 Ft
 52. *Helynévtörténeti Tanulmányok 16.* 2020. (167 lap) 2500 Ft
 53. E. NAGY KATALIN, *Empíria és teória a helynév-szociológiában.* Debrecen, 2021. (216 lap) 2500 Ft
 54. RESZEGI KATALIN, *Kognitív szemléletű névtudományi vizsgálatok.* Debrecen, 2022. (265 lap) 2500 Ft
 55. KOCÁN BÉLA, *A régi Ugocsa vármegye helyneveinek történeti-etimológiai szótára.* Debrecen, 2022 (504 lap) 2500 Ft
 56. PELCZÉDER KATALIN, *A Bakonybéli összeírás mint nyelvtörténeti forrás.* Debrecen, 2022. (281 lap) 2500 Ft
 57. *Helynévtörténeti Tanulmányok 17.* 2021. (149 lap) 2500 Ft
 58. SZILÁGYI-VARGA ZSUZSA, *A bihari Felső-Hegyköz helynevei.* Debrecen, 2023. (199 lap) 2500 Ft
 59. SZILÁGYI-VARGA ZSUZSA, *Helynév-szociológiai vizsgálatok a Partiumban.* Debrecen, 2024. (235 lap) 2500 Ft
- HOFFMANN, ISTVÁN–RÁCZ, ANITA–TÓTH, VALÉRIA, *History of Hungarian Toponyms.* Buske, 2017. (313 lap) 3500 Ft

Onomastica Uralica

1. *Onomastica Uralica 1 a–b. Selected Bibliography of the Onomastics of the Uralian Languages.* 2001. (469 lap) 2000 Ft
2. *Onomastica Uralica 2. History of the Study of Toponyms in the Uralian Languages.* 2002. (275 lap) 1500 Ft
3. *Onomastica Uralica 3. Settlement Names in the Uralian Languages.* 2005. (182 lap) 2500 Ft
4. *Onomastica Uralica 4. Borrowing of Place Names in the Uralian Languages.* 2007. (223 lap) 3000 Ft
5. *Onomastica Uralica 5.* 2007. (172 lap) 2500 Ft
7. *Onomastica Uralica 7.* 2008. (168 lap) 2400 Ft
8. *Onomastica Uralica 8. Patrociny Settlement Names in Europe.* 2011. (249 lap) 2500 Ft
9. *Onomastica Uralica 9. Selected Bibliography of the Onomastics of the Hungarian Language 2000–2016.* 2017. (160 lap) 2000 Ft
10. *Onomastica Uralica 10.* 2018. (332 lap) 3000 Ft
11. *Onomastica Uralica 11.* 2018. (286 lap) 3000 Ft
12. *Onomastica Uralica 12.* 2018. (416 lap) 3500 Ft
13. *Onomastica Uralica 13.* 2018. (328 lap) 3000 Ft
14. *Onomastica Uralica 14.* 2018. (264 lap) 3000 Ft
15. *Onomastica Uralica 15.* 2019. (127 lap) 2000 Ft

Officina Textologica

3. SZIKSZAINÉ NAGY IRMA szerk., *Szövegmondat-összetevők lehetséges lineáris elrendezéseinek elemzéséhez. Magyar nyelvű szövegek elemzéséhez.* Debrecen, 1999. (147 lap) 1000 Ft
4. DOBI EDIT–PETŐFI S. JÁNOS szerk., *Koreferáló elemek — koreferenciarelációk. Magyar nyelvű szövegek elemzése. Diskusszió.* Debrecen, 2000. (223 lap) 1000 Ft
5. PETŐFI S. JÁNOS–SZIKSZAINÉ NAGY IRMA szerk., *Grammatika — szövegnyelvészet — szövegtan.* Debrecen, 2001. (147 lap) 1000 Ft
6. SZIKSZAINÉ NAGY IRMA szerk., *Szövegmondat-összetevők lehetséges lineáris elrendezéseinek elemzéséhez. Magyar nyelvű szövegek elemzése. Diskusszió.* Debrecen, 2002. (140 lap) 1000 Ft
7. PETŐFI S. JÁNOS–SZIKSZAINÉ NAGY IRMA szerk., *A kontrasztív szövegnyelvészet aspektusai. Linearizáció, téma–réma szerkezet.* Debrecen, 2002. (166 lap) 1000 Ft
8. DOBI EDIT, *Kétlépcsős szövegmondat-reprezentáció szemiotikai textológiai keretben.* Debrecen, 2002. (200 lap) 1000 Ft
9. PETŐFI S. JÁNOS–SZIKSZAINÉ NAGY IRMA szerk., *A kontrasztív szövegnyelvészet aspektusai. Linearizáció, tematikus progresszió.* Debrecen, 2003. (119 lap) 1200 Ft
10. PETŐFI S. JÁNOS–SZIKSZAINÉ NAGY IRMA szerk., *A szövegorganizáció elemzésének aspektusai. Fogalmi sémák.* Debrecen, 2004. (141 lap) 2000 Ft
11. PETŐFI S. JÁNOS szerk., *Adalékok a magyar nyelvészet szövegtani diszkurzusához.* Debrecen, 2005. (123 lap) 2000 Ft
14. DOBI EDIT szerk., *A forgatókönyv mint dinamikus szövegszervező erő.* Debrecen, 2008. (123 lap) 1200 Ft
15. PETŐFI S. JÁNOS, *Egy poliglott szövegnyelvészeti–szövegtani kutatóprogram 2.* Debrecen, 2009. (124 lap) 1200 Ft
16. DOBI EDIT szerk., *A szövegösszefüggés elméleti és gyakorlati megközelítési módjai. Poliglott terminológiai és fogalmi áttekintés. Petőfi S. János 80. születésnapjára.* Debrecen, 2011. (158 lap) 1200 Ft
18. CSÚRY ISTVÁN szerk., *Fifteen years of research in text linguistics. The Officina Textologica project. In memoriam János S. Petőfi.* Debrecen, 2013. (134 lap) 1500 Ft
19. DOBI EDIT–ANDOR JÓZSEF szerk., *Tanulmányok a szövegkoherenciáról.* Debrecen, 2016. (214 lap) 2000 Ft
20. DOBI EDIT–ANDOR JÓZSEF szerk., *Esettanulmányok a szövegkoherenciáról.* Debrecen, 2017. (160 lap) 1500 Ft
21. DOBI EDIT–ANDOR JÓZSEF szerk., *Tanulmányok Petőfi S. János emlékére.* Debrecen, 2020. (140 lap)
22. DOBI EDIT–BODA ISTVÁN KÁROLY szerk., *A szövegkoherencia elméleti és gyakorlati megközelítései.* Debrecen, 2022. (168 lap)

Szlengkutatás

2. VLAGYIMIR JELISZTRATOV, *Szleng és kultúra.* Debrecen, 1998. (183 lap) 2000 Ft
7. KIS TAMÁS, *A magyar szlengkutatás bibliográfiája. Második, javított, bővített kiadás.* Debrecen, 2011. (237 lap) 2500 Ft

8. SZABÓ DÁVID–KIS TAMÁS szerk., *Szleng és lexikográfia*. Debrecen, 2012. (210 lap) 2500 Ft
9. KIS TAMÁS, *Sittesduma. Magyar börtönszlengszótár*. Debrecen, 2015. (358 lap) 2500 Ft

Egyéb kiadványok

- KÁLNÁSI ÁRPÁD szerk., *Bakó Elemér, Az amerikai magyarok nyelvének kutatásáról*. Debrecen, 2002. (91 lap) 640 Ft
- KÁLNÁSI ÁRPÁD, *A Fehérgyarmati járás földrajzi nevei. Szabolcs-Szatmár megye földrajzi nevei 2*. Debrecen, 1984. (508 lap) 1200 Ft
- KÁLNÁSI ÁRPÁD–JAKAB LÁSZLÓ, *A Nyírbátori járás földrajzi nevei. Szabolcs-Szatmár megye földrajzi nevei 3*. Debrecen, 1987. (431 lap) 1200 Ft
- KÁLNÁSI ÁRPÁD–SEBESTYÉN ÁRPÁD, *A Csengeri járás földrajzi nevei. Szabolcs-Szatmár megye földrajzi nevei 5*. Debrecen, 1993. (549 lap) 800 Ft
- NYÍRKOS ISTVÁN, *Az inetimologikus mássalhangzók a magyarban*. Debrecen, 1987. (184 lap) 800 Ft
- SEBESTYÉN ÁRPÁD, *Értsünk szót! Útvesztők és útjelzők mindennapi nyelvhasználatunkban*. Debrecen, 1994. (220 lap) 800 Ft
- Zay Ferenc, *Az Landor Feyrwar el wezessenek oka e woth es igy essewth (1535 k.)* Hasonmás és kritikai szövegkiadás. Jegyzetekkel és tanulmánnyal közléteszi KOVÁCS ISTVÁN. Debrecen, 1982. (227 lap) 800 Ft

TARTALOM

SZŐKE MELINDA: Korai okleveleink helynévtörténeti forrásértéke	5
KOVÁCS ÉVA: Kiemelkedések a természeti környezetre utaló településnevekben	15
BORSOS BALÁZS: Helynevek statisztikai elemzése. A Bodroglak mint példa	27
GYÖRFFY ERZSÉBET: Folyószakasznevek régen és ma	43
HEGEDŰS ATTILA: Módszertani megjegyzések 2.	57
VARGA MÓNICA: Területi és társadalmi beágyazottságról Veszprém megyei boszorkányperec jegyzőkönyvek kéziratai alapján	67
FERENCZI GÁBOR: Tér, idő és társadalom hármas koordinátarendszere: A KNYK-projekt valószínű-vizsgálati moduljának dimenzionális keretei	81
DOBI EDIT–NAGY ANDREA: Cím és szöveg kapcsolata az internetes sajtóban. Kattintásvadászat	95

Nyelvjárási adatok

PÁL HELÉN: A bukovinai székelyek hagyományos viseletének díszítéséhez kapcsolódó nyelvjárási szókincs	133
--	-----

Ismertetés

TÓTH SÁNDOR JÁNOS: Gregor Ferenc: A szlovák nyelv magyar elemei	145
DUDÁS ELŐD: Matjaž Geršič, Mojca Kumin Horvat, Erik Logar, Drago Perko, Primož Pipan: Zemljepisna imena Slovenskega Porabja	150
BALLAGÓ JÚLIA: Pethő József: A stílus a nyelvben. Kognitív stilisztikai tanulmányok	155
RÁCZ ANITA: Beszámoló a 2023/2024. tanévről	161

Számunk szerzői

- BALLAGÓ JÚLIA, egyetemi tanársegéd, Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszék, Debrecen
- BORSOS BALÁZS, kutatóprofesszor, HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont Néprajztudományi Intézet, Budapest
- DOBI EDIT, egyetemi docens, Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszék, Debrecen
- DUDÁS ELŐD, egyetemi adjunktus, Eötvös Loránd Tudományegyetem Szláv Filológiai Tanszék, Budapest
- FERENCZI GÁBOR, Eötvös Loránd Tudományegyetem Nyelvtudományi Doktori Iskola, Budapest
- GYÖRFFY ERZSÉBET, egyetemi docens, Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszék, Debrecen
- HEGEDŰS ATTILA, egyetemi docens, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Magyar Nyelvészeti Tanszék, Piliscsaba
- KOVÁCS ÉVA, tudományos munkatárs, MTA–DE Magyar Nyelv- és Névtörténeti Kutatócsoport, egyetemi adjunktus Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszék, Debrecen
- NAGY ANDREA, egyetemi docens, Debreceni Egyetem Francia Tanszék, Debrecen
- PÁL HELÉN, tudományos munkatárs, Nyelvtervezési Kutatóközpont, Magyarságkutató Intézet, Budapest
- RÁCZ ANITA, egyetemi docens, Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszék, Debrecen
- SZŐKE MELINDA, tudományos munkatárs, MTA–DE Magyar Nyelv- és Névtörténeti Kutatócsoport, Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszék, Debrecen
- TÓTH SÁNDOR JÁNOS, egyetemi docens, Comenius Egyetem Szlovák Nyelv és Kommunikációelmélet Tanszék, Pozsony
- VARGA MÓNICA, tudományos munkatárs, HUN-REN Nyelvtudományi Kutatóközpont Történeti Nyelvészeti és Uralisztikai Intézet, Budapest

